
ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ : 'Ελευθερία και Βία.

ΜΙΑΤΟΥ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ : 'Ο Δημοτικισμός
στη σημερινή εκπαίδευση. (Μέρος Β.')

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑΣ : Στην καρδιά της κρίσης. (Β')

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ : Το πρόβλημα του
εγώ στη φιλοσοφία του L. Brunschvicg. (Α')

ΑΓΓ. ΤΕΡΖΑΚΗ : Το νεοελληνικό μυθιστό-
ρημα (Μέρος Γ.' - Δ.').

ΧΡ. ΕΜ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ : Το γλωσσικό μας
ζήτημα από τὰ χρόνια του 'Αριστοφάνη.

Α. ΠΑΠΠΙΑ : "Ένα γράμμα.

ΑΛΕΞ. ΠΑΛΛΗ : "Ένα γράμμα.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ, τῶν κ. κ. Γ. Οικονομίδη, Γ. Θ.
Θ. Σύδη, ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ τῶν
κ. κ. Γ. Θ. Καρανικολού και Φ. Ραφαήλ,
ΓΝΩΜΕΣ ΝΕΩΝ τοῦ κ. Κ. Λυκιαρδοπού-
λου, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ τοῦ κ. Στ. Σεφλούδα,
ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ.

Μ Α Η Σ 1933

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ = ΔΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Μπόχνης — <i>Δύναμις και βλη.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Α. Φαρμακοπούλου	Δρ. 40.—
Νίτσε Φρ. — <i>Ἡ γέννησις τῆς τραγωδίας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη.	» 30.—
Νίτσε Φρ. — <i>Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Α. Κουκούλα.	» 50.—
Νίττι Φρ. — <i>Μπολσεβικισμός, Φασισμός και Δημοκρατία.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ἀλιβιζάτου.	» 40.—
Νορντιού Μάξ. — <i>Τὰ κατὰ συνθήκην ψεύδη.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Κ. Παπαλεξάνδρου.	» 40.—
Νορντιού Μάξ. — <i>Ψυχολογικά Παράδοξα.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Κουντουριώτου	» 15.—
Νορντιού Μάξ. — <i>Ψυχολογική Φυσιολογία τῆς Μεγαλοφυίας και Ἰδιοφυίας.</i> Μετ. Α. Παλαμά.	» 16.—
Ντανβίλ. — <i>Ἡ Ψυχολογία τοῦ ἔρωτος.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Χ. Δαραλέξη	» 15.—
Ντεμπάυ Α. — <i>Ἵγιεινὴ και φυσιολογία τοῦ γάμου.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Τ. Καρδαρά.	» 20.—
Ντεμπάυ Α. — <i>Ἵγιεινὴ τῶν ἡδονῶν και τέρψεων.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Γρ. Εὐαγγελίδου.	» 15.—
Παιγιώ Ι. — <i>Ἡ Κατάχρησις τῆς εὐνυχίας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ι. Βαχαβίλου.	» 50.—
Πάτερ Β. — <i>Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ι. Καρζή	» 20.—
Πλεχάνωφ Γ. — <i>Ἀναρχισμός και Σοσιαλισμός.</i>	» 30.—
Ποανκαρέ Έρρ. — <i>Ἐπιστήμη και ὑπόθεσις.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Π. Ζερβού.	» 35.—
Πώλχαν Φρ. — <i>Ἡ ἠθικὴ τῆς εἰρωνείας.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Χ. Δαραλέξη.	» 30.—
Ραιτσενατάϊν — <i>Ὁ Έρως διὰ τῶν αἰώνων.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Δαλεξίου.	» 20.—
Ρενάν Έρ. — <i>Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Γ. Βουτσινά. Τόμοι 2.	» 50.—
Ρενάν Έρ. — <i>Οἱ Ἀπόστολοι.</i> Μετ. Μπ. Ἀννίνου.	» 40.—
Ρενάν Έρ. — <i>Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Ἀρ. Καμπάνη.	» 50.—
Ριμπώ Τ. — <i>Αἱ ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος.</i> Μετάφρασις ὑπὸ Π. Ψηλορείτη.	» 30.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ—ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΔΡΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΧΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: ΚΑΘΕ ΟΜΟΪΔΕΑΤΗΣ Σ'ΟΠΟΙ-
ΩΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗ-
ΜΟΤΙΚΗΣ.

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΝΤΑΙ.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΙΔΕΑ»

ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
ΣΤΑΔΙΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ: Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ - ΑΘΗΝΑΙ

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.—

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Λ. Α. 0.12.0
ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΜΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΒΙΑ

Είναι καιρός νὰ ξαναδώσουμε στὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τὴν ἀληθινὴ σημασία του, τὴν ἠθικὴ. Νὰ ἐξηγήσουμε καὶ πάλι, κάτι ποὺ ἐξηγήθηκε τόσες φορές, ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι μονάχα μιὰ πολιτικὴ μέθοδος, ἕνας τρόπος λειτουργίας τῶν θεσμῶν τῆς Πολιτείας, ἕνα πρόσκαιρο κρατικὸ καθεστῶς, σὰν ὅλα τὰ καθεστῶτα, ἀλλὰ εἶναι πρῶτιστα ζήτημα ἠθικοῦ πολιτισμοῦ γιὰ τὸ ἔθνος καὶ ἀτομικῆς ἀξιοπρέπειας γιὰ τὸν κάθε πολίτη.

Σ' αὐτὴν τὴ συγκεχυμένη ἐποχὴ ποὺ περνοῦμε, χάσαμε σχεδὸν ὀλότελα τὸ νόημα τῶν ἠθικῶν πραγμάτων κ' οἱ πῶ ἀπλοὶ κανόνες ζωῆς τῶν προγενεστερῶν μας μᾶς εἶναι σχεδὸν ἀσύλληφτοι. Σήμερα, οἱ ἀρχηγοὶ μας, οἱ ὀδηγοὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἀκόμα κ' οἱ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος, μιλοῦνε, τίς περισσότερες φορές, γιὰ τὸ φιλελεύθερο πολίτευμα, σὰ νὰ πρόκειται γιὰ ἕνα σύστημα μὲ σχετικὴ ἀξία, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι καλὸ ἢ κακὸ, βλαβερὸ ἢ ὀφέ-

λιμο ανάλογα με τις περιστάσεις, που μπορεί και πρέπει να αντικατασταθεί, δίχως καμιά τύψη, αν το απαιτήσουν τα ειδικά συμφέροντα των εθνών ή των κοινωνικών τάξεων. Το ζήτημα, δηλαδή, προβάλλεται μ' έναν τρόπο καθαρά καιροσκοπικό. Θα είμαστε ελεύθεροι ή ανελεύθεροι, σύμφωνα με τις τρέχουσες ανάγκες της στιγμής. Στη συνείδηση των περισσότερων σημερινών αρχηγών δεν υπάρχει πια θέση για ηθικές ενασχολήσεις, για απαράβατα δικαιώματα του Ανθρώπου. Το ενδιαφέρον τους περιορίζεται σχεδόν πάντα στα ζητήματα της παραγωγής και του συναλλάγματος, στις υλικές ανάγκες και στους οικονομικούς εγωισμούς των οργανωμένων ομάδων.

Μά δεν εΐτανε τέτοια η νοοτροπία των ελευθέρων πολιτών στις μεγάλες εποχές της ακμής της Ιστορίας. Ο έρωτάς τους της ελευθερίας στηριζότανε σε μιάν **απόλυτη αρχή**, σε μιάν αλύγιστη αντίληψη της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, αντίληψη, που ξεπερνούσε από πολύ ψηλά τις πρόσκαιρες συνθήκες της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Για ένα πολίτη της αρχαίας Αθήνας ή της αρχαίας Ρώμης, για ένα στοχαζόμενο άνθρωπο της φιλελεύθερης Αγγλίας ή της οθμανιστικής Γαλλίας, το αίτημα της ελευθερίας δεν εξαρτιότανε από εθνικά ή κοινωνικά συμφέροντα, δεν απόβλεπε στην ικανοποίηση υλικών αναγκών. Εΐτανε προπαντός ένα αίτημα ηθικής τάξης. Η καταπάτηση της ελευθερίας ενός λαού εΐτανε μιιά άτομική προσβολή έναντιόν κάθε πολίτη, ανεξάρτητα από τα καλά ή δυσάρεστα αποτελέσματα αυτής της πράξης στη ζωή της Πολιτείας και στην εθνική οικονομία. Κ' η επανόρθωση αυτού του αδικήματος εΐτανε ζήτημα τιμής και για το έθνος και για τα άτομα, που το αποτελούσαν. Ο πολίτης χρωστούσε, και στον εαυτό του και στην πατρίδα του, να είναι ελεύθερος, και δε σήμαινε τίποτα αν η ελευθερία εΐτανε ή όχι συμφορητική. Εΐτανε **ντροπή** να μην είναι ελεύθερος, να μην μπορεί να σκέφτεται και να εκφράζει τη σκέψη του ελεύθερα και να ρυθμίζει ελεύθερα τις τύχες της Πολιτείας.

Οι καιροί άλλαξαν κι' ο ζωογόνος αυτός άνεμος της πολιτικής άρετης δεν ξεσηκώνει πια τα αστόχαστα και ανεργάτιστα πλήθη του βιομηχανικού αιώνα μας. Ο χρεωκοπημένος καπιταλισμός κ' η φρενιασμένη επαναστατική δημοκρατία, η μηχανοποίηση της ζωής, η οικονομική ανισορροπία μας, η πάλη των τάξεων με όλα τα δεινά της, κλονίζουνε κάθε μέρα βαθύτερα τα ηθικά θεμέλια του πολιτισμού μας. Το τευτονικό πνεύμα, βαρή, ασφυκτικό και συχνά απάνθρωπο, πλημύρισε την Ευρώπη και θόλωσε την ατμόσφαιρα της Αναγέννησης. Ράγισε η ιερότητα της ελευθερίας. Δυο γερμανικές διδασκαλίες, απόλυτα ασυμβίβαστες ή μιιά με την άλλη, μά εξίσου όρμητικές και τυραννικές, ξεχύθηκαν να καταστρέφουν και να αντικαταστήσουν τη μεγάλη φιλελεύθερη παράδοση. Ο Νίτσε και ο Μάρξ δεσπόζουν δραματικά την εποχή μας, σα δυο Βάρβαροι βασιλιάδες, παθιασμένοι και ακατάσχετοι καταστροφείς, που βροντούνε ταυτόχρονα τα τείχη μας από διάφορες μεριές.

Σεκινώντας από αντίθετες άφετηρίες, οι δυο αυτές διδασκαλίες καταλή-

γουν ωστόσο στο ίδιο άρνητικό αποτέλεσμα. Το αναπόφευκτο πόρισμα τους είναι η άρνηση, το χανιάκωμα της ανθρώπινης ατομικότητας και συνάμα όλων των ηθικών αξιών, που στηριζόντανε σ' αυτήν, ή κατάλυση της ηθικής της Αναγέννησης και του ούμανισμού*.

Η Αναγέννηση είναι η αρχική ώθηση του νεότερου πολιτισμού και δεν πρέπει να κρίνεται σα μιιά ανατροπή ενός προγενέστερου πολιτισμού παρά σαν το κορύφωμα μιιάς φυσικής και πολύχρονης εξέλιξης της Ευρώπης. Αφού ο συγκεχυμένος βαρβαρικός κόσμος καταστάλαξε σε έθνη, άπάνω στα έρείπια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αφού μόρφωσε σιγά-σιγά μιάν άνώτερη παιδεία και μιάν ηθική συνείδηση, αφού δηλαδή ξανάφτασε στο επίπεδο του αρχαίου κόσμου, αίσθανθηκε πολύ έντονα, σε μιάν όρισμένη στιγμή, την ανάγκη του ούμανισμού. Αποτίναξε τότε τα δεσμά της θεολογίας, άγωνίστηκε να λυτρώσει και να ισορροπήσει όλες συνάμα τις δυνάμεις της ζωής, διανοητικές, συναισθηματικές, υλικές, και πίστεψε στο ιδανικό μιιάς **άνθρώπινης τελειότητας σε τούτον τον κόσμο**. Κ' εδω βρίσκεται βέβαια η βασική αντίθεση του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Ο Μεσαίωνας περιφρονεί την ανθρώπινη πραγματικότητα και τείνει ολόψυχα προς μιιά τελειότητα υπεράνθρωπη και υπεργήνη. Η Αναγέννηση, χωρίς να άγνοει τα θεία, πιστεύει κυρίως στον άνθρωπο, προς αυτόν άποτείνεται, σ' αυτόν στηρίζεται, απ' αυτόν τον ίδιο περιμένει να πραγματοποιήσει την ευτυχία του και τη δικαίωση του. Έτσι, αναγκαστικά, η ηθική της Αναγέννησης θέτει ως κέντρο του κόσμου την ανθρώπινη ατομικότητα και την ελευθερία της ως το υπέρτατο αγαθό του κόσμου, αγαθό άλληλένδετο με την ίδια την τιμή του ανθρώπου. Απ' αυτό το πνεύμα εκπορεύεται άμεσα η αντίληψη της πολιτικής ελευθερίας, τέτοια που την όρισαμε παραπάνω, ως αίτημα ηθικής τάξης, ως στήριγμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ολότελα ανεξάρτητο από εθνικά ή κοινωνικά συμφέροντα και υλικές ανάγκες και διεκδικήσεις.

Μά, στο έργο του Νίτσε, η ανθρώπινη ατομικότητα χαντακώνεται μες σ' έναν παθολογικό παροξυσμό ατομικισμού και άκρατου εγωισμού, σε μιιά τρελλή μανία υπεράνθρωπης και καταστροφικής δύναμης και δημιουργίας. Δεν πρόκειται πια για ένα ιδανικό ανθρώπινης τελειότητας. Ο άνθρωπος πρέπει να ξεπεραστεί! Τα δικαιώματα του ανθρώπου, η αξιοπρέπιά του, η ελευθερία του, δεν είναι πια άλλο τίποτα παρά κυρώσεις μιιάς ταπεινής ζωικής κατάστασης, που καλύτερα να λείψει, αν πρόκειται να διαιωνιστεί μες στα σημερινά της όρια. Ο νιτσεισμός περιφρονεί και μισεί την ανθρώπινη

* Βλ. ένα πολύ σύντομο μά πολύ ενδιαφέροντα παραλληλισμό των έπηροών του Νίτσε και του Μάρξ, σχετικά με την ηθική του ούμανισμού, στο βιβλίο του συγχρόνου Ρώσσου φιλοσόφου Νικολάου Μπερντιάεφ «Ένας νέος Μεσαίωνας», μέρος Ι, κεφ. 5.

πραγματικότητα και τὰ ἀνθρώπινα ἰδανικά, πού τὰ θυσιάζει ἀδίσταχτα στό βωμό τοῦ φαντάσματος τοῦ Ὑπερανθρώπου. Δικαιώνει ἀπό τὰ πρὶν κάθε προσβολή τῆς δικαιοσύνης, τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, κάθε βία καὶ κάθε τυραννία, πού θὰ εἶχαν ὡς ὑποθετικό σκοπό τούς νὰ ξεπεράσουν τὰ συντελεσμένα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὠμὴ δύναμη, ὁ νόμος τῆς ζούγκλας, εἶναι ἡ μόνη ἠθική του. Ὁ γερμανικὸς ἱμπεριαλισμὸς, τὸ 1914, ὁ φασισμὸς, εἶναι, ἀπὸ μιὰν ἄποψη, ἀπόπειρες τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς του.

Στὸ Μάρξ ἡ ἀντιουμανιστικὴ μανία παίρνει ἄλλη μορφή καὶ καταλήγει σὲ διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις. Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία καταδικάζεται ὡς σύμβολο τοῦ ἀστικῆς καθεστώτος καὶ ὡς αἰτία κάθε κοινωνικῆς δυστυχίας. Ἡ ἀνθρώπινη ἀτομικότητα καταλύεται στό ὄνομα τῆς ομάδας. Ἡ μαρξικὴ σκέψη ἔχει κάνει πλέρια ἀφαίρεση τοῦ ἀτόμου καὶ βλέπει, μὲς στὴ σύγχρονη κοινωνία, μονάχα ομάδες, πού ἀνταγωνίζονται αὐτόματα σύμφωνα μὲ ὁρισμένους ἀπαράβατους «κοινωνικοὺς νόμους». Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν σημερινῶν κοινωνικῶν ομάδων τὸ ἔχει προσδιορίσει ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ τρόπο ἀναπόφευκτο : μιὰ ἁρμονικὴ, ἰσοπεδωμένη κοινωνία ἄκράτου ὀμαδισμοῦ, ὀργανωμένη μὲ μηχανικὴ τελειότητα, πού μέσα της ὁ ἄνθρωπος δὲ θὰ εἶναι πιά ἐλεύθερο ἄτομο, ἀλλὰ μόριο, ἀπόλυτα ὑποταγμένο στό ρυθμὸ τοῦ συνόλου. Σύμφωνα μὲ μιὰ τέτοια λογικὴ καὶ μ' ἓνα τέτοιο ἰδανικό, κάθε ἐκδήλωση σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ἀτομικότητα καὶ κάθε φιλελεύθερη διάθεση δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ ρωμαντικὰ ὄνειροπολήματα ἢ ἀντιδραστικὲς ἀπόπειρες ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς προόδου. Δὲν ἐπιτρέπεται πιά νὰ γίνεται λόγος γιὰ ὑποχρεώσεις ἠθικῆς καὶ τιμῆς, γιὰ δικαιώματα ἐλευθερίας, μὲς στὴν πάλη τῶν τάξεων, ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματα πού στηρίζονται πάντα στό σεβασμὸ τοῦ ἀτόμου, ἀφοῦ, κατὰ τὸ μαρξισμό, τὸ ἄτομο δὲν ἔχει καμμιά ἀξία αὐτὸ καθ'αυτὸ. Ὅλα τὰ μέσα τῆς πάλης εἶναι θεμιτὰ καὶ πρῶτα-πρῶτα, φυσικά, ἡ βία, τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ μέσο. Ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι τὸ αἵματηρὸ ρωσικὸ «πεῖραμα» — ἂν ἐπιτρέπεται ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ψυχροῦ αὐτοῦ ἐργαστηριακοῦ ὄρου ὅταν πρόκειται γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ψυχῶν.

Λέγοντας πὼς ὁ Μάρξ καὶ ὁ Νίτσε δεσπάζουν τὴν ἐποχὴ μας, δὲν ἐννοῶ βέβαια πὼς οἱ βάνανυες αὐτὲς θεωρίες ἐπικρατοῦν στὴν ἀληθινὴ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου. Μὰ οἱ θεωρίες αὐτὲς εἶχαν ἀσφαλῶς τὴ μεγαλύτερη ἀπήχηση στὸν καιρὸ μας, προκάλεσαν τὶς πιὸ δυνατὲς καὶ τὶς πιὸ πολυάριθμες διεγέρσεις τῶν πνευμάτων καὶ τῶν θελήσεων τὰ τελευταῖα τριάντα-σαράντα χρόνια. Ἀπ' αὐτὲς ἐκπορεύονται, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὅλες οἱ θεωρίες καὶ οἱ μέθοδοι τῆς βίας, πού σπαραίζουν τὴν Εὐρώπη. Οἱ τύραννοι, πού κυβερνοῦν ὀλόγυρά μας μεγάλες χώρες καὶ δοξασμένους λαούς, ἐπικαλοῦνται στερεότυπα τὸ Μάρξ ἢ τὸ Νίτσε. Στὸ ὄνομα τῶν δύο Τευτόνων διασφάλων δυναστεύονται τὰ ἔθνη, καταλύονται οἱ πιὸ στοιχειώδεις ἠθικὲς ἀρχὲς τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ, χύνεται ἄφθονα τὸ ἀνθρώπινο αἷμα χωρὶς καμμιά

τύψη, κυλιέται ἀνερμάτιστα ἡ Εὐρώπη, ξεσκισμένη καὶ τσαλαπατημένη, ἀπὸ περιπέτεια σὲ περιπέτεια καὶ ἀπὸ καταστροφὴ σὲ καταστροφὴ.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν θεωριῶν καὶ τῶν γεγονότων, ἓνας νεογέννητος μυστικισμὸς τῆς βίας καταχτᾷ, σὲ ὁρισμένες χώρες, τὰ πλήθη, ἰδίως τὰ πλήθη τῶν νέων, μυστικισμὸς πρωτόγονος καὶ ἀπάνθρωπος, πού, ἂν ἐπικρατήσει τελειωτικά, θὰ σημάνει μιὰν ἀληθινὴν κατάρρευση τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐλευθερία χαρακτηρίζεται, σχεδὸν παντοῦ, ὡς ὑπεύθυνη γιὰ ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου καὶ ἀνίκανη νὰ θεραπεύσει ὅτιδήποτε. Ἀντιθέτως στὴ βία ἀναγνωρίζονται περίπου μαγικὲς δημιουργικὲς ἰκανότητες καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου περιμένει σήμερον ἀπ' αὐτὴν, καὶ μονάχα ἀπ' αὐτὴν, τὴ σωτηρία. Ἡ μόδα εἶναι μὲ τὸ Στάλιν ἢ τὸν Τρότσκι, μὲ τὸ Μουσσολίνι ἢ τὸ Χίτλερ, μὲ τὸ κνούτο καὶ τὸ βούρδουλα, μὲ τὶς μέθοδοι τῶν πειρατῶν. Οἱ σημερινοὶ λαοί, πειναλέοι, ἀγριεμένοι ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ τους μελλούμενα καὶ ξετσιπωτοὶ ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴν κακομοιριά, παρακαλοῦνε, θαρρεῖς, νὰ φᾶνε κοντακιὲς στὰ πσιανά. Καὶ προσμένουν πὼς καὶ πὼς τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεό, τὸ ρωμαλέο τραμποῦκο, πού θὰ τοὺς ὑποτάξει στό κέφι του, νικημένους, ἐξευτελισμένους καὶ ἀνεύθυνους, δίνοντας ἔτσι ἓνα τέλος στὴ σύγχυση καὶ τὴν ἀβεβαιότητά τους. Παρακαλοῦνε καὶ ἀναγαλλιάζουν ἀπὸ τὰ πρὶν μ' αὐτὴν τὴ μαζωκικὴ προσδοκία. Γιατὶ ὁ πόθος αὐτὸς τῆς τυραννίας δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ κόπωση τῆς σκέψης καὶ τῶν θελήσεων, ἡδονικὴ λαχτάρα τῆς ξεκούρασης, τῆς νάρκης, τῆς ἀποχαύνωσης, ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ διανοητικὴ προσπάθεια καὶ τὶς βαριεὲς πολιτικὲς εὐθύνες τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν.

Ξέρουμε καλά, καὶ ὅχι μόνο ἀπὸ τὰ βιβλία, μὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ μας πείρα, τὴν παλιὰ καὶ τὴν πρόσφατη, τοὺς κινδύνους, τὶς ἀθλιότητες, τὰ δεινὰ τῆς ἐλευθερίας. **Ἡ Δημοκρατία εἶναι δύσκολη.** Εἶναι ἴσως τὸ πιὸ δύσκολο πολίτευμα, γιατί ἡ ὀρθὴ λειτουργία της προϋποθέτει μιὰν ἀνώτερη καλλιέργεια τῶν ἀρετῶν τοῦ χαρακτήρα σ' ἓναν ὀλόκληρο λαό. Εἶδεμὴ ξεπέφτει συχνὰ στὶς ταπεινότητες τῆς δημοκρατίας, τῆς συναλλαγῆς, τῆς φαυλοκρατίας, πού μᾶς εἶναι, ἀλίμονο! τόσο γνώριμες. Ξέρουμε καὶ πόσο εὐκόλα παραλύουν οἱ δυνάμεις αὐτοῦ τοῦ πολιτεύματος ἐμπρὸς στὰ ζοφερὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας, πόσο εὐκόλα μπορεῖ νὰ μᾶς ρίξει στὴν ἀκυβερνησίαν καὶ στὴν ὀμαδικὴ ἀβουλία. Ἐχομε ἕπ' ὄψην μας ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐλευθερίας, πού συχνὰ κοντέψανε νὰ μᾶς παρὰσύρουν καὶ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους, τόσο δύσκολη εἶναι σήμερον ἡ προσήλωση σὲ ἀλύγιστες πολιτικὲς ἀρχές. Μὰ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, αὐτὰ ὅλα δὲν ἀποτελοῦν τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος. Παραδεχόμεστε βέβαια ὅτι μιὰ κοινωνία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύει καὶ νὰ πρεσβεύει : *primum vivere*. Ναι, ἀλλὰ *vivere* ἀνθρωπινά, *vivere* σὲ ὁρισμένο ἐπίπεδο ἀνθρωπισμοῦ — εἶδεμὴ σὲ τί χορημεῖ νὰ ζεῖτε καὶ νὰ παράγετε οικονομικὰ ἀγαθὰ καὶ παιδιὰ, σκληρωμένα ἀπὸ τὰ πρὶν σ' ἓναν τύραννο ἢ σὲ μιὰ τυραννικὴ ομάδα : Ἀπὸ τὴ δικὴ μας σκοπιὰ δὲν μπορεῖ

ποτέ να θεωρηθεί ότι προέχει ή ωφελιμιστική άποψη. Πέστε μας θεωρητικούς, πέστε μας ουτοπιστές, έτσι που θέσαμε τὰ ζητήματα από μιᾶς αρχής τὸ χρέος μας είναι να υλοτάσσουμε, σε κάθε περίπτωση, τὴν άποψη τῆς ωφελιμότητας και τῆς σκοπιμότητας στις ηθικές αξίες. Για κάθε άνθρωπο, που ξέρει να σκέφτεται, ή θεωρία κ' ή ουτοπία, σ' αυτήν τὴν περίπτωση, περιέχουν άσυγκρίτως περισσότερη σταθερή αλήθεια από τὸν επιπόλαιο και άστατο καιροσκοπισμὸ τῆς τρέχουσας πολιτικῆς. Πιστεύουμε πὼς ή ελευθερία τῆς συνείδησης και τοῦ λόγου κ' ή ελεύθερη λειτουργία τοῦ πολιτεύματος είναι ἀλληλένδετες με τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου και με τὴν τιμὴ τοῦ ἔθνους. Κι' όταν τὸ πάρομε τὸ ζήτημα ἀπ' αὐτὴν τὴν άποψη, κανένας συμβιβασμὸς δὲν είναι πιά θεμιτός, ὅσο σοβαρὸς κι' ἂν είναι, σὲ ὀρισμένες στιγμές, οἱ ἀντίθετες ἀπαιτήσεις τῆς υλικῆς ζωῆς—ὅπως κ' ἕνας ιδιώτης, που σέβεται τὸν ἑαυτό του, δὲ θὰ δεχτεῖ ποτὲ να θυσιάσει τὴν τιμὴ του για να σώσει τὰ συμφέροντά του και τὴν καλοπέραση τῆς φαμελιᾶς του.

Μὰ ή άποψη αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ ἀκόμα πιὸ μακριά, μᾶς ἐπιτρέπει να συναισθανθοῦμε πὼς, ὅσο μεγάλοι κι' ἂν είναι οἱ κίνδυνοι τῆς ελευθερίας, οἱ κίνδυνοι τῆς τυραννίας είναι πολὺ πιὸ φοβεροί, μᾶς ἐπιβάλλει να διακηρύξουμε πὼς ή ελευθερία, παρ' ὅλα τὰ δεινά της, κ' ή χειρότερη ἀκόμα μορφή τῆς πολιτικῆς ελευθερίας, είναι σήμερα προτιμότερη από τὴν καλύτερη τυραννία. Κι' ὁ λόγος είναι πὼς σήμερα ή τυραννία δὲ σημαίνει μονάχα κατάργηση τῆς ελευθερίας, ἀλλὰ συνάμα κατάργηση τῆς νομιμότητας, κάθε εἴδους νομιμότητας, πλέρια ἐπικράτηση τῆς ἀνθαιρεσίας στὴν πολιτικὴ και τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Κι' ὁ ξεπεσμὸς αὐτὸς ἀπὸ τὴ νομιμότητα στὴν ἀνθαιρεσία, σήμανε πάντα και θὰ σημαίνει και στις μέρες μας, ἂν πραγματοποιηθεῖ με τρόπο ὀριστικὸ και ἀνεπανόρθωτο, τὴν ἀπολύτρωση τῶν πιὸ πρωτόγονων ἐνοστίκτων, τῶν πιὸ ἀγρίων παθῶν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κατάργηση κάθε ηθικοῦ δεσμοῦ, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ στὴ βαρβαρότητα.

Οἱ παλιὲς φεουδαρχίες και μοναρχίες εἶταν τυραννικές, μὰ ὄχι ἀνθαιρετες. Δὲν ἔλειπε ἀπ' αὐτὲς τὸ κῦρος τῆς νομιμότητας, ή νομικὴ βάση, που εἶταν ή ἀρχὴ τῆς κληρονομικῆς ἐξουσίας **θελὼ δικαίω**. Τὸν καιρὸ που οἱ ἄρχοντες κ' οἱ ἀρχόμενοι πιστεύανε σ' αὐτὴν τὴν ἀρχή, τὸ καθεστὼς εἶταν νομιμοποιημένο στὴ συνείδηση ὅλης τῆς κοινωνίας, εἶταν μιὰ ἔννομη τάξη, ἕνα καθεστὼς δικαίου. Κάποτε ή κοινωνία ἔπαψε να πιστεύει στὴν ἀρχὴ τοῦ θείου δικαίου και τότες οἱ κληρονομικοὶ ἄρχοντες γκρεμίστηκαν, ὅπως στὴ Γαλλία, ή συνθηκολόγησαν, ὅπως στὴν Ἀγγλία, με μιὰ νέα ἀντίληψη τῆς νομιμότητας, που στηρίχτηκε ἀναγκαστικὰ στὴν ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς. Καλὴ ή κακή, αὐτὴ εἶταν ή μόνη δυνατὴ λύση τοῦ προβλήματος τῆς νομιμότητας μετὰ τὴ γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ἀπὸ τὴ στιγμή που ἔλειψε ή ἰδέα τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ κ' ἔχασαν τὸ κῦρος τους οἱ κληρονικὲς δυναστείες και ἀριστοκρατίες, δὲν μπορούσε πιά να νομιμοποιηθεῖ ή πολιτικὴ ἐξουσία, παρὰ μονάχα ἀντλώντας ἕνα νέο κῦρος ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ ἔθνους. Κάποιοι πρέπει να εἶναι νοικοκύρης

σε μιὰ χώρα, κάποιος, που να δίνει μιὰν ἀντικειμενικὴ ἀξία στις ἐπιταγὲς τοῦ δικαίου, κάποιος, που ν' ἀποφασίζει κυριαρχικά, σε τελευταία διαδικασία, ἀπάνω στα ἀμφισβητημένα ζητήματα τῆς Πολιτείας. Μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἀρχῆς τῆς κληρονομικῆς ἐξουσίας, ὁ μόνος νοικοκύρης εἶταν τὸ σύνολο τοῦ ἔθνους, ἐκφράζοντας τὴ θέλησή του με τὸν ἕνα ή τὸν ἄλλο τρόπο. (Ἐπικράτησε στὴν Εὐρώπη ὁ κοινοβουλευτικὸς τρόπος, μὰ δὲν εἶναι βέβαια ὁ μόνος, οὔτε και πρέπει να τὸν θεωροῦμε ὡς ὀριστικὸ. Ἐκεῖνο που θεωροῦμε ἀναντικατάστατο δὲν εἶναι ὁ κοινοβουλευτισμὸς, ἀλλὰ ή ελευθερία).

Λέγεται συχνὰ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς Δημοκρατίας ὅτι κι' αὐτὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν φιλελεύθερο πολίτευμα βγήκε ἀπὸ βίαιες ἐπαναστάσεις, και μάλιστα ὑπερβολικὸ αἱματηρὲς και ὀδυνηρὲς. Μὰ ή ἱστορικὴ αὐτὴ διαπίστωση δὲν ἀρκεῖ για να δικαιολογήσει τις σημερινὲς μέθοδες τῆς βίας. Οἱ δημοκρατικὲς ἐπαναστάσεις ἔχανε σκοπὸ ἀκριβῶς να ἀποκαταστήσουν τὴν ελευθερία κ' οἱ ἀρχηγοὶ τους βιάστηκαν πάντα να προσφύγουν στὸ ἔθνος και να περιβληθοῦν με τὸ κῦρος τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς. Και μπορούμε να ποῦμε πὼς κάθε ἐπανάσταση νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴ στιγμή που ἔρχεται τὸ ἔθνος, ἀβίαστα και ελεύθερα, να υἰοθετήσῃ τὸ ἔργο της. Τότες ή ἐπανάσταση γίνεται νόμιμο καθεστὼς κ' ή προεπαναστατικὴ κατάσταση πέφτει ἔξω νόμου. Ἡ ελεύθερη αὐτὴ ἐπικύρωση τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὸ ἔθνος ἀποτελεῖ μιὰ ὀριστικὴ ἐκκαθάριση ὅλων τῶν λογαριασμῶν τοῦ παρελθόντος, κι' ὅσοι ἀγωνίζονται να ξαναφέρουν τὸ παλιὸ καθεστὼς θὰ θεωρηθοῦν ἀναγκαστικὰ ἀντάρτες και ἐχθροὶ τῆς ἔννομης τάξης.

Ἀλλὰ οἱ σύγχρονες δικτατορίες ἀρνιοῦνται περιφρονητικὰ τὴν ἀνάγκη κάθε νομιμοποίησης και κάθε ἐντολῆς, θείας ή λαϊκῆς. Ἡ ἐξουσία τους δὲν πηγάζει οὔτε ἀπὸ μιὰν ἀντίληψη θείου δικαίου οὔτε ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ ἔθνους, παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν θέληση ὀρισμένων ἀτόμων, που θεωροῦνται ἀνώτερα ἀπὸ κάθε ἀρχὴ δικαίου. Εἶναι δικτατορίες κομμάτων (φασισμὸς και κομμουνισμὸς) ή στρατιωτικῶν συνδέσμων. Και στις δυὸ περιπτώσεις πρόκειται για μικρὲς ὀπλισμένες ὀμάδες, που καταχτοῦν τὴν ἐξουσία με τὴ βία και κυβερνοῦν ἀνθαιρετα, δίχως να ἔξαρτιοῦνται και να δεσμεύονται ἀπὸ τίποτα, δίχως να αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη να δώσουν λόγο σε κανένα για τις πράξεις τους. Δὲν ἔχουν κανένα κριτὴ, μήτε οὐράνιο μήτε γήινο, καμμιάν ἀντικειμενικὴ δικαίωση. Ἡ ἐγκαθίδρυση ἐνὸς τέτοιου καθεστώτος ἴσodυναμει οὐσιαστικὰ με τὴν κατάργηση τοῦ δημοσίου δικαίου.

Κατὰ τοῦτο σήμερα ή τυραννία συγγενεὺε βαθύτατα με τὴν ἀναρχία. Και τις δυὸ αὐτὲς πολιτικὲς καταστάσεις χαρακτηρίζει ή κατάργηση κάθε ἔννομης τάξης, ή ἐπικράτηση τῆς ἀνθαιρεσίας. Και στὴ μιὰ και στὴν ἄλλη περίπτωση, ή υλικὴ βία, ἀχαλίνωτη, θὰ ἐπιβάλλει τὴ δικὴ της τάξη με τὸ ἔτσι-θέλω. Δὲν ὑπάρχουνε πιὸ κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, πολιτικὲς συμβάσεις, πειθαρχίες κοινὲς για ὅλους, ἀντικειμενικὰ κριτήρια, ἀντικειμενικὸ δίκαιο, παρὰ μονάχα τὸ **δίκαιο τοῦ πιὸ δυνατοῦ**. Δὲν μπορείς πιά να ξεχωρίσεις τί εἶναι νόμιμο και

τί παράνομο, ποιός έχει δικαιώματα στην εξουσία και ποιός δὲν έχει, ποιός είναι ἐντεταλμένος ἄρχοντας και ποιός είναι ἀντάρτης και ποιός είναι κοινός κακοποιός. Μήτε μπορεῖς πιά νά ξέρεις ποῦ ἀρχίζει ἡ πολιτική ἐξουσία και ποῦ σταματᾷ, ποιά είναι τὰ ὄρια της και ποιοὶ οἱ φραγμοὶ της, ποιός είναι οἱ ἐγγυήσεις τῆς ἀτομικῆς ἀσφάλειας και τῆς ἀτομικῆς ἀξιοπρέπειας. Ἴσια-ἴσια, στὸ κράτος τῆς αὐθαιρεσίας, δὲν ὑπάρχει πιά κανένα ὄριο, κανέναν φραγμὸς μπροστὰ στὸ δίκαιο τοῦ πιὸ δυνατοῦ, μήτε κανέναν ἔλεγχος τῆς ἐξουσίας του, καμμιά ἀρχὴ δικαίου ἀνώτερῆ του, ποῦ νά προσφύγεις σ' αὐτὴν γιὰ νά τοῦ θυμίσεις τὸ χρέος του. Μήτε κ' ἔχει κανένα ἠθικὸ χρέος. Ὅ, τι θέλει κάνει και κλονίζει, μετὰ τὸ ἐπιβλητικὸ παράδειγμά του, κάθε ἠθικὸ δεσμὸ στὴ συνείδηση τοῦ ἔθνους και στὶς συνειδήσεις τῶν ἰδιωτῶν. Ὅταν λείπει ἀπὸ μιὰ χώρα ἡ ἔννοια τῆς νομιμότητας, είναι εὐκόλο, πολὺ εὐκόλο-δυστυχῶς, νά πεισθεῖ ὁ κάθε ἰδιώτης πὼς δὲν ὑπάρχουν πιά ἀντικειμενικοὶ κανόνες στὶς σχέσεις τῶν ὁμάδων ἢ τῶν ἀτόμων ἐξὸν ἀπὸ τὸ δίκαιο τῆς βίας. Κι' ὁ καθένας ἀγωνίζεται τότες νά ἱκανοποιήσει τὰ συμφέροντά του και τὰ πάθη του μετὰ ὅλα τὰ μέσα, ποῦ μπορεῖ νά διαθέσει. Αὐτὸ ἐννοοῦσα λέγοντας πὼς σήμερα ἡ κατάργηση τῆς ἐλευθερίας, ἂν συντελεστεῖ μετὰ τρόπο ὀριστικόν, θὰ ἰσοδυναμῆ μετὰ τὸ πέρασμα τῆς κοινωνίας μας ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ (αὐτὸν τὸν ἠθικὸ πολιτισμὸ, μ' ὅλες τὶς ἐλλείψεις του, ποῦ κατόρθωσαν νά μορφώσουν οἱ νεώτεροι χρόνοι), σὲ μιὰ καινούργια βαρβαρότητα.

Θὰ φέρω ἕνα ἀπλὸ και γνωστὸ παράδειγμα γιὰ νά χρωματίσω αὐτὴν τὴν παρατήρηση. Πρόκειται γιὰ μιὰ θλιβερὴ πράξη τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας, ἀπὸ κείνες ποῦ δὲν ἀρμόζει νά τις ἀφήνουμε ἀσχολίαστες και νά τις ξεχνοῦμε, μὰ ἐπιβάλλεται ἴσια-ἴσια νά τις ἀναπολοῦμε συνεχῶς και νά ἀντλοῦμε ἀπ' αὐτὲς διδάγματα γιὰ τὸ μέλλον. Στὰ 1925—26 ἡ Ἑλλάδα εἶχε τὸ δυστύχημα νά δοκιμάσει μιὰν αὐθεντικὴ δικτατορία τοῦ μεταπολεμικοῦ τύπου, ἕνα καθεστὸς ἀπροκάλυπτης βίας και αὐθαιρεσίας. Ἡ δικτατορία αὐτὴ, σεράμενη ἀπὸ τὶς συγκεχυμένες ὁρμές της, θαρρεῖς ἀπὸ κάποιαν ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα, πολὺ γρήγορα τσαλαπάτησε κάθε νομικὸ και ἠθικὸ φραγμὸ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Ὅταν πάρει ἕνα καθεστὸς αὐτὸν τὸν κατήφορο, δὲν μπορεῖ πιά νά σταματήσει. Σὲ μιὰν ὀρισμένη στιγμή, ἡ δικτατορία τοῦ στρατηγοῦ Παγκάλου, ὑπακούοντας ποιός ξέρεῖ σὲ ποιὸς τυφλὸς δυνάμεις καταστροφῆς, ἔκανε μιὰ πράξη ἔσχατης βαρβαρότητας. Ἐφάρμοσε ἀναδρομικὰ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου σ' ἕνα ἀδίκημα κοινοῦ δικαίου, και μάλιστα μετὰ τὸν πιὸ ἐξειτελιστικὸ τρόπο, στήνοντας τὴν κρεμάλα μετὰ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νά δείξει πανηγυρικὰ (θὰ ἔλεγα σαδιστικά), σ' ὅλον τὸν πολιτισμένον κόσμον, τὴ βαθύτατη περιφρόνησή της γιὰ τὸ πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁλόκληρη ἡ Ἀναγέννηση, ὁλόκληροὶ οἱ αἰῶνες τοῦ φωτισμοῦ, ὁλόκληρη ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση, μοχθήσανε κι' ἀγωνιστήκανε γιὰ νά καθιερωθεῖ ἡ συνταγματικὴ ἀρχὴ ὅτι «ποινὴ δὲν ἐπιβάλλεται ἄνευ νόμου προηγουμένως ὀρίζοντος αὐτὴν» — ἀρχὴ ποῦ θεωρήθηκε ἀπὸ τὴν Εὐρώπη

σὰ μιὰ ἐγγύηση ἀπολύτως στοιχειώδους τῆς ἀσφάλειας, τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς τιμῆς τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ πολίτη. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ στενὸ νομικισμὸ. Τὸ ἐπίρρημα *προηγουμένως* ἐκφράζει μιὰ ὁλόκληρη ἠθικὴ, καθορίζει μετὰ τρόπο ἀπόλυτο τὰ ὄρια τῆς ποινικῆς δικαιοδοσίας τῆς Πολιτείας, ποῦ ἡ ὑπέρβασή τους σημαίνει τὴν κατάργηση κάθε εἴδους ἀσφάλειας τῆς ἀνθρώπινης ἀτομικότητας. Γιὰ τοῦτο και ἡ ἀρχὴ αὐτὴ καθιερώθηκε συνταγματικὰ και ἡ ἐπιβολὴ της θεωρήθηκε ζήτημα πολιτισμοῦ. Μὰ ἡ ἑλληνικὴ δικτατορία, ποῦ εἶχε κιόλας καταργήσει κάθε ἔννοια νομιμότητας μαζί μετὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἀντὶ νά ντραπεῖ γι' αὐτὴν τὴν πράξη της και νά προσπαθήσει νά τὴ δικαιολογήσει, νόμισε ἴσια-ἴσια πὼς εἶχε τὸ δικαίωμα νά καυχίεται γι' αὐτὴν, δείχνοντας τάχα, μ' αὐτὴν τὴ διαγωγή της, πὼς θυσιάζει τὸ στεῖρο σχολαστικισμὸ τῶν νομοδιδασκάλων γιὰ χάρι τῶν πιὸ σπουδαίων συμφερόντων τοῦ λαοῦ. Κι' ὁ λαὸς παρακολούθησε σιωπηλὰ τὴ μακάβρια παράσταση και τὰ βρήκε ὅλα φυσικά. Φαίνεται, ἀλήθεια, πὼς καταντᾷ σχολαστικισμὸς νά συζητᾷ κανεὶς γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἀναδρομικότητας τῆς ποινῆς, τὴ στιγμή ποῦ δὲν ὑπάρχουν πιά ἀντικειμενικοὶ κανόνες στὴ ζωὴ τῆς Πολιτείας, ποῦ δὲν ὑπάρχει δίκαιο. Ὁ πολιτισμὸς σχολάζει*.

Δὲ θυμοῦμαι ποῦ ἔγραφε ὁ Paul Claudel ὅτι τώρα ἀκριβῶς ἀξίζει, πιὸ πολὺ ἀπὸ πάντα, νά ἀγαπᾷς τὸ Χριστό, τώρα, ποῦ τὸν ἀρνιοῦνται, μετὰ πάθος ἢ μετὰ κοροϊδίες, οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι. Τὸ ἴδιο θέλω νά πῶ γιὰ τὴν κατατρεγμένη και ἔξευτελισμένη ἐλευθερία. Τώρα, ποῦ δὲν είναι πιά ἡ λαμπρὴ και νικηφόρα θεὰ τῆς Εὐρώπης, ποῦ δέχεται ἀπὸ παντοῦ σαρκασμοὺς και χτυπήματα μίσους, ποῦ κλονίζεται, ποῦ κινδυνεύει, και κινδυνεύει μαζί της ὁλόκληρο τὸ ἠθικὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ, τώρα θαρρεῖς κ' εἶναι πολὺ πιὸ ὁμορφὴ, πιὸ γλυκιὰ, πιὸ ἀπροαίτητη στὴν ψυχὴ μας. Ἐμεῖς, ποῦ νιώσαμε τί σημαίνει ἡ κατάργησή της, δὲ θὰ τὴν ἀρνηθοῦμε ποτέ, δὲ θὰ παρασυρθοῦμε ἀπὸ τὶς τυφλὲς ὁρμές τῆς φρενιασμένης ἐποχῆς μας. Θὰ προτιμήσουμε νά θυσιαστεῖ ὅτιδήποτε, παρά ἡ ἐλευθερία — ἀκόμα και τὰ πιὸ ἐπιταχτικά συμφέροντα τῆς κοινωνίας και τοῦ Κράτους. Τὸ πνεῦμα πρῶτα, ὁ ἀνθρώπος πρῶτα, κι' ὅλα τὰ ἄλλα ἔρχονται κατόπι.

Δεῖξαμε, μετὰ ἀπλὰ λόγια, τί σημαίνει σὲ κάθε ἐποχὴ και τί σημαίνει σήμερον, εἰδικώτερα, ἡ κατάργηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Θυμίσαμε και τὰ δεινὰ τῆς ἐλευθερίας, ποῦ κανεὶς μας δὲν προσπαθεῖ νά τὰ κρύψει. Δὲ μᾶς κατέχει πιά ἡ τόσο ὁμορφὴ, μὰ και τόσο παράλογη αἰσιοδοξία τῶν παλιῶν φιλελευθέρων τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα, ποῦ προσδοκοῦσαν ἀπὸ τὴν

* Διαμαρτυρήθηκε μονάχα ἡ Φοιτητικὴ Συντροφιά, σὲ Γενικὴ Συνέλευση, τὴν 1 Δεκεμβρίου 1925. Ἡ διαμαρτυρία αὐτὴ τῶν φοιτητῶν εἶταν ἡ μόνη ἐκδήλωση ἐλεύθερης σκέψης σ' αὐτὴν τὴν περίστασι.

ἐλευθερία τὴν ἐπανόρθωση ὅλων τῶν ἀτελειῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὴν ἁρμονικὴ καὶ εὐτυχισμένη συμβίωση τῶν ἀνθρώπων, τὴν πραγματοποίησι ἑνὸς ἐπιγείου Παραδείσου—ποῦ συνταίριαζαν μὲ τὴν ἐλευθερία, μὲς στὴ ρωμαντικὴ φαντασία τους, τὴν ἀπόλυτη ἰσότητα καὶ τὴν ὀριστικὴ ἀδελφосύνη. Πιὸ πεπειραμένοι φιλελεύθεροι ἡμεῖς*, μὲ τὴν πείρα τοῦ δεκάτου-ἐννάτου καὶ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, τὸ ξέρουμε καλὰ πὼς ὁ Παράδεισος δὲν ὑπάρχει, πὼς οἱ ἄνθρωποι δὲ γεννιοῦνται καλοὶ, πὼς ἡ ἐλευθερία εἶναι δύσκολη καὶ συχνὰ ὀδυνηρὴ. Μὰ τώρα, ποῦ κινδυνεύουμε νὰ τὴ χάσουμε γιὰ πάντα, δὲν πρόκειται βέβαια νὰ ληομονήσουμε τί ἀξίζει. «Οἱ θεοί, ἔλεγε ἓνας ἀπὸ τοὺς τιμιώτερους δασκάλους μας, ὁ Montesquieu, οἱ θεοί, ποῦ ἔδωσαν στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους μιὰν ἄναντρη φιλοδοξία, συνέδεσαν μὲ τὴν ἐλευθερία περιπίου τόσες δυστυχίες ὅσες καὶ μὲ τὴ σκλαβιά. Μὰ ὅποιο κι' ἂν θὰ εἶναι τὸ ἀντίτιμὸ αὐτῆς τῆς εὐγενικῆς ἐλευθερίας, χρωστοῦμε νὰ τὸ πληρώσουμε στοὺς θεούς».

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

* Δὲν εἶναι βέβαια ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθεῖ ὅτι ὁ ὄρος φιλελεύθερος χρησιμοποιεῖται σ' αὐτὴν τὴν μελέτη μὲ τὴ διεθνικὴ σημασία του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ὀνομασίες ἑλληνικῶν κομμάτων.

Μ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

IV

ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΑΚΟΜΑ

16.— Πιστεύω πὼς ἀπὸ τὶς παραπάνω σελίδες φαίνεται καθαρὰ ἡ γενικὴ γραμμὴ ποῦ εἶναι ἀνάγκη στὸ μέλλον νὰ τραβήξει τὸ ζήτημα. Ἄλλὰ γιὰ περισσότερη σαφήνεια καὶ γιὰ μιὰ συνειδητὴ καὶ συστηματικὴ συμμετοχὴ τοῦ καθενὸς στὸν ἀγῶνα, ἀναφέρω μερικὰ σημεῖα ποῦ θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ μποῦν ἀμέσως σ' ἐνέργεια, ἂν θέλουμε κ' ἐκπαίδευση σωστὴ ν' ἀποχτήσουμε καὶ ἀπὸ τὸ γλωσσικὸν ἐπιπέδον ν' ἀπαλλαχτοῦμε μιὰ ὥρ' ἀρχύτερα. Τὴ συνειδητὴ καὶ συστηματικὴ αὐτὴ προσπάθεια τὴν τοποθετῶ σὲ τρεῖς μεγάλες ὀμάδες ποῦ τὶς ἀποτελοῦν α') τὸ Κράτος, β') οἱ ἐκπαιδευτικοὶ καὶ γ') οἱ ἰδιῶτες.

α') *Τὸ χρέος τοῦ Κράτους.*

Τὸ Κράτος ὀφείλει, ἀφοῦ μὲ τὰ κατάλληλα καὶ εἰδικὰ ὄργανά του μελετήσει τὴν κατάστασι καὶ πιστέψει στὴν ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς, νὰ τραβήξει ἀπροκάλυπτα καὶ ἀποφασιστικὰ, χωρὶς νὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴ μικροψυχὴ σκοπιμότητα μὲ τὰ ἐφήμερα ὀφελήματά της. Ὁ πολιτικὸς ἡγέτης δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνᾷ ὅτι οἱ δυνατὲς πίστες εἶναι βγαλμένες ἀπὸ τῷ ῥίσμα καὶ τὴν ἀνάγκη τοῦ περιβάλλοντος καὶ πὼς τότε μονάχα εἶναι ἀξιὸς ἡγέτης, ὅταν στὶς πίστες καὶ τὶς ἀνησυχίες αὐτῆς δώσει ὀρισμένη μορφὴ καὶ κατάλληλη διέξοδο. Καὶ ὁ Δημοτικισμὸς εἶταν καὶ αὐτὸς γιὰ τὴν Ἑλλάδα μιὰ ἐκδήλωσι τῆς βούλησός της γιὰ τὴ ζωὴ καὶ ὁ πολιτικὸς ἡγέτης ὀφείλει ἀπὸ καιρὸ νὰ εἶχε δώσει τὴν ἀπαιτούμενη λύσι καὶ νὰ συντομέψει τὴν ἐπικράτησίν του. Οἱ δισταγμοὶ ποὶ μαρτυροῦν ἔλλειψη βαθιῶν πίστεων δὲ στέκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἄρνησι καὶ τὴν ἀντίδρασι ποῦ καὶ αὐτὴ πάλι μαρτυρεῖ παραγνώρισι τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς καὶ ἔλλειψη βαθύτερης μόρφωσις.

Ὅπως δὴποτε τὸ χρέος τῆς Πολιτείας θὰ εἶτανε γιὰ τὴν ὥρα περιπίου τοῦτο :

1) Νὰ καταργήσει ἀμέσως τὴν καθαρεύουσα ἀπὸ τὴ Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση.
2) Νὰ βάλει τὴ Δημοτικὴ καὶ στὰ ἐγχειρίδια καὶ νὰ ἐπιμένει στὴν ἀσθηρὴ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῶν Σχολικῶν Βιβλίων.

3) Νὰ διατάξει ἐντατικὴ διδασκαλία καὶ πλατιά χρῆση τῆς δημοτικῆς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση (ἐκθέσεις καὶ γραφτὲς ἐργασίαι τῶν μαθητῶν σ' ὅλα τὰ μαθήματα) καὶ περιορισμὸ τῆς καθαρεύουσας μονάχα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κατανόηση ἐπίσημων κειμένων.

4) Νὰ ἐπιτρέψει ὥστε ἡ ἐπίσημη ἀλληλογραφία (ἀναφορές, αἰτήσεις κτλ.) καθὼς καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα (ἐνδειχτικά, ἀπολυτήρια, πιστοποιητικά κτλ.) νὰ γίνονται στὴ δημοτικὴ.

5) Νὰ μπάσει (μὲ τὴν ἐπίσημη γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς) κάθε δυνατὴ καὶ πλατιά ὀρθογραφικὴ ἀπλοποίηση καὶ ἀμέσως τὴν τονικὴ μεταρρύθμιση, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικὰ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.

6) Νὰ ἐπιδιώξει τὸ χωρισμὸ καὶ τὴν εἰδίκευση τῶν πτυχίων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Πανεπιστημίων (1. Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ Λατινικά.— 2. Νεοελληνικὴ καὶ ξένη Λογοτεχνία.— 3. Φιλοσοφία καὶ Παιδαγωγικὴ.— 4. Ἱστορία.— 5. Ἀρχαιολογία καὶ Τέχνη).

7) Νὰ ἐπιτρέψει γενικὰ ὁποῦδήποτε τὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς καὶ νὰ τὴν ἐπιβάλλει βαθμῶδ' ἀπὸ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς ἐπίσημης καὶ ἀνεπίσημης ζωῆς μας.

β') Τὸ χρέος τῶν ἐκπαιδευτικῶν.

17.— Ἀλλὰ πλάϊ στὸ Κράτος, πὺν ἑξαιτίας τῆς φυσικῆς του δυσκινησίας βραδυπορεῖ πολλὰς φορὰς, ὑπάρχουν οἱ ἐκτελεστὲς τῆς θέλησός του, ὁ λαὸς τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὑπαλλήλων του, πὺν πρῶτοι ἐπηρεάζονται καὶ πρῶτοι ξυπνοῦν σὲ κάθε νέα καμπὴ τῆς ζωῆς του. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, πὺν σὲ παλαιότερους χρόνους ἔζησαν μέσα σὲ δυὸ ἀντίμαχες δυνάμεις (ἀπὸ τὴ μιά, τὴν τραγικὴ προσπάθεια τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας γλώσσας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἀκατανίκητη ἐπιταγὴ τῆς ζωῆς), καὶ πὺν εἶχαν κάποτε κανταντήσει κωμικοτραγικοὶ ἥρωες τῆς πύλης αὐτῆς, πρέπει πιά σήμερα νὰ αἰσθανθοῦν βαθιὰ πὺς ἡ ἀντινομία ἐκείνη ἔπαιψε ἀπὸ καιρὸ νὰ ὑπάρχει. Πρέπει νὰ δοῦν πὺς οἱ ἀντίγνωμες ἐκεῖνες δυνάμεις ἔχουν πιά σήμερα γίνει δυνάμεις ὁμόγνωμες, καὶ πὺς αὐτοὶ εἶναι πάλι ἥρωες — σοβαροὶ τώρα πιά ἥρωες! — τῆς τελευταίας πράξης τοῦ δράματος. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δηλαδὴ ἔχουν πάλι τὴν ἐπιταγὴ τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς λαϊκῆς γλώσσας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πιά τὴ συνειδητὴ θέληση τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Νόμου πὺν ζητᾷ τὴ λύση τοῦ ζητήματος πρὸς τὴν κατεύθυνση πὺν ἤδη ἔχει δώσει ἡ λαϊκὴ ψυχὴ. Καὶ ἂν τυχὸν μέσα στὸν πολιτικὸν ἀνεμοστρόβιλο τῶν ἡμερῶν μας βρίσκειται κάποια ἀσυνέπεια σὲ πρόσωπα πὺν ἔρχονται καὶ παρέρχονται ἢ καὶ σὲ διατάξεις πὺν ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ τέτοια κατάσταση, οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ ὀφείλουν καθαρὰ νὰ ἰδοῦν μόνοι τοὺς τὴν ἀντίφαση καὶ τὴν

ἀσυνέπεια αὐτὴ πὺν μπορεῖ νὰ φέρει νέα σύγχυση καὶ νέο σταμάτημα τῆς δουλειᾶς τους. Ὀφείλουν νὰ αἰσθανθοῦν βαθιὰ ὅτι ὁ ρόλος τους ἀπὸ δῶ κ' ἔμπρὸς δὲν εἶναι νὰ ξαναγίνονται οἱ μαριονέτες τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ οἱ συνειδητοὶ καὶ σοβαροὶ ἐρμηνευτὲς τῆς ἐπιταχτικῆς βούλησης τῆς ζωῆς καὶ τῆς κάπως ἴσως ἀκόμα δισταχτικῆς, ἄλλα πολὺ καθαρῆς πιά θέλησης τῆς Πολιτείας.

Αὐτὸ θὰ εἶταν, κατὰ τὴ γνώμη μου, γενικὰ τὸ χρέος τῶν ἐκπαιδευτικῶν. Ἀλλὰ θὰ μποροῦσαν ἴσως πρόχειρα νὰ συστηθοῦν γιὰ τὴν ὥρα ἀκόμα καὶ τοῦτα :

1) Ὅλοι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ γενικὰ καὶ ἀκόμα περισσότερο ὅσοι πιστεύουν στὸ Δημοτικισμό, ὀφείλουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ δημοτικὴ στὴ δουλειὰ τους. Ὅχι λόγια μονάχα καὶ συζητήσεις, ἀλλὰ συστηματικὴ ἐφαρμογὴ καὶ περισσότερη ἐργασία. Τὸ «εἶμαι δημοτικιστὴς, ἀλλὰ δὲν μπορῶ ἢ δὲν ξέρω νὰ γράψω τὴ δημοτικὴ» εἶναι ἄμαρτωλὴ δικαιολογία. Ὀφείλουμε νὰ τηνε ξέρουμε καὶ ἂν δὲν τηνε ξέρουμε, νὰ τηνε μάθουμε. Γιὰ τοὺς δημοδιδασκάλους μάλιστα καὶ τοὺς φιλόλογους εἶναι αὐτὸ ἐπαγγελματικὸ καθῆκον. Ἀλλὰ καὶ ὅλοι γενικὰ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὀφείλουν νὰ κατατοπιστοῦν ἀπόλυτα καὶ αὐστηρὰ στὴ γραμματικὴ καὶ τὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς γλώσσας.

2) Οἱ δημοδιδάσκαλοι ὀφείλουν νὰ μιλοῦν τὴ δημοτικὴ ὅσο μποροῦν πὺν σωστὰ καὶ νὰ διδάσκουν **ὅλα τὰ μαθήματα** σὲ καθαρὴ δημοτικὴ γλώσσα. Τὸν ἐλάχιστο χρόνο πὺν εἶναι γιὰ τὴν ὥρα ἀναγκασμένοι νὰ διδάξουν «κατανόηση» (ὄχι γραμματικὴ!) τῆς καθαρεύουσας, πρέπει νὰ φροντίζουν ὄχι πὺς νὰ μάθουν στὰ παιδιά τὴ χρῆση της, ἀλλὰ πὺς νὰ τὰ σώσουν ἀπὸ τὴν καθαρευουσανικὴ διαφθορὰ πὺν εἶναι καὶ πρέπει νὰ παραμένει ξένη στὴν ψυχὴ καὶ στὸ γλωσσικὸ αἶσθημά τους.

3) Οἱ καθηγητὲς τῶν Νεοελληνικῶν στὴ Μέση Ἐκπαίδευση πρέπει νὰ καταβάλουν μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ πετύχει τὸ γράμμα καὶ προπαντὸς τὸ πνεῦμα τοῦ νέου προγράμματος. Χρειάζεται γι' αὐτὸ πολλὴ ἀτομικὴ ἐργασία καὶ προπαρασκευὴ, εἶναι ἀλήθεια. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦν ὅτι αὐτὸ ἀπαιτεῖ καὶ ἡ ἀτομικὴ μόρφωση καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ προαγωγή τους. Γιατὶ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, λογοτεχνίας καὶ ζωῆς, σημαίνει καὶ βαθύτερη γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καὶ ἀκόμα πρέπει αὐτοὶ νὰ βοηθήσουν, ὥστε ἡ δημοτικὴ γλώσσα νὰ γίνει τὸ μοναδικό, εὐχρηστο, ἀληθινὸ καὶ γενναῖο ὄργανο τῆς διδασκαλίας σ' ὅλα τὰ μαθήματα κάθε Σχολείου. Σὲ πιθανὰς γλωσσικὰς δυσκολίας καὶ διλήμματα (ὄροι, τύποι, διάφορες γραφῆς κτλ.) ὀφείλουν ὄχι νὰ ὑπακούουν νωθρὰ σὲ μιὰ συνήθεια, ἀλλὰ νὰ ἐρευνοῦν τὴν ὀρθὴ λύση μὲ πνεῦμα πάντοτε δημοτικιστικὸ—μεταρρυθμιστικὸ.

4) Οἱ ἐπιθεωρητὲς καὶ διευθυντὲς τῶν Σχολειῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ δασκάλοι καὶ οἱ μαθητὲς ὀφείλουν νὰ ἐργαστοῦν ἐντατικὰ γιὰ τὴν ἴδρυσήν καὶ ὀργάνωσιν τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἀναγνωστηρίων. Σχολικὴ βιβλιοθήκη εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ «βοήθημα», αὐτὸ μὲ τὸ Σχολεῖο Ἐργασίας, καὶ τοῦτο πάλι εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ Δημοτικισμό. Καὶ τὰ βιβλία πρέπει ἐκεῖ νὰ ζοῦν

τὸν προορισμό τους, νὰ κουρελιάζονται δηλαδή ἀπὸ τὸ πολὺ διάβασμα. Κατανάλωση ἄλλωστε τοῦ καλοῦ βιβλίου σημαίνει βελτίωσή του παντοτινὴ καὶ προαγωγὴ πνευματικὴ τοῦ Σχολειοῦ, τῶν μαθητῶν, τοῦ Τόπου. Καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια, πού τὰ σχολεῖά της δὲν ἔχουν καλὰ ὀργανωμένες καὶ γόνιμα λειτουργοῦσες βιβλιοθήκες, σημαίνει πὼς δὲν ἔχει καλοὺς διευθυντὲς σχολείων καὶ καλὸν ἐπιθεωρητὴ.

5) Πρέπει νὰ ὁμολογήσουν τέλος οἱ ἐκπαιδευτικοὶ πὼς δὲ χωροῦν πολλὰς δικαιολογίας καὶ ἀντιρρήσεις ἄγονε: σὲ ὅλ' αὐτὰ τὰ πράγματα. Κεῖνος πού νιώθει, πιστεύει καὶ ἀγαπᾷ τὴ δουλειά του, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ νιώσει, νὰ πιστέψει καὶ ν' ἀγαπήσει τὸ Νέο Σχολεῖο. Καὶ κεῖνος πού θὰ νιώσει καὶ θὰ πιστέψει σ' αὐτό, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐργαστεῖ σύμφωνα μὲ τὴ δημοτικιστικὴ ἰδεολογία. Ὑστερα λίγος ἐνθουσιασμός καὶ λίγη δουλειά, — κι ὅλα τᾶλλα ἐρχοῦνται σιγὰ-σιγὰ μόνα τους! . . .

γ') Τὸ χρέος ὄλων μας.

18.— Τὰ παραπάνω εἶναι βέβαια σπουδαῖοι παράγοντες, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ οἱ μόνοι πού θ' ἀποφασίσουν γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Δημοτικισμοῦ στὴν Ἐκπαίδευση καὶ γιὰ τὴν ὀριστικὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Γιατὶ τὸ Σχολεῖο δὲν εἶναι ὀργανισμὸς αὐτόνομος πού μπορεῖ νὰ ζήσει καὶ νὰ ξετυλιχτεῖ μόνος του αὐτόβουλα καὶ ἀνεξάρτητα. Εἶναι σφιχτὰ καὶ μοιραῖα δεμένο μὲ τὴν ἔξω μεγάλη κοινωνικὴ ζωὴ, ἀπ' ὅπου ἀναγκαῖα ἐπηρεάζεται σὲ κάθε στιγμή κ' ἡ ζωὴ ἡ δική του. Κι ὅπως κάποτε ἡ πρώτη ὄρμη τοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα ὀδήγησε καὶ τὸ Σχολεῖο στὴ σημερινή του προσπάθεια, ἔτσι καὶ τώρα ὑπάρχει κίνδυνος ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ ἀγώνα αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς ἔωσχολικοὺς παράγοντες καὶ ἡ ἀποτελμάτωση στὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος νὰ ἐπηρεάσει κακὰ τὸ Σχολεῖο καὶ νὰ τὸ ὀδηγήσει σὲ στραβοὺς δρόμους. Καὶ δὲ θὰ ξανάρθει πιά βέβαια στὴ ζωὴ μας καὶ στὸ Σχολεῖο ὁ μιστριωτισμὸς κ' ἡ παλιὰ καθαρεύουσα, ὑπάρχει ὅμως κίνδυνος τώρα ἀκριβῶς ἐπάνω σ' αὐτὴ μας τὴν αὐτοεγκατέλειψη νὰ γεννηθοῦν παρσίτα καὶ νὰ πλοκαμίσουν ἀρρώστειες*, πού μπορεῖ καὶ τὸ Σχολεῖο νὰ τὸ ρίξουν σὲ νέο σάστισμα καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα νὰ τὸ διαιωίσουν. Καὶ τὴν κατάστασιν αὐτὴ δὲν τὴ δημιουργεῖ ὁ φυσικὸς ξετυλιγμὸς τῆς γλώσσας, ἀλλὰ ὁ ἀντίκτυπος τῆς κακῆς παράδοσης καὶ τὰ θύματά της—ὅλοι ἡμεῖς δηλαδή, πού νωθρὰ καὶ μοιραῖα διατηροῦμε καὶ μεταλαμπαδεύουμε τὸ κακὸ καὶ ἀναγκάζουμε τὸ σχολεῖο καὶ τὴν κοινωνία μας νὰ ζεῖ καὶ νὰ κυλιέται μέσα σ' αὐτὸ τὸ φαῦλο καὶ τραγικὸν κύκλο!

19.—Τί νὰ γίνεῖ λοιπὸν κ' ἔδῳ; Ἡ λύση γιὰ τὴν ὥρα εἶναι μιὰ, πιά ἀπλή καὶ πολὺ γνωστὴ στὸν καθένα: **Νὰ βοηθηθῶμε ὅλοι μαζί τὸ Σχολεῖο στὴν ὥρα καὶ συστηματικὴ του προσπάθεια.** Νὰ ξαναφέρουμε στὴ συ-

* Πρβλ. ἀπλή καθαρεύουσα, καβαφικὴ ποίηση, «Γραμματικὴ Ἀθηναίων» . . .

νείδησή μας τὴν ἀποξασμένη ὑπόθεσιν καὶ νὰ ζητήσουμε, σὰν τὸ Σχολεῖο κ' ἡμεῖς, ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του, νὰ λύσουμε **τολμηρὰ, συστηματικὰ καὶ ὀριστικὰ** τὸ πρόβλημα.

Θὰ φανεῖ οὕτοια ἴσως σὲ πολλοὺς μιὰ τέτοια πάλι πρότασιν. Κ' ἴσως νὰ μὴν ἔχουν ἄδικο. Γιατὶ πὼς νὰ πείσει καὶ νὰ παρασύρει κανεὶς τὸ δημοσιογράφου, τὸν ἐπιστήμονα, τὸ δικαστὴ καὶ τὸν πολιτευόμενον νὰ ξαναπιάσουν ἓνα ζήτημα πού καὶ λυμένο τὸ θεωροῦν καὶ πολὺ πιά βαρετὸ ἔχει καταστήσει; Ἡ κι ἂν γίνεῖ τέλος πάντων ἀπὸ αὐτοὺς, πὼς εἶναι δυνατό νὰ γίνεῖ ἀπὸ τὸν τραπεζιτικὸν, τὸν ἔμπορον, τὸ βιομήχανον καὶ γενικὰ τὸ μορφωμένο ἐπαγγελματία, πού στὴ δουλειά τους ἡ καθαρεύουσα εἶναι τὸ παραδομένο καὶ ἐπίσημον φραστικὸ καλοῦπι; Αὐτοὶ δὲν ἔχουνε σκεφτεῖ καν ποτὲ σοβαρὰ πάνω στὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Πὼς εἶναι δυνατό νὰ πειθαρχήσουν θεληματικὰ σὲ κάτι πού δὲν ἔχει γίνεῖ ποτὲ σοβαρὸ πρόβλημα μέσα τους; Αὐτοὺς μονάχα γενικώτερες καὶ ἐκβιαστικὲς μεταβολὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ αὐστηροὶ νόμοι θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ παρασύρουν. Ἀλλὰ μιῶ γιὰ τὴν ὥρα μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ **ἀμέσως δυνατοῦ**. Καὶ δὲ νομίζω πὼς πρέπει νὰ δέσουμε τὰ χέρια μας καὶ ν' ἀφήσουμε ἀδιαμαρτύρητα στὸ μοιραῖο καὶ σκλάβο δρόμον του τὴ λύση τοῦ ζητήματος. Ὑπάρχουν κι ἄλλοι ἐπίσης ἀποτελεσματικοὶ τρόποι ἀνάλογοι μὲ τὰ πρῶτα ὀρηκτικὰ κινήματα τοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα. Ἐννοῶ μιὰ νέα γλωσσικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση, ὅχι βέβαια ὅμοια μὲ τὴν πρώτη θριαμβικὴ εἰσβολὴ τοῦ Ψυχάρη — τέτοια δὲν ξανάρχεται πιά στὸ γλωσσικὸ ζήτημα! — ἀλλὰ μιὰ νηφάλια, πιστὴ καὶ πειθαρχημένη γλωσσικὴ περισυλλογὴ καὶ ἐπιστημονικὴ συστηματοποίηση στὴ ζωὴ καὶ στὴν πράξιν — τέτοια περίπου πού τὴ θέλει τώρα καὶ ὁ κ. Παπανδρέου μὲ τὸ γράμμα του. Σποραδικὰ βέβαια ἡ κίνηση αὐτὴ δὲν ἔπαυε ποτὲ νὰ ὑπάρχει. Ἀλλὰ ὀφείλε νὰ εἶναι πολὺ ἐντονώτερη καὶ πολὺ πλατύτερη, ἀνάλογη τουλάχιστον μὲ τὸ ξάπλωμα τῆς θεωρητικῆς παραδοχῆς τοῦ Δημοτικισμοῦ καὶ μὲ τὸ πλῆθος τῶν ὀπαδῶν του. Καὶ δὲν ἔπρεπε ποτὲ ἡ ἀτομικὴ μας προσπάθεια γιὰ λόγους συχνὰ πολὺ μικροὺς νὰ χαλαρώνεται, παρὶ ὀφείλαμε διαρκῶς νὰ ἐπιμένουμε καὶ μὲ τὰ πράγματα νὰ ἐπικυρώνουμε τίς πίστεις μας, ἔχοντας πάντα στὸ νοῦ μας πὼς ἡ ἀδιαφορία κ' ἐγκατέλειψη θὰ μπορούσε νὰ ρίξει σὲ νέο χάος τὸ ζήτημα.

20.—Ἔτσι κ' ἐγὼ τώρα, χωρὶς βέβαια ἀξιώσεις, ἀλλ' ἀπλῶς μονάχα σὰν ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ ἀρθρου μου, ἀναφέρω μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας πού εἶναι ἀνάγκη νὰ μποῦνε συστηματικὰ σ' ἐνέργεια, ἂν θέλουμε εἰλικρινὰ καὶ τὸ Σχολεῖο νὰ βοηθήσουμε στὴν ἐργασία του καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα νὰ ὀδηγήσουμε σὲ γρήγορη καὶ σωστὴ ἀποτελείωση.

Ἡ δημοτικιστικὴ λογουχάρη κίνηση γύρω στὰ Πανεπιστήμιά μας ὀφείλε νὰ γίνεῖ πολὺ ἐντονώτερη καὶ πλατύτερη καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα καθὼς καὶ τὰ μαθήματα τῶν καθηγητῶν σὲ δημοτικὴ γλώσσα δὲν ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται πιά ἡρωϊσμοὶ καὶ νὰ προκαλοῦν τὴν προσοχὴ καὶ τὰ σχόλια.

Δυστυχώς όμως πολλοί ακούονται κ' ἐδῶ δημοτικιστές, ἀλλὰ πόσοι ζοῦνε πραγματικά τις ἰδέες τους; * Καὶ τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς γιὰ τοὺς νομικούς, τοὺς δικαστικούς καὶ τοὺς πολιτικούς, πὺν εἶναι χρέος τους ὄχι μονάχα ἐπιστημονικὸ καὶ παιδαγωγικὸ, ἀλλὰ καὶ ἠθικὸ ν' ἀλλάξουν τὴ γραφτὴ καὶ προφορικὴ φρασεολογία τους καὶ νὰ μιλήσουν τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ στὸ λαὸ πὺν θέλει νὰ τοὺς ἀκούσει καὶ νὰ τοὺς καταλάβει.

Ἄλλὰ ἐκεῖνος πὺν θὰ μπορούσε καὶ τὸ Σχολεῖο νὰ βοηθήσει πολὺ καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀποτελεσματικὰ νὰ ὀδηγήσει στὴ λύση του εἶναι ἡ καθημερινὴ δημοσιογραφία. Δυστυχώς ὅμως φαίνεται πὺς εἴτε γιὰ ὕλικούς εἴτε γιὰ ἄλλους λόγους, τὸ νὰ κερδίσει ἀμέσως τὴ δημοσιογραφία κανεὶς εἶναι τόσο δύσκολο, ὅσο δύσκολο εἶναι καὶ νὰ λύσει ἀμέσως τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ «Ριζοσπάστη», πὺν κι αὐτὸς δὲν τὰ καταφέρει καλά πάντοτε, μιὰ ἐφημερίδα πὺν νὰ γράφεται πέρα-πέρα στὴ δημοτικὴ δὲν κατόρθωσε νὰ βγεῖ ἀκόμα! Γι' αὐτὸ δὲ μένει ἄλλο γιὰ τὴν ὥρα κ' ἐδῶ, παρὰ νὰ προσπαθοῦν οἱ δημοτικιστὲς τουλάχιστο δημοσιογράφοι συνειδητὰ νὰ γράφουν τὴ δημοτικὴ καὶ νὰ ἐργάζονται συστηματικὰ γιὰ τὴ γενίκευσή της.

Κάτι ἄλλο ἐπίσης πὺν πρέπει ἀμέσως νὰ γίνει εἰδικὰ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας εἶναι ἡ συστηματικὴ καὶ ἀθρόα ἔκδοση κάθε λογῆς βιβλίων (ἐπιστημονικῶν, λογοτεχνικῶν, ἐκλαϊκευτικῶν) ἀπλοποιημένων ὀρθογραφικὰ καὶ προπαντὸς τονικὰ μεταρρυθμισμένων. Τὸ τονικὰ μεταρρυθμισμένο ἔντυπο εἶναι

* Τὸ ζήτημα τοῦ Δημοτικισμοῦ στὴν ἀνώτατη Παιδεία εἶναι κάπως διαφορετικὸ ἀπ' ὅτι αὐτὸ εἶναι στὴν κατώτατη ἢ τὴ μέση. Ἔχει δηλαδὴ ἐδῶ κάποιον ἰδιωτικὸ χαραχτήρα, ἀφοῦ στοὺς ἐπιστήμονες τῶν αὐτόνομων αὐτῶν ἰδρυμάτων κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης γλώσσας. Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ θέλησιν, ἀπὸ τὴν πεποιθήσιν, ἀπὸ τὴν ἰκανότητα καὶ ἀπὸ τὸ χαραχτήρα ἀκόμα τοῦ καθενός. Τί νὰ πει ὡστόσο κανεὶς ὅταν βλέπει ἔξω ἀναγωνιστὲς ἄλλη φορὰ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος νὰ σιωποῦν ἢ καὶ ν' ἀντιδροῦν καμιά φορὰ σήμερα, ἢ ὅταν βλέπει — κι αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο! — νεαροὺς ἐπιστήμονες πιστούς, ὅπως λένε, τῆς δημοτικιστικῆς ἰδεολογίας νὰ γράφουνε τὰ βιβλία τους καὶ νὰ κάνουν τάκαδημαϊκὰ μαθήματά τους σὲ καθαρεύουσα; Σημειῶνω μονάχα ἐδῶ τὰ ἐπόμενα: Ὅταν στὰ 1910, φοιτητὲς ἐμεῖς τότε, ἰδρύσαμε τὴ «Φοιτητικὴ Συντροφιά», ἐλπίζαμε πὺς μετὰ εἴκοσι χρόνια τὸ γλωσσικὸ ζήτημα θὰ εἶχε λυθῆ καὶ στὸ Πανεπιστήμιο. Οἱ ἐλπίδες δὲν ἔμειναν ἐντελῶς ἀπραγματοποίητες, ἂν βάλουμε στὸ νοῦ μας τὴς μικρὲς προσπάθειες ἐδῶ καὶ τὴς συστηματικώτερες καὶ πλατύτερες τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλ' ἐντωμεταξὺ οἱ φοιτητὲς μας τί ἀπόκαμαν; Ἐρῶ πὺς τοὺς ἀπασχολοῦν καμιά φορὰ γενικώτερα καὶ βαθύτερα ἴσως ζητήματα. Ὅταν θυμᾶμαι ὡστόσο τὴ δική μας μικρὴ ἀλλὰ ὄρατα τότε ἐξόρμησιν κι ἀκούω τώρα συχνὰ ἀπεργίαι γιὰ λεπτομερειακὰ ζητήματα ἐξετάσεων ἢ κάτι παρόμοιο, λιπᾶμαι γιὰτὶ οἱ φοιτητὲς μας ἀφησαν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ν' ἀποκοιμηθῆ μέσα στὴ συνειδησὴ τους, ἐνῶ ἴσως αὐτοὶ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον θὰ μπορούσαν, ἂν ὄχι νὰ ἐπιβάλλουν, πάντως ἀρκετὰ νὰ παρασύρουν τοὺς καθηγητὲς τους πρὸς τὸ Δημοτικισμό, πὺν οἱ ἴδιοι πιά μεθαύριο ὀφείλουνε νὰ τονε ζήσουν σάν καθεστῶς στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴ τους!

ἀνάγκη νὰ διαδοθῆ ἀμέσως παντοῦ πλατιά, ἐπίμονα, συστηματικὰ, γιὰ νὰ συνηθίσει τὸ μάτι τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ νὰ ἐξουδετερώσει ἀπὸ τώρα τὴν ἀντίδρασιν, πὺν πιθανὸ νὰ ξεσηκωθῆ, ὅταν μεθαύριο ὁ φωτισμένος καὶ ἀποφασιστικὸς νομοθέτης μπάσει τὴ μεταρρύθμισσιν αὐτὴν στὴν Ἐκπαίδευσιν καὶ γενικὰ σ' ὅλη τὴν πνευματικὴν μας ζωὴ. Γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς ἐκδότες τὸ ζήτημα κ' εὐκόλο εἶναι καὶ ἀρκετὰ συμφερτικὸ. Ὑπάρχει ἄλλωστε μεγάλη καὶ καθαρὴ προεργασία πάνω σ' αὐτό*. Λίγη ἀπόφασις μονάχα χρειάζεται καὶ, φαντάζομαι, ἡ ἐπικράτησις καὶ τοῦ συστήματος αὐτοῦ — γιὰ τὴν Ἐκπαίδευσιν τουλάχιστο — θὰ εἶναι ἀπὸ τὴς εὐκολώτερες κ' εὐτυχέστερες λύσεις τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος.

21. — Ἄλλὰ ὑπάρχει δυστυχῶς γιὰ ὄλ' αὐτὰ, ἀκόμα καὶ ἀνάμεσα στοὺς ὀπιδόους τῆς δημοτικιστικῆς ἰδεολογίας, ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο πὺν κι ἂν δὲ ρίχνει πίσω τὸ ζήτημα, ἀνακόβει κάπως τὴν γρήγορην καὶ ὀριστικὴν λύσιν του. Εἶναι ἡ βλαβερὴ γραμματικὴ ἀπειθαρχία πὺν δὲ στηρίζεται κὰν πάντοτε σὲ ἐπιστημονικὴν δικαιολόγησιν καὶ πὺν κάνει τοὺς δισταχτικούς νὰ παραμένουν κολημένοι στὴν κακὴ, ἀλλὰ ὀπωσδήποτε πειθαρχημένην παράδοσιν, ἀντὶ νὰ ἐκτεθοῦν στὴν ἀοριστία καὶ στὴν ἀστάθειαν τῆς ὀρθογραφικῆς πολυγλωσσίας. Γι' αὐτὸ χρειάζεται νὰ βρεθῆ ἐπιτέλους ἓνας τρόπος γλωσσικῆς καὶ ὀρθογραφικῆς πειθαρχίας, ὡστε πάνω σ' αὐτὴν νὰ προσαρμόσουν τὴν ἰδιωτικὴν τουλάχιστο γλωσσικὴν ζωὴν (συγγράμματα, διαλέξεις, ἔγγραφα, ἐπιστολές, κουβέντα . . .) ὅσοι θὰ ἤθελαν συνειδητὰ κάπως νὰ βοηθήσουν τὴν συστηματικὴν προχώρησιν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ μόνο ἀρμόδιο ἐπίσημο ἴδρυμα, τὴν Ἀκαδημία, δὲν μπορεῖ νὰ ἐλπίζει — πιότερο πρέπει νὰ φοβᾶται κανεὶς. Τὸ Ὑπουργεῖο πάλι τῆς Παιδείας εἶναι νὰ τὸ λυπούμαστε μονάχα πιά μετὰ τὸ δρόμο πὺν ἄρχισε νὰ παίρνει . . . Ἴσως ἓνα συνέδριο κινημένο ἀπὸ ἰδιωτικὴν πρωτοβουλία καὶ ἀπαρτισμένο ἀπὸ τὰ πιὸ προοδευτικὰ καὶ τὰ πιὸ φωτισμένα στοιχεῖα τῆς Χώρας μας —, ἴσως ἓνας νέος σύλλογος ἀνάλογος μετὰ τὸν «Ἐκπαιδευτικὸν Ὀμιλο» —, ἴσως ἓνα περιοδικὸν ἐπιστημονικὸν καὶ γενναῖον . . . Κάτι τέλος πάντων χρειάζεται σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ γιὰ νὰ κινήσει ἀκόμα μιὰ φορὰ καὶ νὰ βάλει σὲ τάξιν ὄλ' αὐτὰ τὰ ζητήματα. Κάτι πὺν νὰ συγκεντρώσει γύρω του τοὺς ἐκπαιδευτικούς καὶ ὄλους ἐκεῖνους πὺν πονοῦν γιὰ τὴν σημερινὴν κατὰστασιν καὶ θέλουνε νὰ ἐργαστοῦν γιὰ μιὰ καλύτερην ἐκπαιδευτικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου μας.

Πιστεύω πὺς ἡ ἐποχὴ ἀπαιτεῖ μιὰν ἔντονην δράσιν κ' εἶμαι βέβαιος πὺς πολὺ σύντομα θὰ ἔρθει κι αὐτή!

ΜΙΛΤΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΣ

* Πρὸβλ. σχετικὰς ἐργασίας πάνω στὸ ζήτημα τῶν: Χατζηθάκη, Πάλλη, Βλαστοῦ, Γιαννίδην, Τριανταφυλλίδην, καὶ τελευταῖα ἓνα ἀρκετὰ χαραχτηριστικὸν ἀπὸ ἐκδοτικὴν — ὀικονομικὴν ἀποψη ἀρθρο τοῦ ἐκδότη κ. Δημητράκου.

ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

(ΑΝΕΠΙΚΑΙΡΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ Σ' ΕΠΙΚΑΙΡΟ ΘΕΜΑ)

Β'

Πώς γίνεται μιὰ δύναμη, σὰν τὸν πόθο τοῦ ἀτόμου ν' ἀναπτύξει τὴν ἐνέργειά του ὅσο μπορεῖ καὶ ν' ἀξήσει τ' ἀγαθὰ του—ποῦ εἶναι, νὰ ποῦμε, φυσιολογικῶς— ἀπὸ τὰ κύρια κίνητρα τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ κατατάξει σύγχρονα πηγὴ κάθε ἀθλιότητος καὶ δυστυχίας; Γιατί νὰ ξεχειλίζει καὶ νὰ παραστρωτᾷ; Πώς γίνεται νὰ φέρνει σ' αὐτὴ τὴ βαρύτερη ἀδικία, στὸ ἀσυχώρητο ἔγκλημα τῆς συγγῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ποῦ εἶναι ὁ ἄξονας τῆς σημερινῆς κακοδαιμονίας, αἰτία γενικῆς καὶ βαθειᾶς δυσαρέσκειας, κύριος πυρήνας τῆς κρίσης, κέντρο τῆς ἐπαναστατικῆς ψυχολογίας, ἄμβωνας θλιβερός μὰ πανίσχυρος γιὰ τὰ κομμουνιστικὰ κηρύγματα; Γιατί ἡ ἠθικὴ μας πρόοδος νὰ μὴ βρῆται στὸ ὕψος τῆς ὕλικῆς; Τέτοιες ἀντιφάσεις εἶναι συνηθισμένες στὸ πολυσύνθετο φαινόμενο τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς ὁμαδικῆς. Ὅσο γιὰ τὴν τελευταία, μάλιστα, οἱ ἀντιφάσεις αὐτές, κι' ἡ τάση νὰ σβύνουν, κάθε φορὰ, μέσα σὲ μιὰ καινούργια σύνθεση, χαρακτηρίζει ὅλη τὴν κίνησή τους καὶ παίζει τὸν κυριώτερο ρόλο στὴν πορεία τους. Ἡ ἀνισοροπία ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐνέργειες τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης καὶ τὶς πραγματοποιήσεις τους παρουσιάζεται μὲ διάφορες μορφὲς μέσα στὴν ἱστορία. Δὲν εἶναι διόλου σπάνιο τὸ φαινόμενο τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀπόλυτης ἐπιβολῆς μιᾶς καὶ μόνῃς ἐνέργειας τῆς συνείδησης ποῦ κάνει τὶς ἄλλες ν' ἀτροφοῦν. Ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς, στὸ μεσαίωνα, κιντύνει ἀπὸ μιὰ μορφὴ ἀνισοροπίας ἀντίστροφη ἀπὸ τὴν σημερινή: Ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐπιβολὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐνέργειας, ποῦχε ἀποροφήξει ὅλες τὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις. Οἱ ἄλλες πνευματικὲς καὶ πραχτικὲς ἐνέργειες τῆς συνείδησης ληθαργούσανε. Σήμερα ποῦ οἱ πραχτικὲς ἐνέργειες, ἡ τεχνικὴ πρὸ πάντων καὶ ἡ οἰκονομία, βρίσκονται τὸ ζενίθ, παρουσιάζεται σὰ συνέπεια νὰ ληθαργοῦν οἱ ἠθικὲς ἐνέργειες. Κι' αὐτὲς πρέπει νὰ ξυπνήσουμε γιὰ νὰ φέρουμε τὴ σωτήρια ἰσορ-

ροπία. Ἐχουμε μεθύσει τὸν ἄνθρωπο, τοὺς τελευταίους καιροὺς, οἱ μεγάλες κι' ἀπανωτὲς ἐπιτυχίες τῆς ἐπιστήμης στὶς πραχτικὲς τοὺς ἐφαρμογές. Καὶ πρέπει νὰ ξεμεθύσει τὸ γληγορότερο, γιὰ νὰ ἰδεῖ ξάστερα, πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ καταχτήσεις κι' οἱ πιὸ θαυμαστὲς, ὅ,τι ὀνομάζουμε σήμερα ὕλικὸ πολιτισμὸ, κιντύνουνε γιὰ πάντα ν' ἀφανιστοῦν, ἂν δὲν ἀποκαταστήσει τὴν ἰσοροπία ἀνάμεσα στὶς πραχτικὲς καὶ στὶς ἠθικὲς ἐνέργειες.

Ἐνα τέτοιο ἐγγεῖρημα οὔτε ἀδύνατο εἶναι, οὔτε πρωτόκουστο: Εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ φυσικὰ πράγματα τοῦ κόσμου. Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴ διαφοροποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τ' ἄλλο ζωικὸ βασίλειο, καὶ ὅ,τι τὸν ξεχωρίζει μέσα σ' αὐτό, δὲν εἶναι μόνο πὼς μπορεῖ καὶ φτιάκει ἐργαλεῖα καὶ μ' αὐτὰ πάλι ἄλλα, γιὰ νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς ὕλικές του ἀνάγκες. Αὐτὸ εἶναι μιὰ πλευρὰ τῆς πνευματικῆς του ἐνέργειας, προσαρμοσμένη στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἐπικράτηση. Ὑπάρχουν ὁμως ἄλλες πνευματικὲς ἐνέργειες, ἀκόμη ψηλότερες, ποῦ ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ ἀγῶνα τῆς ζωῆς: Ἡ ἱκανότητα νὰ θεωρεῖ τὸν κόσμον σ' ἀπειρα φαινόμενά του καὶ τὸν ἑαυτὸ του μέσα σ' αὐτόν, ν' ἀναζητᾷ καὶ νὰ βρίσκει τὴν ἀλήθεια, ἔξω ἀπὸ κάθε ἄμεση πραχτικὴ ἀπασχόληση. Κι' ὅπως, μὲ τὴν πραχτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, κυριαρχεῖ πάνω στὴν ὕλη κι' ἀπολυτρώνεται ἀπὸ τὴ σκληρὴ τῆς πίεσης, δίνοντάς της κάθε φορὰ τὴ μορφὴ ποῦ θέλει — καὶ περνώντας ἔτσι ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς ἀναγκαιότητας στὴν περιοχὴ τῆς λευτεριάς — ἔτσι καὶ μὲ τὶς ἀνώτερες ἐνέργειες τοῦ νοῦ, δημιουργώντας πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες, κυριαρχεῖ πάνω στὸ ἄμορφο ὕλικὸ τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς κι' ἀπολυτρώνεται ἀπὸ τὶς τυφλὲς παρορμήσεις, ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὶς ἀντιφάσεις της. Αὐτοχαλινώνεται, φτιάνοντας ἀπὸ τὸ ἄμορφο χάος κόσμον ἁρμονίας καὶ τάξης.

Οἱ δύο τοῦτοι κόσμοι, ποῦ ἡ δημιουργία κι' ἡ ἀνάπτυξή τους γεμίζουν τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου κι' ἀποτελοῦνε τὸ μοναδικὸ νόημά της, πάνε μαζί — κι' ἂς μὴ βρίσκονται πάντα στὸ ἴδιο ὕψος. Εἶναι ἀναπόσπαστοι. Κι' ἂν τοὺς χωρίζουμε, τὸ κάνουμε μονάχα γιὰ τὴν εὐκολία τῆς μελέτης. Μὰ παρουσιάζουνε μιὰ φανερὴ διαφορὰ. Ὁ κόσμος τῆς πραχτικῆς ἐνέργειας τοῦ νοῦ φανερώνει μιὰ χτυπητὴ, χεροπιαστὴ καί, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἀδιάκοπη ἐξέλιξη. Ὁ ρυθμὸς της εἶναι ἄλλοτε πιὸ ἄργος, ὅπως παλαιότερα· κι' ἄλλοτε πάλι πιὸ γοργός, ὅπως στοὺς νεώτερους καιροὺς καὶ μάλιστα στὰ τελευταία χρόνια. Μὰ ἡ πρόοδος φανερώνεται καθαρὰ καὶ δὲν ἔχει κανένας παρὰ νὰ βάλει στὴ σειρά τοὺς διάφορους μύλους, ἄξαφνα, γιὰ τὸ στᾶρι, ἀπὸ τὸ χερόμυλο τῶν πρωτόγονων ὡς τοὺς σημερινούς ἠλεκτροκίνητους, γιὰ νᾶχει ἄμεσα τὴν εἰκόνα της. Ἄμα ρθοῦμε ὁμως στὸν ἄλλο κόσμον, στὶς ἀνώτερες πνευματικὲς ἐνέργειες, δὲ μποροῦμε νὰ συλλάβουμε, μὲ τὴν ἴδια εὐκολία, τὴν ἔννοια τῆς προοδευτικῆς ἐξέλιξης. Θ' ἀπαντήσουμε ἀμέσως ἐνέργειες, ὅπως οἱ καλλιτεχνικὲς, ποῦ ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ ἐξελικτικὸ σχῆμα: Ποιὸς μπορεῖ νὰ μιλήσει σοβαρὰ γιὰ πρόοδο στὴν τέχνη; Καὶ θ' ἀπαντήσουμε ἄλλες, ποῦ

χωρούν οι πιο δικαιολογημένες ἀμφισβητήσεις και πού το σχήμα της προόδου —κι' όταν ακόμα μπαίνουν σ' αυτό—δεν παρουσιάζει αυτή την ξαστεριά και τη συνοχή που φανερώνεται στην εξέλιξη της πραχτικής ενέργειας. Πρέπει μ' αυτό, λοιπόν, ν' ἀρνηθούμε την ύπαρξή τους, την αυτονομία τους και τη δυναμικότητά τους;

Και όμως σ' αυτόν τον παραλογισμό φτάνει ο κομμουνισμός. 'Η ύπαρξη της ηθικής ενέργειας είναι γι' αυτόν απλό παράγωγο της πραχτικής: Το περιεχόμενο της ηθικής συνείδησης του ανθρώπου προσδιορίζεται, κατά τη θεωρία του, από την κοινωνική του υπόσταση. Κι' αυτή προσδιορίζεται πάλι από τις κοινωνικές μορφές που κάθε φορά pláθονται από την τεχνική και την οικονομία. Τώρα πώς και γιατί ο άνθρωπος, που λυτρώνεται με μιὰ από τις πνευματικές του ενέργειες, την πραχτική, από το ζυγό της ύλης και την υποτάζει στους σκοπούς του, δὲ μπορεί νὰ λυτρωθεῖ, με την ηθική ενέργεια ἀπὸ τις καταστάσεις που δημιουργούνται ἀπὸ την πραχτική του ενέργεια, παρὰ μένει σκλάβος σ' αὐτὲς τις καταστάσεις, εἶναι ζήτημα, πὸν ἡ ἀνεξάντλητη σοφία τοῦ κομμουνισμοῦ πρέπει νὰ μᾶς ξαστερώσει. Δὲ θέλει νὰ ἰδεῖ σὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπειρη διαδοχὴ σκοπῶν, πὸν λεύτερα βάζουνε και πετυχαίνουν οἱ διάφορες ἐνέργειες τῆς συνείδησης. Δὲ θέλει νὰ ἰδεῖ σὰ μιὰ ἐχτροπή, μιὰν ἀνωμαλία, μιὰ καθυστέρηση σὴν ἠθικὴ πρόοδό μας τὸ φαινόμενο τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, μὰ τὸ παίρνει γιὰ μόνιμο κι' ἀναπόφευχτο. Κι' ἄλλο γιαιτρικὸ δὲν ἔχει, φυσικά, παρὰ νὰ δουλώσει τέλεια τὸ ἄτομο, νὰ σημάνει σιωπητῆριο νεκροταφείου σ' ὅλη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, γιὰ νὰ λείπει μιὰ γιὰ πάντα τὸ κακό.

* * *

Τί μπορεί νάναι ἀπὸ κάτω ἀπὸ μιὰ τέτοια θεωρία; Τί ἄλλο παρὰ μαύρη καταφρόνια γιὰ τὸν ἄνθρωπο και τὴν ἱστορία του; Τὰ κολοσσαῖα του κατορθώματα πραχτικά, διανοητικά, ἠθικά, οἱ ἀθάνατες ἀξίες πὸν δημιούργησε, ὅτι ὁ αἰσχρικός Προμηθεὺς, ὁ ἱκανὸς πάντα νὰ βρῖσκει «κὰξ ἀμηχάνων πύρους», ἀπαριθμεῖ μ' ἰσότηη περηφάνεια, καρφωμένος σὸν γκρεμοὺς τοῦ Κανκάσου, δὲ γεμίζουνε διόλου τὸ μάτι τοῦ κομμουνιστή. Δὲ θέλει νὰ πιστέψει σὸν ἄνθρωπο· οὔτε σὴν διάνοιά του· οὔτε σὴν ἠθική του· οὔτε σὲ καμμιά του ἀνώτερη δυνατότητα. Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἀπλὰ «ἐπιφαινόμενα». Και τὸ κύριο, τὸ θεμελιακὸ φαινόμενο, ἡ πραγματικότητά μας, εἶναι ὅτι εἴμαστε χτήνη, πὸν δὲν ἀξίζουμε μεγάλα πράματα. 'Ο κομμουνιστὴς εἶναι ὁ πὸν παραξένος λυτρωτὴς πὸν εἶδε ποτὲ ὁ κόσμος. Βαπτίζοντας μὲ τ' ὄνομα τῆς μεγάλης και σπουδαίας, τῆς ἐπιστημονικῆς κι' ἀπόλυτα ἀντικειμενικῆς ἐχτίμησης τῆς πραγματικότητος, τὴ μαύρη ἀπελπισία πὸν δέρνει, ἔρχεται και μᾶς λέει:

— Δὲν εἴσατε παρὰ χτήνη. Και δὲ μπορείτε, ἀπὸ τὴ φύση σας τὴν ἴδια, παρὰ νὰ ζῆτε και νὰ φέρεστε σὰ χτήνη: Νὰ δαγκάνετε, νὰ νυχιάζετε και νὰ σπαράζετε τὸν ὁμοίό σας. Λοιπὸν σᾶς δένω μ' ἄλυσσιδες. Δεμένοι θὰ φυτεύετε τὰ λάχανά σας και δεμένοι θὰ τὰ τρώτε. Τί ἔχετε μέσα σας, ἀδιαφορῶ τέλεια γιαιτὶ ξαίρω πὸς ἠθικοὶ δὲ θὰ γίνετε ποτέ· μοῦ φτάνει πὸς δὲ θὰ μπορείτε πιά νὰ κάνετε τὸ κακό, ποῦσαστε πλασμένοι γι' αὐτό. 'Ελάτε τώρα, κάνετε και μιὰ ρεβερέντσα σὸ καμτσίκι μου και πηγαίνετε φρόνιμα σὴ γωνιά σας.

Αὐτὰ δὲν εἶναι καμμιά παρωδία. Εἶναι τὸ γνήσιὸ πνεῦμα τοῦ κομμουνιστῆ. 'Ο νοῦς, σᾶς λένε, ἀποτελεῖ ἓνα ὄπλο τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου· ἀπλὸ μέσο γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, γιὰ τὴν προσαρμογὴ σὸν ἐξωτερικοὺς παράγοντες. 'Η μεγάλη δυναμικὴ διαφορά, πὸν ξεχωρίζει τὴ νόση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ζῶων, δὲν ἀναιρεῖ διόλου τὴν ψυχολογική τους ὁμοιότητα, ὅπως ἄξαφνα τὰ νύχια κι' ἡ μακριὰ οὐρὰ τοῦ λεονταριοῦ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὁμοιότητά του με τὸ λύκο: Εἶναι και τὰ δυὸ ζῶα σπονδυλωτά, θηλαστικά και σαρκοβόρα. 'Ο συναισθηματικός, λοιπὸν, κόσμος τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ ἀμείλιχτη φυσικὴ ἀνάγκη, δὲ διαφέρει διόλου, σὴς γενικὲς του γραμμὲς, ἀπὸ τῶν ἄλλων ζῶων, πὸν βρῖσκονται, σὴ ζωϊκὴ κλίμακα, στὰ κοντινὰ σκαλοπάτια μ' αὐτόν. Νόμος γενικὸς παρατηρεῖται, σὸ ζωϊκὸ βασίλειο, κι' ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀτόμου κι' ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ εἶδους, ἡ προσπάθεια, ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ ζωὴ και μάλιστα γιὰ τὴν καλοζωία. Και νόμος παγκόσμιος, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς «μικρότερης ἀντίστασης» πὸν μεταφράζεται, σὸ ζωϊκὸ βασίλειο, σὴν ἀρχὴ τῆς «μικρότερης προσπάθειας». 'Απλὸς συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν δύο νόμων μᾶς φέρνει ἀναγκαστικά τὸ συμπεέρασμα πὸς ὁ ἄνθρωπος, κατὰ βάθος, θὰ γυρεύει πάντα τὴ μεγαλείτερη δυνατὴ καλοπέραση με τὸ μικρότερο δυνατό κόπο. 'Ετσι ἀποδείχεται, πὸς ἡ φυσικὴ τάξη στὰ πράματα διαψεύδει τὴ δυνατότητα γιὰ μιὰ βαθύτερη ἠθικοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. 'Όσο μπορεί ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐκμεταλλεύεται τὸς ὁμοῦς του, γιὰ νὰ ζεῖ πλουσιώτερα και με λιγώτερο κόπο. Και εἶναι οὐτοπία, ματαιοπονία κι' ἀσυχώρητη ἀφέλεια νὰ γυρεύουμε τὴν ἐσώτερη ἠθικοποίησή του. Τὸ φαινόμενο τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο εἶναι μιὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα και δὲ θὰ λείπει παρὰ μονάχα ὅταν ἡ σκληρὴ πείρα διδάξει τὴν ἀνθρώπινη μάζα, πὸς τὸ συμφέρον της εἶναι νὰ καταργήσει αὐτὴ τὴν ἐκμετάλλευση, ἀναποδογυρίζοντας τὸ σημερινὸ κοινωνικὸ σύστημα: 'Όταν δηλαδή ἀναπτυχθοῦνε μέσα σὸν κέρφους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἀντιθέσεις ὀξύτατες, πὸν δὲ θὰ μπορούνε νὰ λυθοῦν ἀπὸ τὸ καθεστὼς αὐτό. Και τέτοιες ἀντιθέσεις, σᾶς λένε, τις ἔχουμε μπροστά μας σήμερα. 'Απὸ πὸν μπορούμε νὰ περιμένουμε πιά τὴ λύση, ἂν μὴ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση; 'Η ἠθικοποίηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι χίμαρα. 'Η ἠθικότητα σὴς τάσεις τον εἶναι ἀδύνατη· ἡ ἠθικότητα σὴς πράξεις του εἶναι δυνατή. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ὅμως μιὰ τέτοια ἠθικότητα εἶναι ἀνάγκη νὰ πέσει

τὸ σημερινὸ καὶ νὰ ἰδρῦθῃ τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς πού καταργεῖ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Κι' αὐτὸ γιατί στὸ σημερινὸ καθεστῶς εἶναι ἱστορικὰ ἀδύνατο νὰ δεχτῆ τις λύσεις πού ἐπιβάλλει ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθική. Ὁλος ὁ κόσμος καταλαβαίνει τί σωτήριο θὰ ἦταν, ἄξαρνα, νὰ χαριστοῦνε τὰ πολεμικὰ χρέη. Θᾶφρονε κάποιον γενικὸ ξελάφρωμα, προσωρινό, ἔστω, μ' ἄρκετὰ σοβαρό, γιὰ δέκα—δεκαπέντε χρόνια. Τὰ κράτη θὰ μπορούσαν νὰ κατεβάσουν ἀμέσως τοὺς εἰσαγωγικοὺς δασμοὺς τους, ἢ δυσκολία στὴν κυκλοφορία καὶ τὴν κατανάλωση τῶν προϊόντων θᾶλειπε κι' ἡ ἀνεργία κι' ἡ πείνα. Μὰ δὲ δέχονται τὴ λύση αὐτή, τὴ βρίσκουν ἀδίκην, ὅπως βρίσκουν ἀδίκη καὶ κάθε ἄλλη πρόταση γιὰ σοβαρὲς μεταρρυθμίσεις στὸ κοινωνικὸ σύστημα. Καὶ τὰ βρίσκουν ἀδίκα αὐτὰ ὅλα, γιατί τέτοια εἶναι ἡ διανοητικὴ πού ἀπόχτησε, κατὰ ἱστορικὴ ἀνάγκη, μέσα στὸ κεφαλαιοκρατικὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς, ἡ ἄρχουσα τάξη. Ἄν αὐτὴ δὲν παραμεριστεῖ μ' ἐπανάσταση καμμιά σωτήρια λύση δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβληθῇ.

* *

Εἶναι φανερό πὼς μιὰ τέτοια μονόπαντη καὶ στενόκαρδη ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα καὶ δὲ μπορεῖ νὰ στηρίζεται σὲ κανένα πραγματικὰ ἐπ' ἐπιμονικὸ ἢ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Καμμιά ἐπιστήμη καὶ καμμιά φιλοσοφία δὲ θὰ μπορούσαν ν' ἀποδείξουν ποτὲ πὼς ὁ ἄνθρωπος νερὺς, ἢ ἀνθρώπινη συνείδηση, δὲν εἶναι παρὰ προϊόν ἀπλὸ τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης καὶ πὼς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς κι' ἐξαντλεῖται σ' αὐτόν. Ἐνα τέτοιο θεώρημα θ' ἄφηνε τ' ἐξηγητὴ στὸ κατώφλι τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, δὲ θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ ποτὲ τὸ κλειδί, νὰ μπεῖ μέσα, νὰ ἐξηγήσῃ οὔτε τις πρῶτες κοινωνίες ἀγρίων, ὅπου θ' ἀπαντοῦσε πλῆθος ἐκδηλώσεις ἔξω ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ ἀγῶνα τῆς ζωῆς, μιὰ θρησκεία, μιὰ τέχνη, μιὰ ἀγραφή νομοθεσία, μιὰ ἠθική, τόσους σκοποὺς πραγματοποιημένους, τόσες αὐτοχαλιναγωγῆσεις, τόσα ἐκπληκτικὰ καὶ θαυμαστὰ ξεπεράσματα τοῦ βιολογικοῦ νόμου. Δὲ θέλω νὰ πῶ διόλου, πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι, βέβαια, ἓνα ζῶο, πὼς δὲν ἀνήκει, ἀπὸ μιὰ μεριά, στὸ βιολογικὸ σχῆμα τῆς ζωῆς. Εἶναι κι' αὐτὸς πλασμένος ἀπὸ ἕλη. Ἀπὸ σάρκες, αἷμα, κόκκαλα, χημικὲς οὐσίες. Καὶ σὰν ἕλη μπαίνει κι' αὐτὸς στοὺς νόμους τῆς. Καὶ δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς ὀλλᾷξει, ἀφοῦ μάλιστα ὁ ἴδιος εἶναι, κατὰ ἓναν τρόπο κι' ὁ νομοθέτης τους, ἀφοῦ εἶναι τέτοιο τὸ φτιαζιμο τοῦ μυαλοῦ του, νὰ δένει τὰ φαινόμενα μεταξύ τους μὲ τὴ σχέση αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Μὰ τὸ περιστατικὸ τοῦτο, ἴσα-ἴσα, πὼς μονάχος ἀπ' ὅλα τὰ ζῶα, μέσα στὴν πλάση, μπορεῖ καὶ συλλαβαίνει τοὺς νόμους καὶ βαθαίνει τὸ νόημά τους, τοῦ δίνει τὸ προνόμιο νὰ τοὺς ξεπερνᾷ. Τὸ ζῶο ζεῖ τὴ ζωὴ του, κάτω ἀπὸ τὸ νόμο τῆς. Πρέπει

νὰ βρεῖ τὴν τροφή του, ν' ἀποφύγει τὸν ἐχθρό του καὶ τοὺς κινδύνους ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, θύελλες, κεραυνούς, πλημμύρες, ἐκκρήξεις ἠφαιστειῶν, ν' ἀναπαραγάγει, νὰ θρέψῃ τὰ μικρά του ὡς τὴ στιγμή πού θὰ μπορούνε νὰ τὸ κάνουν μονάχα τους. Μὰ τὸ ζῶο δὲν ξαίρει γιατί τὰ κάνει αὐτὰ ὅλα, οὔτε μπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ νόημά τους, οὔτε υποψιάζεται πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κάποιο νόημα. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ κάνει μ' ἓναν ἴδιο κι' ἀπαράλλαχτο, αἰώνιο τρόπο, αὐτοματικὸ, ὑποβατικὸ — αὐτὸ πού ὀνομάζουμε ἐνστικτο καὶ πού ἀποκλείει ὀλότ' ἄλλα τὴ λευτεριά. Τὸ ζῶο δὲ μπορεῖ νὰ κρίνει τὴ ζωὴ του νὰ τὴν ἀπορρίπτῃ ἢ νὰ τὴν παραδεχτῆ, κατὰ τὴ θέλησή του. Γιὰ ὅ,τι κάνει, ἀπολογιέται ἡ φύση. Γιὰ ὅ,τι κάνει ὁ ἄνθρωπος ἀπολογιέται ὁ ἴδιος. Γιατί μπορεῖ καὶ συλλαβαίνει τὸ νόημα τῆς ζωῆς ἢ, ἂν θέλετε, μπορεῖ νὰ δίνει, κάθε φορὰ, στὴ ζωὴ του ἓνα νόημα. Ἡ συνείδηση ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο μέσα σ' ὅλο τὸ ζωικὸ βασίλειο. Ἄν ἡ ἕλη τὸν δένει μὲ τὸ βιολογικὸ σχῆμα τῆς πραγματικότητας, ἡ συνείδηση τὸν ἀνεβάζει στὸν παντοδύναμο θρόνο τῆς λευτεριάς καὶ τῆς δημιουργίας. Αὐτὴ ἀνοίγει τὸ ἀγεφύρωτο καὶ θαυμαστὸ χάσμα ἀνάμεσα ζῶο κι' ἄνθρωπο, δείχνοντας ξάστερα πὼς ἡ διαφορὰ τους δὲν εἶναι ποσοτικὴ μὰ ποιοτικὴ. Αὐτὴ λύνει τὴ συνέχεια τῆς φυσικῆς ἐνότητος, πλάθοντας ἀγνάντια στὸν φυσικὸ κόσμον ἓναν ἄλλον αὐτόνομον κι' ἕτερότροπον. Αὐτὴ σηκώνει ἀντίκρου στὴ φύση τὴν ἀκατάβλητη ἐνέργειά της, ἐρευνητῆς, ἐχτιμητῆς καὶ δαμαστῆς της — μορφοποιός. Αὐτὴ δὲ ζεῖει μονάχα τὴ γῆ κάτω ἀπὸ τ' ἀέθρι, τὴ θάλασσα κάτω ἀπὸ τὸ καράβι καὶ τὸ ποτάμι κάτω ἀπὸ τὸ γεφύρι, μὰ καὶ τὸν ἄνθρωπο στὸ ζυγὸ τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Αὐτὴ γυρεύει τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν ἀλήθεια. Δὲν ἐρευνᾷ τὰ φαινόμενα μονάχα γιὰ νὰ προσαρμοστῆ σ' αὐτὰ. Γυρεύει μ' ἐπιμονὴ ἀδάμαστη νὰ βρεῖ ποιά εἶναι ἡ καθαρὴ ἀλήθεια — μιὰ ἀλήθεια πού ὄχι μόνο δὲν χρησιμεύει στὸν ἄνθρωπο γιὰ τίποτα τὸ πρακτικὸ πού ὄχι μόνο ἀδιαφορεῖ τέλεια γιὰ κάθε πράξη καὶ κάθε ἀγῶνα, μὰ καὶ στρέφεται, πολλές φορές, θεϊκὰ κατὰ τῆς πράξης καὶ κατὰ τῆς ἴδιας ἀκόμα τῆς ζωῆς. Ποιά σχέση μπορεῖ νᾶχει μὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ ὅ,τι τὸν προσδιορίζει αὐτὴ ἢ παράξενη σύλληψη μιᾶς ἀλήθειας καθεστῆν κι' ἡ θαυμαστὴ προσήλωση στὴν ἐρευνά της, ποῦ δειξάν γενεὲς ὀλάκαιρες διαλεχτῶν πνευμάτων μέσα στοὺς αἰῶνες; Τί σχέση μπορεῖ νᾶχουνε μὲ τὸ βιολογικὸ νόμο, τ' ἄπειρα ἔργα τῆς τέχνης, πού ξεσκεπάζουνε κι' αἰσθητοποιοῦνε τὴν ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς; Καὶ ποιά σχέση ἔχουνε μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς ἢ θρησκευτικῆς ἐκστασης, πού ἐνώνει τὴ μονάδα μὲ τὸ πᾶν σὲ μιὰ βαθιὰ περίπτωξη; Καὶ πὼς μπορεῖ νὰ οἰκονομηθοῦνε μέσα στὸ σχῆμα τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴ ζωὴ θαυμαστὲς ἠθικὲς ἀνατάσεις ὄχι μόνο ἀτόμων μὰ καὶ ὀλάκαιρων λαῶν, μέσα στὴν ἱστορία, ὅταν φτάνουνε σὲ θυσίες ἀπίστευτες, πού δὲν ἐπιβάλλει κανένας βιολογικὸς νόμος; Ὅπου φανερῶνεται ἄνθρωπινος πολιτισμὸς, ὀσοδήποτε πρῶτογονος, ἐκεῖ αὐτὸς ὁ νόμος ἔχει ξεπεραστεῖ. Καὶ ὁ κομμουνιστῆς, μὲ τις βιολογικὲς του ἐξηγήσεις, δὲν ἔχει τόπο νὰ σταθεῖ. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι κι' αὐτὸς, ἀπὸ μιὰ μεριά, ἓνα ζῶο σὰν ὅλα τ' ἄλλα, ἢ ἱστορία του

δμως είναι ένα πολυχρόνιο αποτριχωτικό λουτρό, εξωτερικό κι' εσωτερικό. Ἡ ἱστορία είναι δημιούργημα τῆς συνείδησης. Ἡ τεράστια ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν πρακτικῶν τῆς εφαρμογῶν δὲν εἶναι κάτι πού προέρχεται ἀπὸ κανένα φυσικὸ νόμο. Εἶναι σκοπὸς ἱστορικός, ποῦβαλε λεύτερα ὁ ἄνθρωπος, πιστεύοντας πὼς ἔτσι θὰ λύτρωνε τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ κάθε ὑλικὴ ἀπασχόληση—ἀκόμα κι' ἀπὸ τὸ μάσημα τῆς τροφῆς: ἦρθε στιγμή πού φανταστήκανε πὼς θὰ τρεφόμαστε μὲ χημικὲς οὐσίες, δοσμένες σ' ἕνα χάπι— καὶ θὰ μπορούσε ν' ἀναπτύξει ἀνεμπόδιστα τὶς ἄλλες του, τὶς εὐγενέστερες ἐνέργειες. Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας μῆκε σκοπός, γιὰ τὰ πιθανὰ τῆς ἀποτελέσματα. Γιατί σήμερα πού ὁ ἄνθρωπος κάνει τὸν ἀπολογισμό τῆς προόδου, δὲ μπορεί τάχα νὰ νοιώσει πὼς γίνηκε σκλάβος τῆς καὶ νὰ βάλει σκοπὸ τὴν ἀπολύτρωσή του ἀπὸ τὶς ἐχτροπές τῆς; Γιατί θάπρεπε νὰ μονιμοποιήσει τὴ σκλαβιά καὶ νὰ μπεῖ πὸ μέσα σ' αὐτή; Γιατί νὰ θέλουμε νὰ πιστέψουμε πὼς τὸ σημερινὸ κοινωνικὸ σύστημα δὲ σηκώνει πιά καμμιὰ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια καὶ πρέπει νὰ πέσει, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση ὡς τὰ σήμερα ἄλλο δὲν κάνει παρὰ ν' ἀκολουθεῖ μιὰ σταθερὴ ἐξέλιξη; Ἐχει σήμερα—γιὰ νὰ φέρω ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τ' ἀπειρα—ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τὴν ἀλύγιστὴ ἔννοια πούχε στὴν ἀρχὴ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας; Πόσοι περιορισμοὶ δὲ μῆχαν σιγά—σιγά, πού φτάνουν καὶ νὰ ἀναιροῦνε τὴ ἀρχικὴ τῆς ἔννοια; Γιατί τάχα δὲ θὰ μπορούσαμε, μεταρρυθμίζοντας προοδευτικὰ τὸ σημερινὸ σύστημα, νὰ φτάσουμε νὰ περιορίσουμε τὴν τάση τοῦ ἀτόμου ν' ἀπλώνει τὴ δράση του καὶ νὰ αὐξάνει τ' ἀγαθὰ του, σὲ τέτοιο σημεῖο, πού νάσαι ἀδύνατο πιά τὸ βαρὺ ἀδίκημα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο;

Σ Π Υ Ρ Ο Σ Μ Ε Λ Α Σ

(Συνεχίζεται σὸ ἄλλο φύλλο τῆς «Ἰδέας»)

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΕΓΩ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. ΤΟΥ LEON BRUNSCHVICG

Α'. ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ

Ἐπάρχουν δυὸ βασικοὶ τρόποι γιὰ τὴ γνωστικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἐγὼ ὁ ὄντολογικὸς καὶ ὁ φαινομενολογικὸς. Ὁ πρῶτος ἀνεβάζει τὸ ἐγὼ σὲ περιωπὴ οἰκουμενικῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς. Ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο κι' ἰδανικὸ τύπο τοῦ ἐγὼ πηγάζουν, ὄχι μόνον—συνυφασμένες μὲ τὶς βιολογικὲς ἀτομικότητες—οἱ ἐμπειρικὲς του ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ καὶ ὅλες οἱ ἄλλες περιοχὲς τοῦ κόσμου. Ἐν καλοεξετάσει κανεὶς, ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἀντίληψη δὲν εἶναι παρὰ ἡ συστηματοποίηση καὶ ἡ ὀλοκλήρωση μιᾶς διαίσθησης, πού ὁ Emile Boutroux διατύπωσε μὲ τὴ συνειθισμένη του γραφικότητα στὸν ἀφορισμὸ: «ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι κανένα τέρας μέσα στὴ φύση». Ἡ προοδευτικὴ ἐξουσίαση τῆς ὕλης, τὸ ἀπλωμα τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ τῆς φύσης, οἱ ἀλληπάλληλες κατακτήσεις τῆς ἄδολης θεωρητικῆς περιέργειας, ἡ πιστοποίηση μιᾶς σημαντικῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη γνωστικὴ κατασκευή καὶ τὴν ἔμφη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, συνοπτικὰ ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἡ ἐντεχνη καταχώρηση τοῦ ἀνθρώπου μέσα σὸ περίπλοκο δίχτυ τους—ὄλο αὐτὸ τὸ λεπτεπίλεπτο σύστημα τῶν ἀποκαλυπτικῶν συμπτώσεων, συμπληρώσεων καὶ ἁρμονιῶν εἶναι μιὰ παρόρμηση ἀκατανίκητη γιὰ τὴ μεταφυσικὴ διάθεση γιὰ μιὰ συνθετικὴ καὶ συνεπῆ ἐξήγηση τῶν πάντων. Ἡ ἐλαστικότητα ἢ ἡ ἀδιαλλαξία καὶ ἡ πλαστουργικὴ ἱκανότητα τῆς μεταφυσικῆς διάθεσης μπορούν νὰ δώσουν τὶς πιὸ ποικίλες διαμορφώσεις στὴν ἐξήγηση αὐτῆ. Ὅσοτόσο δὲν μπορεί παρὰ νὰ εἶναι ἰδεαλιστικὴ, νὰ βασίζεται στὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἐγὼ ἐπὶ τὴ φύση, τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὴν ὕλη. Ἡ ἐνεργητικότης καὶ ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ παθητικότης καὶ ἡ ὑποχωρητικότης τῆς ὕλης ἀπὸ τὴν ἄλλη συμβολίζουν στὴν περιοχὴ τῶν φαινομένων, ὅπου μοιάζουν ν' ἀνταποκρίνονται ἀμοιβαῖα καὶ νὰ ἰσοφαρίζονται χρονικὰ, τὴν αἰώνια κι' ἀκατάλυτη προτεραιότητα τοῦ πνεύματος, πού συλλαμ-

βάνει ὁ μεταφυσικός στὸν ἐλεύθερο χώρο τῆς διαίσθησης του καὶ ποῦ ζητάει νὰ δικαιωθεῖ ὡς καὶ μέσα στὴ διάρκειά.

Τὸ ἀγνότερο, τὸ ἀντιπροσωπευτικώτερο δείγμα τῆς ὄντολογικῆς αὐτῆς ἀντίληψης εἶναι ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Φίχτε. Ὑπόστωμα τοῦ Σύμπαντος εἶναι τὸ ἐγώ, ἡ καθαρὴ σκέψη. Γιὰ νὰ στοχαστεῖ καὶ νὰ πάρει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, ἔχει ἀνάγκη ἡ ἀφαιρεμένη αὐτὴ σκέψη ἀπὸ ἓνα ἀντικείμενο. Τῆς εἶναι ἀπαραίτητο νὰ αὐτοπεριοριστεῖ, νὰ αὐτοπεριγραφεῖ. Ὁ Κόσμος γίνεται τὸ ἀντικείμενο της. Ἐξωτερικά, μοιάζει σὰν ἀμετάτρεπτος στὴ σκέψη. Κατὰ βάθος, δὲν εἶναι παρά, ἀντικειμενικοποιημένη, ἡ θέληση της ν' ἀποκτήσει ἓνα περιγόμενο. Ἔτσι, θέτοντας τὸν ἑαυτὸ του, γεννάει τὸ ἰδανικὸ ἐγώ, μαζὶ μὲ τὸ ἀπαραίτητο ἐνδιάμεσο ὄριο, καὶ τὸ ἀντίθετο του. Ὅσο γιὰ τὴν πληθώρα τῶν ἐμπειρικῶν ἐγῶ, τὴν ἐξηγεῖ ἡ ἐσώτατη πραγματικότητα τοῦ ἀπόλυτου ἐγῶ. Οὐσιαστικά, εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ἀναλύοντας τὸν ἑαυτὸ του σὲ πολλαπλὲς ἀτομικότητες, μπορεῖ καὶ πραγματοποιεῖται στὶς ἠθικὲς σχέσεις, ποῦ πλέκονται ἀνάμεσα τους.

Υπάρχουν ὅμως καὶ ἕμμεσες ὄντολογικὲς ἐνατενίσεις τοῦ ἐγῶ. Τυπικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας. Ὁ Κάντ ἀπόφυγε νὰ κάνει συστηματικὴ μεταφυσικὴ. Εἰδικὰ προσπάθησε νὰ δείξει ὅτι μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ συλλάβουμε τὸ ἐγώ σὰ μεταφυσικὴ οὐσία. Γι' αὐτόν, τὸ καρτεσιανὸ Cogito ergo sum εἶναι καθαρὸς παραλογισμός. Τὸ ἐγώ δὲν μπορεῖ ταυτόχρονα νὰ εἶναι λογικὸ καὶ πραγματικὸ ὑποκείμενο. Τὸ ἐγώ εἶναι μιὰ ἔμφυτη ἰδέα, ποῦ συνοδεύει ὅλες τὶς κρίσεις μας. Εἶναι ἐξ ἴσου ἀδύνατο νὰ τὸ γνωρίσουμε ὄντολογικά, νὰ τὸ κάνουμε ἀντικείμενο μιᾶς κρίσης ὅσο καὶ νὰ δοῦμε τὸ χρόνο καὶ τὸν χώρο — τὰ πλαίσια, ποῦ δίχως αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ λειτουργήσουν οἱ αἰσθήσεις μας μὰ ποῦ τὰ ἴδια δὲν τοὺς γίνονται ἀντιληπτά. Στὸ μεταφυσικὸ ἀπροσπέλαστο ἐγώ, ἀναγνωρίζει ὅμως ὁ Κάντ ἀληθινὴ γνωστικὴ παντοδυναμία. Βεβαιώνοντας πὼς συγκροτεῖ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων μὲ τὴν αἰσθησιακὴ καὶ νοητικὴ κατασκευὴ του, τὸ ἀνακηρύττει νομοθέτη τοῦ αἰσθητοῦ Σύμπαντος. Κάτι παραπάνω μάλιστα: δέχεται πὼς ὁ γνωστικὸς ἐξοπλισμὸς του τὸ ὁδηγεῖ ὡς τὸ κατῶφλι τοῦ ἀπολύτου. Ἐδῶ, ἡ σκέψη του παρουσιάζει μιὰ περιέργη στροφῆ. Κατηγορηματικὰ δηλώνει ὅτι τὸ ἀπόλυτο εἶναι ὁ ἑσαεὶ ἀπρόσιτος κόσμος. Καὶ ὅμως ἐκεῖ τοποθετεῖ τὴν ἕδρα τῆς ἐλευθερίας μας. Ἄλλ' ἂν ὑπάρχουν τόσο βαθεῖς δεσμοὶ ἀνάμεσα στὸ ἐγώ καὶ τὸ ἀπόλυτο, ἀναγκαστικὰ βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι, στὴν ἐσώτερη ὑπόστασή του, τὸ ἐγώ δὲν εἶναι φαινόμενο. Ἡ κατηγορία τῆς ἐνότητας δὲν μπορεῖ πιά νὰ τοῦ ἐφαρμοστεῖ καί, παύοντας νὰ εἶναι ἄτομο, ἀναλύεται μέσα στὸ ἀπειρο καὶ τὸ αἰώνιο. Ἀπὸ τὴν ἄλλή μεριά, ὁ Κάντ τοποθετεῖ, πέρα ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, μιὰ ἀνεξιχνίαστη ὄντοτητα, ποῦ, δίνοντας ἀπ' ἐξω στὸ ἐγώ τὸ ὑλικό του, συμμετέχει στὴν παραγωγή τῶν φαινομένων. Ἡ ἀντίφραση εἶναι χτυπητή: ἡ ἡ ὄντοτητα αὐτὴ εἶναι — μιὰ καὶ ἡ ἴδια της ἡ φύση τὴ βγάζει ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν φαινομένων καὶ τῶν κατηγοριῶν — ὁλό-

τελα ἀπροσδιόριστη, ἀσύλληπτη δηλαδή, ὄχι μόνο σὰν ποσότητα, οὐσία ἢ πραγματικότητα, ὅπως τὸ ἤθελε ὁ Κάντ, ἀλλὰ καὶ σὰν αἰτία ἢ εἶναι ἐξωτερικὰ ἀνύπαρκτη, ὅποτε δὲν τῆς μένει παρὰ νὰ καταφύγει μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἐγώ. Ἡ καντιανὴ γνωσιολογία ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὸν ἰδεαλιστικὸ μονισμό: τελικά, τὸ ἐγώ ξεσκεπάζεται σὰν κοινὴ ἀρχὴ τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἴλης τῆς γνώσης. Ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ συμπεράσματος δὲ γλύτωσε οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Κάντ: ὁμολόγησε, δειλὰ καὶ παρενθετικά, εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὅτι δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀπροπέλαστη ὄντοτητα, ποῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, νὰ εἶναι ἡ ἴδια μὲ κείνη, ποῦ φωλιάζει μέσα στὸ ἐγώ.

Αὐτὴ ἡ ὁμολογία κλείνει μέσα της τὰ σπέρματα ἕλου τοῦ κατοπινοῦ γερμανικοῦ μεταφυσικοῦ φουντώματος. Πρῶτος τὴν ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Φίχτε. Μὲ ἀνυπέβλητη δύναμη ξεκαθάρισε τὴν ὄντολογικὴ ἀλήθεια τοῦ ἐγῶ. Σὲ καμμιὰ ἄλλη νεώτερη φιλοσοφία δὲν παρουσιάζει ὁ μεταφυσικὸς συμβολισμὸς τοῦ ἐγῶ τὴν ἀμεσότητα καὶ τὴν περιεκτικότητα, ποῦ τοῦ ἔδωσε ὁ Φίχτε. — Στὴν πρώτη φάση τῆς φιλοσοφίας του, ὁ Σέλλινγκ ζήτησε νὰ κάνει συνεπέστερα τὰ θέματα τοῦ Φίχτε. Ἀρνήθηκε νὰ δεχτεῖ τὸ ἰδανικὸ ἐγώ σὰν ἀπόλυτο ἀφοῦ ἀναγκαστικὰ περιορίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο του. Τὸ ἀπόλυτο πρέπει νὰ ξεπερνᾷ αὐτὴν τὴν ἀντίθεση. Δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἡ σύνθεση τοῦ ἐγῶ καὶ τοῦ ἀντικειμένου του, ποῦ ξετυλίγονται παράλληλα καὶ ἀντιστοιχοῦν ἀναμεταξύ τους πλέρια. — Ὁ Χέγκελ βρῆκε στείρα τὴν ἀντίληψη τοῦ Σέλλινγκ. Δὲ λύνει τὸ πρόβλημα, ποῦ γεννάει ἡ ἴδια, πὼς ἀπὸ μιὰ οὐδέτερη κ' ἀδιάφορη ἀρχὴ βγαίνει ὁ πραγματικὸς κόσμος. Γιὰ τὸν Χέγκελ, τὸ ἀπόλυτο εἶναι κίνηση, δυναμισμός. Τὸ ἐγώ καὶ τὸ ἀντικείμενο του δὲν πηγάζουν ἀπ' αὐτό: εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἀπόλυτο. Ὅπως τοῦτο εἶναι ἐσωτερικὸ στὸ ἐγώ, ἔτσι δὲν ξεπερνᾷ τις γνωστικὲς δυνάμεις του. Ἄν τις χρησιμοποιοῦσε μὲ σύστημα καὶ προσοχή, τὸ ξετύλιγμα τους θὰ συμπέσει ὁλότελα μὲ τὴν πορεία τοῦ ἀπόλυτου μέσα στὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία. Μ' ἄλλα λόγια τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ λογικὸ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα. Στὸ ἐγώ, τὸ λογικὸ παρουσιάζεται σὰν ἡ ρυθμὸς τῆς σκέψης ἢ τῆς φύσης, σὰν ὁ νόμος τῆς ἀνάπτυξης της. Οἱ λογικὲς κατηγορίες δὲν εἶναι ἀπλοὶ τρόποι τῆς σκέψης, ὅπως τὸ ἤθελε ὁ Κάντ: εἶναι καὶ τρόποι ὑπαρξῆς τῶν πραγμάτων. Ἡ λογικὴ εἶναι καὶ μεταφυσικὴ. Ἡ ἴδια ἡ ἀρχὴ, ποῦ δημιουργεῖ, γνωρίζει ταυτόχρονα τὰ δημιουργήματα της. — Τέλος, ὁ Σοπεγγάουερ ἀνανεώνει τὴν καντιανὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ φαινόμενα καὶ τὸ ὄντολογικὸ ὑπόστωμα τους. Θέλει ὅμως νὰ ξεπεράσει τὸν ἀγνωστικισμὸ τοῦ Κάντ, νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὰ πρῶτα καὶ τὸ δεύτερο. Ἀντιθετικὰ μὲ κείνον, ὁ Σοπεγγάουερ ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρία τῆς συνείδησης γιὰ νὰ βεβαιώσει ὅτι τὸ ἐγώ δὲν εἶναι μόνον ὑποκείμενο ἀλλὰ καὶ ἀντικείμενο τῆς σκέψης. Ἡ πιθανολογικὴ διάθεση του τὸν σπρώχνει νὰ βγάλει ἀπὸ τις ἀναλογίες, ποῦ ἐξακριβώνει ἀνάμεσα στὰ πράγματα, τὸ συμπέρασμα πὼς ὅ,τι χαρακτηρίζει βασικά τὸ ἐγώ προσδιορίζει καὶ τὸ ἀντικείμενο του. Ἡ οὐσιώδης ιδιότητα τοῦ ἐγῶ εἶναι

ή θέληση όχι ή σκέψη, συμπτωματικό φαινόμενο, πού πηγάζει από κείνη. Από την άλλη μεριά, ή παρατήρηση μās πείθει πώς ή θέληση βρίσκεται στο βάθος κάθε φαινομένου.

Η οντολογική όμως ενατένιση του έγώ παρουσιάζεται σά μιá προνομιακή γνωστική κατάσταση: δέν είναι προσιτή παρά στους γνήσιους μεταφυσικούς ή, τουλάχιστο, σέ ύσους έχουν συνειδητή μεταφυσική διάθεση. Ο Ντεκάρτ είχε επιγραμματικά: «δέν βρίσκονται στον κόσμο τόσο άνθρωποι κατάλληλοι για τή μεταφυσική όσοι βρίσκονται για τή γεωμετρία». Βέβαια είναι δυνατό, με μιá γερή πνευματική προσπάθεια, και μυαλά άνεξοικείωτα με τó μεταφυσικό στοχασμό νά παρακολουθήσουν τή διαλεκτική, πού προβάλλει τήν οντολογική σύλληψη του έγώ. Γενικά όμως ή διαλεκτική είναι κυρίως μιá έκκληση στό μεταφυσικό αίσθητήριο του μελετητή για νά συμπληρώσει με τήν ατομική του εισφορά ό,τι καμμιά αποδεικτική προσπάθεια δέν μπορεί νά αποκρυσταλλώσει. Αυτό τó αναλλοίωτο ύπονοούμενο, πού τροφοδοτεί τή διαλεκτική του φιλοσόφου, είναι ή μεταφυσική διαίσθηση. Οποιος δέν καταφέρει με τήν βοήθεια του διαλεκτικού όργάνου νά τή ζωντανέψει μέσα του δέ θά μπορεί νά συλλάβει τόν ιδρυτικό λόγο τής διαλεκτικής. Είναι καταδικασμένος νά δοκιμάζει τις άπορίες των άμύητων στους μαθηματικούς συλλογισμούς, πού τους φαίνονται σάν ξαφνικά πηδήματα σέ άγνωστη διεύθυνση. Οί άπορίες αυτές γεννούν τó αίσθημα του «άπόρημου», πού περιγραψε ό Χέγκελ και πού, μ' όλη του τήν πολύχρονη ένασχόληση με τά μαθηματικά, ό ίδιος δέν μπόρεσε νά αποφύγει.—Όστόστο μπορεί νά παρουσιαστεί και μιá περίεργη περίπτωση: συμβαίνει κάποτε άνθρωποι όλοτελα ξένοι στη μεταφυσική, απρόθυμοι ακόμα νά καταβάλουν τήν παραμικρή προσπάθεια για νά παρακολουθήσουν έναν οποιοδήποτε φιλοσοφικό ίσχυρισμό, προικισμένοι όμως μ' έξαιρετική εύαισθησία και φαντασία, νά νιώσουν κατάβαθα τήν κεντρική ιδέα, πού ζωογονεί μιá μεταφυσική θεωρία. Οί άνθρωποι αυτοί είναι συνήθως καλλιτέχνες. Στις μεταφυσικές συλλήψεις, πού τους τράβηξαν, βρίσκουν τή διαλεκτική έκφραση τής αισθητικής συγκίνησης τους. Έτσι ό Βάγγερ, πού ένιωθε πάντα ζωηρά τή γοητεία τής φιλοσοφίας (έφτασε στό σημείο νά πει πώς παραγνώρισε τόν άληθινό του προορισμό, πού ήταν νά γίνει φιλόσοφος) συνεπάρθηκε διαδοχικά από διάφορες μεταφυσικές (ιδίως από τού Σοπερχάουερ), πού αντιστοιχοῦσαν στις κάθε τόσο κεντρικές του διαθέσεις. Έτσι ό Προύστ έδειξε με τó έργο του τή γονιμότητα του μπερζονικού θέματος τής μνήμης σάν άνεξάντλητης τροφοδότριας τής συνείδησης και σάν σημαντικού παράγοντα για τή διαμόρφωση του παρόντος. Έτσι, ειδικότερα από τήν άποψη, πού μās άπασχολεί, ό Μπαρρές, ό θεμελιωτής τής αισθητικής λατρείας του έγώ και παραπλανητικός δάσκαλος του αντισυμβατισμοῦ και κάθε αναίδειας, βρήκε τήν άπόλυτη, τήν αποπνευματωμένη έκφραση του έαυτού του στη μεταφυσική του Φίχτε.

Πολύ λιγώτερες δυσκολίες από τήν οντολογική παρουσιάζει ή φαινομενο-

λογική ενατένιση του έγώ. Δέν προϋποθέτει τή ριζική κι' ακατάλυτη πρωτοτυπία του μεταφυσικού κρίσματος. Τó έγώ δέν ξετάζεται σάν οῦσία υπερβατική, σάν άρχή δημιουργική του κόσμου, αλλά σά μιá σειρά από έκδηλώσεις. Τó κύτταγμα αυτό διέπεται άναγκαστικά από ένα χρονικό ρυθμό: είναι ιστορικό. Άλλά ή ιστορικότητα αυτή μπορεί νά έννοηθεί κατά δύο τρόπους: ή πλαίσιομένη από τά ήρια τής διάρκειας τής βιολογικής ατομικότητας του έγώ ή καταχωρημένη στην ένιαία και οικουμενική διάρκεια όλων των έγώ. Κυτταγμένο από τήν πλευρά τής στενά ατομικής του ιστορίας, τó έγώ παρουσιάζεται δυσπόστατο: ήθικό και ψυχολογικό. Η ήθική γνώση του έγώ πραγματοποιείται με τó πλέριο ξεσκέπασμα των πραγματικών κινήτρων τής διαγωγής μας. Τó ξεσκέπασμα αυτό χρειάζεται μιá άχαλάρωτη δευδέρκεια και μιá άκαμπτη αυστηρότητα—ένα άδιάκοπο τέντωμα τής θέλησης και του μυαλού μας. Η σκοτεινή κι' άνομολόγητη μεριά του έαυτού μας ξέρει νά κρύβεται άριστοτεχνικά. Ακόμη κι' αν ξεσκεπαστεί, ξέρει ν' αλλάζει όψη. «Η φιλοτιμία, λέει ό Ρενάν, είναι τόσο ίκανή στους κρυφούς της υπολογισμούς ώστε, όσο κι' αν κάνει κανείς τήν κριτική του έαυτού του, δίνει τήν ύποψία ότι δέν τήν επιχειρεί με ειλικρίνεια». Έπειτα ή ήθική γνώση του έγώ δέν μπορεί ποτέ νά είναι όριστική. Για νά ναι πιστή και ολοκληρωμένη, πρέπει νά παρακολουθεί βήμα πρós βήμα τó έγώ, ν' άγκαλιάσει όλοτελα τó χρονικό ρυθμό του. Τó παρελθόν δέν προεξοφλεί τó παρόν ούτε τó παρόν τó μέλλον.—Άλλά τó έγώ δέν ύφαινεται μόνο από τά πρακτικά του κίνητρα. Κλείνει μέσα του ένας πλήθος αισθήματα και συναισθήματα, πού γεννούν οι ακατάπαυτοι έρεθισμοί του έξωτερικού κόσμου. Στη βαθιά και άδολη οῦσία τους, μένουν άνέκφραστες οι αντιδράσεις του αυτές. Κατά κανόνα, δέν έξωτερικεύουμε από τόν έαυτό μας παρά ό,τι απαιτούν οι τρέχουσες άνάγκες τής ζωής. Και δέ συνειθίζουμε νά ξεκαθαρίζουμε και νά συνειδητοποιούμε παρά ό,τι προορίζουμε για τους άλλους. Έτσι, άγνοημένες απ' αυτούς, παραμελημένες από μās τους ίδιους, ξεφτίζουν και μαραινόνται οι πιό βαθιές μας συγκινήσεις. Σουρώνει μέσα μας ένα πλήθος από ίσκιους και φαντάσματα, νιώθουμε πολλές φορές τó μυστηριακό άνάδεμα τους μά δέν κοιτούμε νά γείρουμε επάνω τους.—Η ψυχολογική γνώση του έγώ ζητάει νά σώσει από τó θάνατο αυτόν τόν θαμπό και λιγροθυμισμένο κόσμο. Άναγκαστικά είναι γυρισμένη πρós τά μέσα. Δέν μπορεί νά τελεσφορήσει αν δέν αποτραβηχτεί από τόν έξω κόσμο, πού απορροφάει και αποκεντρώνει. Άλλά τó αποτραβήγμα αυτό κρύβει ένα κίνδυνο: νά μās άποξενώσει από τήν έξωτερική ζωή, νά μās φέρει μάλιστα σέ έντονη αντίθεση μαζί της. Και δέν είναι μόνο ή έξασθένιση του συναισθήματος τής πραγματικότητας, πού προκαλεί. Μπορεί ακόμη ν' ανοίξει ένα χάσμα άγεφύρωτο άνάμεσα σ' έμάς και τους άλλους—μιá κι' ή τάση του είναι νά μās άναδείξει δίχως κοινό μέτρο μ' αυτούς, στη μοναδική κι' άναπολλοτρίωτη πρωτοτυπία μας. Τó ένδεχόμενο αυτό είναι τόσο μεγαλύτερο όσο ή γνώση πού έχουμε των άλλων είναι πολύ πιό έξωτε-

ρική και σχηματική από τη γνώση του εαυτού μας. Η ηδονική καλλιέργεια της ένδοσκόπησης παίρνει εύκολα νοσηρές διαστάσεις. Οδηγεί στην απειθάρχητη κι' αποσυνθετική όνειροπόληση, σ' ένα ολοκληρωτικό κι' ανεπανόρθωτο ξεκόλλημα από τη ζωή. Ο φόβος είναι μικρότερος όταν έχει κανείς τη μαγική δύναμη να προβάλλει τις όνειροπολήσεις του σε πλαστικές μορφές, να τις μετουσιώνει σε καλλιτεχνικά έργα. Άλλα και η διέξοδος αυτή δεν παρουσιάζει απόλυτη ασφάλεια. Η ένδοσκοπική τεχντροπία του Προύστ οδηγεί σε αδιέξοδο: σημειώνει το τέρμα του ψυχολογικού μυθιστορήματος. Δε μένει παρά να ξαναρχίσει κανείς ή να κάνει άλλο πράγμα. Το ένδεχόμενο της αποσύνθεσης δε λείπει ούτε όταν η ένδοσκόπηση συνοδεύεται με όλη την αυστηρότητα, που χαρακτηρίζει τα αδιάλλακτα γνωστικά έργα. Ο Άμιελ αναλύει αμείλικτα τον εαυτό του μέσα στο ημερολόγιο του. Κι' όσο προχωρεί τόσο απλώνεται μέσα του η αβουλία, που απειλεί να τον παραλύσει όριστικά. Με απόγνωση βλέπει κάθε νύχτα ν' ανοίγει βαθιές τρύπες στη στόφα του εγώ του: ο εαυτός του της επομένης αρνείται να συνεχίσει τον εαυτό του της προτεραίας. Ο Ρενάν συνόψισε επιγραμματικά την περίπτωση του. Είπε πως όπισθοχωρούσε μπροστά στο γράψιμο ενός βιβλίου με όσο τρόπο αποτραβιότανε από μια έρωτική εξομολόγηση.

Έξω όμως από τους κινδύνους της, ή καθαρά ψυχολογική γνώση του εγώ παρουσιάζει και μια σοβαρή αναπηρία: τη μονομέρεια της. Το εγώ δεν εξαντλείται στις αισθησιακές και συναισθηματικές αντιδράσεις, που προκαλεί μέσα του ο έξω κόσμος. Αποτελείται κι' από θετικές εξωτερικές εισφορές, που του επιβάλλονται ή του προτείνονται ειδικά για τη συγκρότηση του. Έδω δὲν πρόκειται πια για τους λογής-λογής αντίκτυπους, που βρίσκουν στερεότυπα μέσα του όλα τα αφομοιωμένα στοιχεία του εξωτερικού κόσμου. Πρόκειται για το ζήτημα αν τα στοιχεία αυτά του είναι απαραίτητα για τη διαμόρφωση του και για τον τρόπο, που μ'αυτόν τα κάνει χτήμα του. Το ερώτημα παρουσιάζεται με την ίδια χρησιμότητα στις περιπτώσεις όρισμένων τύπων του εγώ, σχηματικών βέβαια μὰ που έχουν το σημαντικό πλεονέκτημα της γενικής αναγνώρισης. Άς αντιμετωπίσουμε πρώτα-πρώτα την περίπτωση του ανθρώπου της δράσης. Για να εκδηλωθεί ή πρωτοτυπία του ή η ένδεχόμενη ιδιοφυΐα του, πρέπει ν' αποκτήσει συνείδηση της στιγμής όπου σκοπεύει να πραγματοποιήσει την επέμβαση του. Άλλα η συνειδητοποίηση αυτή προϋποθέτει τη γνώση του περιβάλλοντος (μια γνώση, που επιδέχεται, φυσικά, απεριόριστο άπλωμα), δηλαδή τη γνώση της ιστορίας. Έπειτα η δράση του θ' ασκηθεί επάνω σ'ένα υλικό που δεν μπορεί παρά να είναι το ίδιο το περιβάλλον, δηλαδή τα άλλα εγώ. Ο χειρισμός του υλικού αυτού υπαίρει την ιστορία. Όπως δὲποτε, ο άνθρωπος της δράσης δεν μπορεί να συγκροτηθεί και να εκδηλωθεί δίχως τη σύμπραξη, ενεργητική και παθητική, των άλλων εγώ. — Έξ' ίσου απαραίτητη είναι η ιστορία για τη διαμόρφωση του καθαρά πνευματικού ανθρώπου. Η αφομοίωση της συμβολής των άλλων εγώ δε χρησιμεύει μόνο στην

άσκηση και ιηγονιμοποίηση του στοχασμού του: του επιτρέπει ακόμη ν' αποφύγει κόπους περιττούς, τον προφυλάγει από την ακούσια μίμηση. Χάρη σ' αυτή, ή προσπάθεια του θ' αποτελέσει μια θετική εισφορά στο πνευματικό κεφάλαιο της ανθρωπότητας. Άλλα η ιστορία δεν είναι λιγώτερο πολύτιμη για τον καλλιτέχνη. Σαν καθαρή και συμπυκνωμένη τεχνική, θα συγκροτήσει και θα πλουτίσει τα εκφραστικά του μέσα. Σαν πλατύτερη γνώση, θα τον ανεβάσει σε ψηλότερα επίπεδα συνείδησης και θα πολλαπλασιάσει τις δυνατότητες της έμπνευσης του. — Τέλος η ιστορία, στη γενική και συνοπτική της μορφή, σαν παιδεία, αντιπροσωπεύει ένα φυσικό αίτημα, που μπορεί κι' έχει συμφέρον να ζητήσει την ικανοποίηση του κάθε εγώ. Δίχως αυτή, αδύνατο να καταχωρηθεί μέσα στο χώρο και το χρόνο, αδύνατο να καθορίσει τις σχέσεις του με το άμεσο και το άπώτερο του περιβάλλον.

Όπως δὲποτε, η ανάγκη της ιστορίας προβάλλει επιτακτική. Η γνώση της συμπληρώνει τις ελλείψεις και διορθώνει τις υπερβολές της καθαρά ψυχολογικής γνώσης του εγώ. Χρονολογικά μάλιστα έρχεται πριν από αυτή: ο ψυχολογικός χρωματισμός, σαν αντίδραση, προϋποθέτει μια θέση, που προσφέρεται ταυτόχρονα με τη μορφή της φύσης και της ιστορίας. Μπορεί να παρουσιάσει κανείς την ιστορία με διάφορους τρόπους. Πάντως ένα πράγμα είναι αναμφισβήτητο: ότι πραγματοποιεί συγκεκριμένα, χρονοπιαστά την ένωση του εγώ με τα άλλα εγώ. Η ιστορία δείχνει ότι είναι αδύνατο να γνωρίσει κανείς τον εαυτό του αν δε γνωρίσει καλά τους άλλους. Έξ' ίσου με τις ποιοτικές τους διαφορές, αν όχι και περισσότερο, έρχεται να ξεσκεπάσει την κοινότητα των ιδανικών και των προσπαθειών, τη συγγένεια των ικανοτήτων και των πραγματοποιήσεων των ατόμων. Μ' άλλα λόγια, η ιστορία είναι μια πανηγυρική δικαίωση της μεταφυσικής διαίσθησης, που παρουσιάσαμε στην αρχή αυτής της μελέτης και που συλλαμβάνει το πνεύμα σὰ μια δημιουργική υπερβατική αρχή αναλυμένη σε πλήθος φαινομενολογικές υπάρξεις και φανερωμένη στην ενεργητικότητα και τις ακατίπαυτες τους κατακτήσεις. Τοῦτο σημαίνει ότι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε σαν άπατηλή τη βιολογική ατομικότητα, που βρίσκεται στη χρονολογική αφετηρία της διαφοροποίησης των εγώ; Ξεφεύγει από το πλαίσιο αυτής της μελέτης ή απάντηση σ' ένα τέτοιο μεταφυσικό ερώτημα. Άλλα δεν μπορούμε ν' αντιμετωπίσουμε ένα άλλο πρόβλημα, λιγώτερο μεταφυσικό και σχετιζόμενο άμεσώτερα με την ιστορική έμπειρία: "Αν τα εγώ χαρακτηρίζονται από κοινά ιδανικά κι' επιδιώξεις, αν, κάτι παραπάνω, έχουν τις ίδιες ικανότητες και λειτουργίες, δεν είναι σωστό να ισχυριστούμε ότι υπάρχει μια κοινή και πάγια ανθρώπινη φύση, με αρκετές, βέβαια, παραλλαγές; Το πρόβλημα αυτό θα το εξετάσουμε λίγο παρακάτω

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

[Συνεχίζεται στο ακόλουθο φύλλο της «Ιδέας»].

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Γ'

Με τὸ «Θάνο Βλέκα» τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, πὸν πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ «Πανδώρα» (1855) ἀρχίζει τὸ καθαρὸ ἑλληνικὸ μυθιστόρημα, τὸ ἠθογραφικὸ ἀλλὰ καὶ τὸ ἀστικό. Ἡ ὑπόθεση ἔχει γιὰ περιβάλλον πότε τὸ χωριό, πότε τὴν πολιτεία, πότε τὸ βουνὸ ἢ καὶ τὴ θάλασσα ἀκόμη. Ἡ περιγραφή τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶνε ζωντανή, με τύπους ἠνάγλυφους καὶ μιὰ πηγαῖα εἰρωνιστικὴ διάθεση πὸν δὲν τῆς λείπει ἢ εὐγένεια κ' ἢ χάρη. Οἱ χαρακτήρες τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀπλοὶ στὴ σύλληψή τους, μολονότι — καθὼς παρατηρεῖ ὁ κ. Ἄρ. Καμπάνης — ἡ φροντίδα τῆς διάπλασής τους κάποτε ἐλαττώνει τὴ ρεαλιστικὴ τους πιθανότητα. Τὸ τελευταῖο τοῦτο μειονέκτημα, πὸν δὲν εἶνε καὶ τόσο ἐνοχλητικὰ ἐδῶ ἐκδηλο, ἐχαρακτήριζε καὶ ἕναν ἄλλο, ξένον αὐτόν, συγγραφέα, χωρὶς νὰ τὸν ἐμποδίζει γι' αὐτὸ νὰ εἶνε μεγάλος: Τὸ Ντίκενς. Ὁ Καλλιγᾶς ὅμως εἶνε καθαρὰ ἐρασιτέχνης μυθιστοριογράφος. Στὸ γράμμα με τὸ ὁποῖο τόσο ἀπλοῖκὰ προσπαθεῖ νὰ κρύψει τὴν παρότητα τοῦ ἔργου του ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τῆς «Πανδώρας» Ν. Δραγούμη, φανερῶνεται ἡ συστολὴ τοῦ ἀναρμόδιου, πὸν κατὰ παρέκβαση καταπιάνεται μ' ἕνα ξένο πρὸς τὸ ἐπάγγελμά του εἶδος. Κι' ἀληθινά, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ λόγια ἰδιοσυγκρασία του βαρβαίνει ἀδιάλειπτα στὸ ἔργο. Ἡ ἀφήγηση σκοντάβει διαρκῶς σὲ ρητὰ ἀρχαῖα ἢ καὶ λατινικά, κόβεται ἀπὸ ὠφελιμιστικὲς παρεκβάσεις. Κι' ὅμως, ὁ ἄνθρωπος πὸν ἔγραψε τὸ πρῶτο τοῦτο ἀξιόλογο ἑλληνικὸ μυθιστόρημα, ἔχει τὸ δῶρο τοῦ γνησίου συγγραφέα, τὴ γερὴ καὶ δεξία παρατηρητικότητα, τὴ δύναμη νὰ δημιουργεῖ ζωντανούς ἀνθρώπους, τὴν ἱκανότητα νὰ πλέκει ἕνα μῦθο, νὰ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ συχνὰ νὰ τὸ δεσμεύει. . . Ἀποτελεῖ με τὴν ὑπαρξή του μιὰ τρανὴ διάφευση ἐκείνων πὸν κρίνουν τὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία, ἔστω καὶ ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ἀνώριμη γιὰ νὰ προσφέρει ἕλικὸ μυθιστορήματος.

Τὸ πνεῦμα τῆς εἰρωνείας, τῆς τόσο συγκρατημένης καὶ ἀκαχης, πὸν χαρακτηρίζει στὶς λεπτομέρειές του ὅλο τὸ μυθιστόρημα τοῦ Καλλιγᾶ, βρῖσκεται συμπυκνωμένο ἐπιγραμματικὰ στὸ κεντρικὸ θέμα: Ὑπάρχουνε δύο ἀδερφοὶ

Βλέκα, ὁ μεγαλύτερος, ὁ Τάσος, πὸν κυμαίνεται ἐπαγγελματικὰ μεταξὺ ἀξιωματικοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ληστὴ στὰ βουνὰ τῆς Λαμίας καὶ ὁ μικρότερος, ὁ Θάνος, ἕνας ἄβουλος καὶ σεμνὸς καλλιεργητής. Ἡ μητέρα τους, ἐνσάρκωση τοῦ λαϊκοῦ τύπου τοῦ καιροῦ ἐκείνου, με τὴ χοντρικὴ παράδοση τῆς παλληκαριᾶς στὴν ψυχὴ τῆς, θαυμάζει καὶ ἀναγνωρίζει τὸν Τάσο τῆς ἐνῶ περιφρονεῖ τὸ Θάνο πὸν ἡ ζωὴ του τῆς φαίνεται ἄσκοπη καὶ δουλική. Ἡ πλοκὴ γίνεται γύρω ἀπὸ τὶς περιπέτειες καὶ τὴν καταδίωξη τοῦ Θάνου, τὸν ὁποῖο ἡ μοῖρα κ' ἡ. . . χωροφυλακὴ κατατρέχουν ὡς ἀδερφὸ τοῦ ληστὴ Τάσου, ἐνῶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος, με τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὸ θράσος τοῦ τυχοδιώκτη, ὄχι μόνον πετυχαίνει στὴ ζωὴ του τελικὰ ἀλλὰ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν εὐημερία καὶ τὴ δόξα. Μιὰν αἰσθηματικὴ νότα προσθέτει στὴν ὑπόθεση ὁ ρομαντικὸς ἔρωτας τοῦ Θάνου με τὴν κόρη τοῦ πλούσιου κτηματῆ Ἀνυφαντῆ, Εὐφροσύνη. Ὁ ἔρωτας αὐτός, σύμφωνα με τὴ συνταγὴ τῆς ἐποχῆς, θὰ καταλήξει στὴν καταστροφή τῆς εὐτυχίας του καὶ τὸ θάνατο τῶν ἡρώων.

Ὁ Καλλιγᾶς εἶδε τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία τοῦ καιροῦ του με τὸ ἐκπληκτὸ μάτι τοῦ κοσμοπολίτη πὸν γυρίζει στὸν τόπο μετὰ σπουδὲς καὶ παραμονὴ στὴν πολιτισμένη Εὐρώπη ἀλλὰ καὶ τὴ φυσικὴν εὐγενικότητα τοῦ ἀνθρώπου πὸν δὲν ξεπλάστηκε στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἀγαπάει εἰλικρινὰ τὴ φυλὴ του. Ἡ ἄμεση παραβολὴ τῆς πρώτογονης καὶ παρδαλῆς ντόπιας κοινωνίας με τὶς κατασταλαγμένες ξένες, τοῦ χρησίμευε γιὰ νὰ διακρίνει ἀμέσως καὶ νὰ συλλάβει τὶς ἐκδηλές ἀντιθέσεις, ν' ἀντιληφθεῖ, πρῶτος αὐτός, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ ὀλοκλήρωσε σὲ μερικὸς ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος πὸν μένουν ὡς τὰ σήμερα ἀπὸ τοὺς ζωντανότερους τῆς λογοτεχνίας μας. Ὁ σχολαστικὸς καὶ ἀγαθὸς δάσκαλος Ἡφαιστιδῆς, ἕνας τύπος τοῦ ὁποῖου τόση κατάχρηση θὰ γινόταν ἀργότερα, ὁ δανδῆς τῆς ἐποχῆς Λέων Ἰαπετός, πὸν πρῶτα λεγόταν Καποτᾶς καὶ ἄλλαξε τ' ὄνομά του γιὰ νὰ τὸ ἐξευγενίσει, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὀλοτέλα δευτερεύοντες μὰ πάντα εὐδιάκριτοι, χαρακτηριστικοί, διαγράφουν σὲ μικρογραφία τὴν κοινωνία τῆς πρώτης μετεπαναστατικῆς γενεᾶς.

Ἀνέφερα παραπάνω τὸ Ντίκενς. Δὲν ἐννοῶ φυσικὰ νὰ ἐπεκτείνω καθόλου τὸν παραλληλισμὸ, με θὰ σημείωνα, με κάθε εὐσυνειδησία, πὸς ἡ σελίδα τοῦ «Θάνου Βλέκα» στὴν ὁποία περιγράφεται ἡ φυλακὴ με τοὺς τροφίμους τῆς, ὑπενθυμίζει ἀρκετὰ ἔντονα κάποιες ἀνάλογες τοῦ «Πίκουικ». Κ' εἶνε ἕνα σημεῖο ὅπου ὁ Καλλιγᾶς, ζητώντας νὰ χαρακτηρίσει ἕναν ἥρωά του, τὸ γλοιώδη ἐκείνον Ἰαπετό, τὸν πιὸ ἐπιτυχημένο του ἴσως τύπο, δίνει ἐπιγραμματικὰ τὸ χαρακτηρισμὸ μιᾶς ὀλοκλήρης καὶ αἰώνιας κοινωνικῆς τάξης, τῆς λεγόμενης σήμερα «κοσμικῆς»: — «Ὅμιλει πάντοτε ἐλαφρῶς περὶ τῶν σοβαρῶν καὶ σοβαρῶς περὶ τῶν οὐτιδανῶν» λέει γιὰ τὸν ἥρωά του. . .

Ἀπὸ τὶς τόσο ἐξυπνες καὶ ζωντανὲς σκηνές τοῦ «Θάνου Βλέκα», θὰ ἤθελα ἀκόμη ν' ἀναφέρω ἰδιαίτερα μιὰ, τόσο γιὰ τὴν πηγαῖα σατυρικὴ διάθεση καὶ χάρη τῆς ὅσο καὶ γιὰ ἕναν ἄλλο, βαθύτερα σημαντικὸ λόγο. Ἐν-

νοῦ τῆ σκηνῆ πού κουβεντιάζουν συνταξιδεύοντας τρεῖς ἀξιοπεριεργοί τύποι: Ἕνας Ἀμερικάνος ἱεραπόστολος, ὁ δάσκαλος Ἑφαιστιδῆς κι ἕνας ρωμῆος ἀγριοκαλόγερος.

«— Πῶς; ἰδοὺ ἔχομεν τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς», λέει ὁ Ἑφαιστιδῆς στὸν ἱεραπόστολο, ἐμποτισμένος ἀπὸ τὴν προγονολατρεία τῆς ἐποχῆς, «... τοὺς ἱστορικούς, τοὺς ρήτορας, αὐτοὺς ἀκολουθοῦντες δὲν σφάλλομεν.

«— Δὲν εἶμαι σύμφωνος ὅτι δύνασθε νὰ τοὺς ἀκολουθήσετε, καὶ ἂν κατ' ἐξίρσειν εἰς ἕκ τῶν ζώντων κατώρθωσε νὰ τοὺς πλησιάσει, γνωρίζετε ὅτι «εἰς οὐδεὶς».

Κι' αὐτὰ γράφονταν στὰ 1855...

*
* *

Ἕνας συγγραφέας μὲ μεγάλη σατυρική φλέβα κ' ὑποδειγματικὸ ὕφος, ἀποκαλύφθηκε μὲ τὴν «Πάπισσα Ἰωάννα» (1865). Ὁ Ἑμμανουὴλ Ροῖδης δὲν ἔδωσε ἄλλο μυθιστόρημα καὶ γι' αὐτὸ τὸ μοναδικὸ του ἐργάστηκε χρόνια, σκαλίζοντας παληὲς βιβλιοθηκῆς, διαβάζοντας ἔργα σπάνια, ἀναδιφώντας τὰ χρονικά μοναστηριῶν καὶ τὰ Συναξάρια μὲ τοὺς βίους τῶν ἁγίων. Θέλησε νὰ γράφει ἕνα ἱστορικὸ μυθιστόρημα, πού νὰ ζωντανεύει τὴ σκοτεινὴν ἐκείνην ἐποχὴ τοῦ μεσαιῶνα καθὼς, λέει ὁ ἴδιος, οἱ «Τῦχες τοῦ Τηλεμάχου» τὴν ἠρωϊκὴν Ἑλλάδα, οἱ «Μάρτυρες» τὴ Ρώμη στὴ δύση της κι ὁ «Ἰβανόης» τὴν ἱπποτικὴ Ἀγγλία. Τὸ σχέδιό του ἦτανε τὸ γνωστό, τῆς ἀναπαράστασης. Μὲ τὴ δ.αφορὰ πὼς ὁ Ροῖδης, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ὑπερακόντισε τὸ σκοπὸ του. Ἔτσι ἐπέτυχε νὰ δώσει ἕνα ἔργο ἐξαιρετικὸ.

Ἀληθινά, ἂν ἡ «Πάπισσα» ζεῖ καὶ θὰ ζεῖ, ἂν ἐγνώρισε τὴν παγκόσμια ἐπιτυχία, τοῦτο χρωσιέται στὸ ὅτι ὁ συγγραφέας της διέθετε ἱκανότητες μεγαλύτερες ἀπὸ τίς προθέσεις του. Φαίνεται νὰ μὴν εἶχε οὔτε ὁ ἴδιος σαφῆ ἀντίληψη τῆς ποιότητάς τους. Ἡ φανατικὴ του ἐπιμέλεια στὴν ἀναζήτηση καὶ τὴν ἐξακρίβωση τῶν πηγῶν του, δείχνει τὴν καθορισμένη πρόθεση ν' ἀναπαραστήσει ἀπλὰ καὶ πιστὰ μιὰν ἐποχὴ. Ὅμως, στὴν ἐπιτυχία, φθάνει μ' ἕναν ἄλλο δρόμο, τὴν ἰδιότυπη ψυχὴ πού ὀρμέμεντα χύνει στὸ ἔργο του. Τὴ σάτυρα. Ὅ,τι οἱ ἄλλοι δὲν εἶχανε κατορθώσει ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ ἐπικοῦ, αὐτὸς τὸ κατώρθωσε ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ σατυρικοῦ. Γι' αὐτὸ κ' ἡ «Πάπισσα», ἄσχετα πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἀκρίβεια τῶν λεπτομερειῶν της καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀνακρίβεια τοῦ μύθου της, δὲ ζεῖ σὰν ἱστορικὸ μυθιστόρημα. Ζεῖ σὰν ἕνα ἔργο σάτυρας καυστικῆς, βαθειᾶς, μὲ γερὴ καὶ σταθερὴ βάση φιλοσοφικοῦ δόγματος. Ἡ σάτυρά της δὲν εἶνε ἡ περιορισμένη «φιλολογικὴ». Ἀποτελεῖ εἶδος κοσμοθεωρίας, κ' εἶνε τόσο σοβαρότερη ὅσο δὲ φαίνεται. Ἡ ἄρνησή της (γιατὶ δημιουργικὴ ἄρνηση εἶνε ἡ σάτυρα) παρουσιάζεται συνταραχτικὴ, βαθύτατα ἐπαναστατικὴ. Δίκαια θορυβήθηκε καὶ τὴν ἀφόρησε ἡ Ἐκκλησία. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ροῖδης εἶνε ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν προληπτικὴ παράδοσή της. Εἶνε ἐκρηκτικὸ, ἀνατρεπτικὸ, συγκλονιστικώτερο ἀπὸ δέκα τό-

μους ρασιοναλιστικῆς φιλοσοφίας. Κ' ἡ μέθοδός του εἶνε ἀπλή: τὸ φῶς. Ρίχνει μιὰν ἀχτίδα, ὦμή, σκληρὴ, ἀνελέτη, σὲ κάθε λεπτομέρεια. Οἱ ἀπρόοπτες παρομοιώσεις του, οἱ καταπληκτικοὶ παραλληλισμοὶ του, ἀποκαλύπτουν, ξεγυμνώνουν τὴν ὑποκρισία. Ἡ «Πάπισσα» δὲν εἶνε ἕνα ἔργο ἄκακο. Ἔχει κακία καί, τὸ χειρότερο, κακία μεγαλοφυῆ...

Ὁ Ροῖδης, μὲ τὴν «Πάπισσα Ἰωάννα», δὲν ἔγραφε ἕνα εὐθυμογράφημα. Ἐγραφε ἕνα ἔργο πολεμικῆς. Γιατὶ, ἀπὸ δυὸ ἐπόψεις μπορεῖ ὁ συγγραφέας νὰ ἰδεῖ τὴ ζωὴ: Ἀπὸ τὴν τραγικὴ ἢ ἀπὸ τὴ γελοία. Μιὰ μόνον δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ ἐγκολποθεῖ, γιατί εἶνε ἀνίπαρχη. Τὴν ἐλαφρὴ Ἕνα φαινόμενο τραγικὸ ἢ γελοῖο εἶνε ἡ ζῶν, μὰ ἄξιο τῆς σοβαρότητάς μας γιατί εἶνε ἀπὸ ἡμᾶς ἀνώτερο. Δὲν τὴν κυριαρχοῦμε, μᾶς διέπει. Ἔτσι, μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τὸ τραγικὸ βάθος της καὶ νὰ διαμαρτυρηθοῦμε μὲ τὴ στοναχὴ τῆς Τραγωδίας ἢ νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε καὶ ἠρωϊκὰ νὰ τὴ λουιδωρήσουμε. Ἀπέναντί της ἡ ἀδιαφορία μας δὲν δικαιολογεῖται, πρὸς μόνον ἅμα εἶνε βάση ἄρνησης ἐπαναστατικῆς. Τὸ ν' ἀδρανεῖς, νὰ μένεις ἀμέριμος, σημαίνει πὼς δὲν τὴν καταλαβαίνεις, ἄρα εἶσαι κατώτερος. Οἱ ἀρχαῖοι συνέλαβαν κι' ἀποχρυστάλλωσαν ἐπιγραμματικὰ στὴν Τραγωδίαν καὶ τὸ Σατυρικὸ δρᾶμα τίς δυὸ τῆς ἀπόψεις. Ὁ Σαίξπηρ τίς συνεδέασε.

Λογοτεχνικὰ κρινόμενη ἡ «Πάπισσα», παρουσιάζεται νὰ ἔχει πρότυπα ξένα, πού οὔτε ὁ συγγραφέας της, ἄλλωστε, ἀρνήθηκε. Στάθηκε ὅμως ἄπιστος στὰ πρότυπά του αὐτὰ κι' ἔδωσε ἕνα ἔργο ἔντονα προσωπικὸ. Τὸ ὕφος του εἶνε γλαφυρὸ, κρυστάλλινο, μὰ καὶ κατηγορηματικὰ κοφτερό. Ζωντανὰ πρόσωπα οἱ ἥρωες καὶ ἰδιαίτερα ὁ πολλαπλὸς τύπος τοῦ μεσαιωνικοῦ καλόγερου. Τέλος, τὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς, τῶν μοναστηριῶν, οἱ περιγραφὲς τῶν τελετῶν, δημιουργοῦν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς μὲ μέσα λιτὰ καὶ ἀκριβῆ.

Εἶνε κρίμα πού μιὰ φλέβα τόσο γνήσια ἑλληνικὴ, τὸ πνεῦμα τῆς εὐγενικῆς εἰρωνείας καὶ τῆς αὐστηρῆς σάτυρας, πού ἐμφανίστηκε μὲ τίς λογοτεχνικὲς ἐκδηλώσεις τῶν πρώτων μας ἄξιων πεζογράφων, τοῦ Κιλλιγᾶ καὶ τοῦ Ροῖδης, ἔμεινε χωρὶς συνέχεια καὶ χάθηκε ἀπὸ τὴν παράδοσή μας. Θέλω νὰ πῶ στὴν παράδοση τοῦ ἐπικοῦ λόγου, τοῦ μυθιστορήματος. Γιατὶ ἐπέζησε βέβαια στίς πέννες τῶν κλιῶν θεατρικῶν συγγραφέων μας καὶ τῶν ἐπιφανῶν χρονογράφων.

*
* *

Ὁ Δ. Βικέλας ἔγραψε, μὲ τὸ «Λουκῆ Λάρα» του, ἕνα βιβλίον παρθενικὸ. Εἶνε ἡ σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀφήγηση, ἀπὸ κάποιον Χιώτη ἔμπορο, τῶν ἐπεισοδίων τῆς νεανικῆς ζωῆς του πού σχετίζονται μὲ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21.

Κι' ὁ Βικέλας ἔχει προσωπικότητα ὕψους, ἂν καὶ ἡ ἀφήγησή του παίρνει τὴ γοητευτικὴ ἀπλότητα τοῦ κλασικισμοῦ. Ἀκριβῶς ὅμως μὲ τὴ λιτότητα του αὐτῆ, τὸν ἀπέριττο τρόπο τῆς ἐκφρασης, συνδέεται μὲ τὴ βασικὴ διάφορη μέθοδο τοῦ Ροῖδης ἢ τοῦ Καλλιγᾶ. Κοινὸ τους γνώρισμα ἡ διαύ-

γεια κ' ή χάρη. Κ' είνε άξιο ιδιαίτερης προσοχής τó γεγονός αυτό της σύμπτωσης τριών τόσο βασικά άνόμοιων συγγραφέων. Η φωτεινή λαγαράδα κ' ή καλαισθητή σεμνότητα του ύφους, μπορούνε να χαρακτηριστούν σά γνωρίσματα γνήσια, ζωτικά, της φυλετικής τους ελικοίνειας. Τό λεκτικό τους όργανο είνε άπλό χωρίς να είνε δύσκαμπτο, χρωματισμένο λαμπρά μά όχι ξεπασμένο.

Όταν περάσει ή ζάλη της απομίμησης και του πιθηκισμού από τη νεώτερη Ελλάδα, οί συγγραφείς πού θάρθουν με τόν έγωισμό της δικής τους προσωπικότητας, θά έστιμήσουν τό θείο δώρο πού τους κληροδοτήθηκε από πανάρχαια χρόνια, και θά τό χαρούν. Θά πάψουν τότε να συγχίζουν τό βάθος της έννοιας ή της ψυχολογίας, με την έντυπωσιακή άκαταστασία και τη σκοτεινότητα του λεκτικού, αλλά κι'ούτε, έν όνόματι της φωτεινότητας θά δικαιολογούνε τις έπιπλαιότητες και τις άνοησίες. Άρχετá πλαταγίσουμε στό βούρκο της σοβαροφάνειας. Είνε καιρός να γίνουμε κι' άληθινά, τίμια σοβαροί.

Δίπλα στό χέρι μας βρίσκεται τό μέσο ν' απολυτρωθούμε. . .

Δ΄.

Στη μέση περίοδο της Ιστορίας του νεοελληνικού μυθιστορήματος ξεχωρίζουνε δυό μορφές ιδιαίτερης σημασίας : 'Ο Άλέξαντρος Παπαδιαμάντης κι' ό Αντρέας Καρκαβίτσας.

Η συμβολή των συγγραφέων αυτών στην ανάπτυξη της νεοελληνικής πεζογραφίας, άσχετα πρòς τη λογοτεχνικήν αξία του έργου τους, έχει ένα χαρακτηριστικό γενικότερο. Σημειώνει τό ξύπνημα των προσωπικών δυνάμεων του νεοελληνισμού, την απολύτρωσή του από τό λόγιο πιθηκισμό δυσμικών προτύπων και την άπαρχή μιας προσπάθειας εύρωστης, ν' αναζητηθούν οί φλέβες της ντόπιας ψυχής, οί κρυμμένες στα σπλάγγνα της γής, αυτές πού προορίζονται να γίνουνε ρίζες μιας μέλλουσας φυλετικής άνθησης.

Δέν ξέρω άν, άφορμή στον τέτοιο εξαγισμό, έδωσαν, καθώς ειπώθηκε, οί λαογραφικές εργασίες του Ν. Πολίτη, συνδυασμένες με τό νατουραλιστικό δόγμα της εποχής. Η τελευταία αυτή έχει, άληθινά, αφήσει τη σφραγίδα της στα ελληνικά έργα τις δεκαετίες 1890 - 1900, συνεχίζοντας έτσι μια τάση ξενικής επιρροής, πού μέλλεται να συνεχιστεί και ύστερα, για πολύν καιρό άκόμη. Μά επόμενο είνε, στην κοσμογονική αυτή περίοδο της ίδρυσης ενός καινούργιου κράτους, όταν ή συνείδησή του αρχίζει να ξεκαθαρίζεται κ' ή κάποια του πολιτική αυτοτέλεια να συγκροτείται, άνθρωποι με προσωπικότητα άνεπτυγμένη, να στρέφονται πρòς τό εσώτερό τους άτομο και να ζητούνε να γνωρίσουν τόν έθνικόν έαυτό τους.

Τήν ελληνική λαϊκή ψυχή της προπολεμικής έτοχής, εκφράζουν έντονα, από δυό της διάφορες κι'άδρες άπόψεις, ό Παπαδιαμάντης κι' ό Καρκαβίτσας.

Ό πρòτος, βάρδος της γαλήνης και της θρησκευτικής κατάνυξης, ξεκινάει

από μακρού, και φέρνει τα μηνύματα ενός βυζαντινού πνεύματος στην παρακμή του. 'Ο άριστοκρατικός έγωισμός του κράτους του Βοσπόρου κ' ή ψυχή της χλιδής του έδυσαν Στο πνεύμα των τελευταίων βυζαντινών χρόνων οί θρίαμβοι των παληών αυτοκρατόρων δέν αποτελούν παρά μια κληρονομία βαρείά, νοσταλγία ναρκωτική πού δέν προάγει αλλά τούναντίον πνίγει τό εκφυλισμένο ήθικό των άδοξων επιγόνων. Η Έκκλησία δέν του είνε όργανο ρώμης; βάρβαρης και υπερήφανης, καθώς παλιά. Μεταμορφώθηκε σε καταφύγιο θρήνου κ' έγκαρτέρησης. Οί τελευταίοι βυζαντινοί χρόνοι βρίσκονται κοντήτερα στο άληθινό πνεύμα του χριστιανισμού, γιατί ό έγωισμός τους έσβυσε. Η πίστη τους είνε θρηνητική και μοιρολόιτρισσα. Η παρακμή γέρνει τό απογυμνωμένο τους κορμί και του δίνει τη στάση της ταπεινοφροσύνης και της εϋλάβειας.

Τό βυζαντινό πνεύμα, σ' αυτή του τη στερνή μορφή, κληρονόμησε ό Παπαδιαμάντης. Άκόμη, τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς, έχουν ακολουθήσει την κατάρρευση της άμαρτωλής αυτοκρατορίας. Τό πικρό άπίσταγμα της παρακμής και της δουλείας έχει σταλάξει μέσα σε κάθε πηγή ελληνικής ζωής. 'Ο Παπαδιαμάντης τό γεύτηκε, κι' όλόκληρη μια γενεά, μ' αυτόν σύγχρονη, έχει τη φαρμακίλα του σ' άναιμικά της χείλη.

Η προσήλωση του Παπαδιαμάντη στο παλαιό του πνεύμα είνε φανατική. Άνήκει βέβαια χρονολογικά, ό συγγραφέας της «Φόνισσας», στη μεταβατική εποχή πού περιβάλλει τό Ιστορικό 1888 του «Ταξιδιού». Μά είνε κι' ό μόνος πού, ως τα τέλη της ζωής του, μένει προσκολλημένος άμετανόητα στην παλιά τη γλώσσα, όπως αυτός την είχε ιδιότυπα εκφράσει, κι' άντικρύζει μ' έχθρότητα άκόμη την κίνηση του δημοτικισμού. Τό σημείο τουτο είνε ιδιαίτερα σημαντικό και πρέπει ν' άντικρουστεί με πνεύμα ψυχραιμής εϋσυνειδησίας.

Άν είνε άλήθεια — και μεγάλη μάλιστα — πòς τό εκφραστικό όργανο του συγγραφέα, ή γλώσσα, προσδιορίζεται άπόλυτα υπό την έπιταγή της ιδιαίτερης προσωπικότητάς του και πηγάζει άμεσα από τη βαθύτερή του δημιουργικήν άναγκαιότητα, ή γλώσσα του Παπαδιαμάντη, ή άνιση κι' άνώμαλη, εκφράζει μοναδικά τό δικό του πνεύμα. Καθαρεύουσα ψαλτική, με αντίλαλους μακρόσυρτους βυζαντινής κωδωνοκρουσίας, διανθίζεται άταχτα κι' άπλοϊκά από δημοτικισμούς ή ιδιωτισμούς, πού άντιπροσωπεύουν μέσα της τό λαϊκό στοιχείο. Είνε ένα κρᾶμα παράδοξο παράδοσης και πραγματικότητας, προσήλωσης στα περασμένα κι' αυθόρμητης συναίσθησης των τρωϊνών. Μιλάει μέσα στον άταχτο ρυθμό της άλλεπάλληλα, ό άχτένιστος καλόγερος κι' ό ταπεινός άνθρωπάκος του λαού, με την παιδιάτικη ψυχή. Μιλάει, πρò πάντων, ό ίδιος ό ψάλτης του Άγίου Έλισσαίου κι' ό έρημίτης της Δεξαμενής. Κι' αυτό είνε τό κυριότερο : Η γλώσσα του Παπαδιαμάντη εκφράζει τόν Παπαδιαμάντη όπως καμιά άλλη, άκέρη κι' άνόθευτη, δε θά τό κατώρθωνε. Άν των άλλων συγγραφέων ή γλώσσα άνήκει φυσιολογικά στο

ἔργο τους, τοῦ Παπαδιαμάντη εἶνε δεμένη ἄρρηκτα μ' ἐκεῖνο, ἀποτελεῖ ἓνα σῶμα κ' εἶνε τὸ αἷμα του. Δὲ μεταφράζεται. Ἡ ἀταξία της εἶνε ἀφθονία ἐκφρασης καὶ πρωτοτυπία ρυθμοῦ. Κερδίζει σὲ ἀπηχήσεις, ὅπως ἡ ἰταλικὴ στὰ χέρια τοῦ Ντ' Ἀννοίντσιο. Ὑποβάλλει καὶ προεκτείνει τὸ ρεμβασμό. Εἶνε μιὰ γλῶσσα—ῦφος, κ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ῦφος τοῦ συγγραφέα της.

Ἄν ὁ Καρκαβίτσας βρῖσκει τὴν ἀπολύτρωση τοῦ ἑαυτοῦ τον στὴ δημοτικὴ, τοῦτο συμβαίνει γιατί ἡ ἰδιοσυγκρασία του εἶνε δλάκερη χυμένη στὸ καλοῦπι της, τὸ συγχρονισμένο. Τὴν ἀγκαλιάζει μὲ τὰ δυὸ του χέρια στιβαρά, καὶ τὴν ὑψώνει πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, σὰ σύμβολο γνησιότητος καὶ σωτηρίας. Ὁ Παπαδιαμάντης χάνεται στὴ δημοτικὴ. Τὸ διαισθάνεται καὶ γιὰ τοῦτο τὴ φοβάται. Ἄν δὲν τὸν ἐμπόδιζε ὁ καλόγερος νὰ προχωρήσει στὴν ἀποδοχὴ της, θὰ τὸν ἐμπόδιζε ὁ καλλιτέχνης. Τὴ νεωτεριστικὴ προσπάθεια ἀποδιώχνει ὁ πιστὸς τῆς παράδοσης, μὰ κ' ὁ συγγραφέας ποὺ ξέρει καλὰ τί θὰ πῆ νὰ ἔχει κανεὶς βρεῖ τὸ δρόμο του μέσα στὰ δύσβατα τῆς τέχνης, καὶ πόσο ἀκριβὰ στοιχίζει ὁ προσανατολισμὸς αὐτός, κρατᾶφι φιλάργουρα τὸ ἀπόκτημά του.

Ὁ Παπαδιαμάντης, στὸ ἔργο του καὶ στὴ μορφὴ του, ολοκληρώνει τὸ νόημα τῆς κατανυκτικῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ προπολεμικοῦ λαοῦ.

Ὁ Καρκαβίτσας ἔνωσε κ' ἐξέφρασε τὸ ἥρωϊκὸ στοιχεῖο τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Τὴν πηγὴ του δὲν ἀνιζήτησε στὸ ἀπώτερο παρελθόν. Ἐνθουσιάστηκε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ πρόσφατου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Ὁ ἥρωας εἶνε τὸ νεώτερο «παλληκάρι». Στὸ σφρίγος τῆς ἐπαναστατικῆς γενεᾶς βρῖσκεται τὸ ζωντανὸ ἀπόθεμα μιᾶς ἀγνῆς καὶ δημιουργικῆς ρώμης. Ἡ πίστις τοῦ Καρκαβίτσα στὸ παρὸν εἶνε γόνιμη. Κι' ἀληθινά, ὁ Βυζαντινισμὸς μυρίζει πολὺ ἀποσύνθεση, εἶνε πιά ἓνα λείψανο Ἄς προσευχηθοῦμε στὴν παιδικὴ ψυχὴ τῆς καινούργιας Ἑλλάδας...

Δὲν ἐσταμάτησε μονάχα στὸν παρηκμασμένο Βυζαντινισμό, ὁ Καρκαβίτσας. Ἐχτύπησε τὴ ρίζα τῆς παράδοσης στὴν προγονοπληξία. Σ' ἓνα του ἔργο, ποὺ θυσιάστηκε ἄλλωστε σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ὅπως κίθε λογοτεχνικὸ ἔργο ποὺ ζητᾶει νὰ ἐξυπηρετήσῃ «ὑποθέσεις», τὸν «Ἀρχαιολόγο», ἐπολέμησε τὴν προσήλωσι τῶν νεωτέρων στὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἐδήλωσε τὴν πίστις του στὸ εὖρωστο καὶ πρωτόγονο παρὸν. Ἡ ἰδέα δὲν ἦτανε βέβαια καινούργια. Μὰ τονώνει, ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ πλευρὰ, γιὰ μᾶς, τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα. Ὁ Παπαδιαμάντης κρατᾶφι ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα τὴν ἐλαφρὰ εἰρωνιστικὴ διάθεσι τοῦ σκεπτικιστῆ. Ὁ Καρκαβίτσας πιστεύει ἀπόλυτα σ' αὐτὴν, ἀνακατεύεται στὸ σάλαγό της, ἐνθουσιάζεται ὡς τὸ διονυσιασμὸ κ' ὑψώνει γενναῖα τὴ φωνή. Ὁ ἓνας ρεμβάζει ἢ προσεύχεται. Ὁ ἄλλος ζητωκραυγάζει.

Μαζὶ κ' οἱ δυὸ τους—ὀλοζώντανη ἢ ρωμείκη ψυχὴ!...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

(Ἡ συνέχεια στὸ 6^ο τεῦχος)

ΧΡ. ΕΜ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΜΑΣ ΖΗΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ

(Ἡ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ Ἡ ΜΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΗ
ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ)

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στὰ τελευταῖα χρόνια εἶτε ἀπὸ ἐπίδρασι τοῦ Καρκαβίτσα, εἶτε ἀπὸ ἄλλους λόγους, τὸ στρατόπεδο τῶν δημοτικιστῶν, ἢ καλύτερα τῶν μαχητῶν τοῦ δημοτικισμοῦ ἀραίωσε, σημαντικά. Κι' ἂν ἡ ἀραίωσι αὐτὴ ἦταν μιὰ ἀπλὴ ἐγκατάλειψι τοῦ ἀγώνα, τὸ πρᾶγμα καμμιά δὲν θὰ εἶχε ἀξία, γιατί ἄλλοι στρατιῶτες τῆς ἰδέας θ' ἀμπαιναν στὴ μάχη. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι οἱ λιποτάκτες δὲν περιορίσθηκαν στὸ ἔγκλημα τους; αὐτὸ μόνο, ἀλλ' αὐτομόλησαν καὶ στὸν ἐχθρὸ καὶ σήκωσαν τὰ ἴδια τὰ ὅπλα ποὺ εἶχαν ἀκόμη στὰ χέρια τους ἀπὸ τὴν παράταξι ποὺ ἐγκατέλειψαν, νὰ χτυπήσουν τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους πρὶν λίγο συμπολεμοῦσαν.

Ὁ Παλαμᾶς στὰ προλεγόμενα του τῶν «Πεζῶν Δρόμων» τώρα στὴν ἀποκορύφωσι μιᾶς ποιητικῆς ζωῆς κ' ἀφοῦ μιὰ ὀλόκληρη γενεὰ διανοουμένων τὸν ὑψωσε σύμβολο καὶ ἰδέα, ὁμολογεῖ χωρὶς καμμιά ἔννοια καὶ καμμιά ἀνησυχία γιὰ τὴν προδοσία «Μὲ ὅλο μου τὸν ἐνθουσιασμὸ πρὸς τὴ γλωσσική μας προκοπή καὶ τὴν ἀπὸ κείνη δοσμένη τόνωσι στὸ στίχο μου ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἴδια ἢ ποίησι μετρημένη μαθηματικά στὸ δημοτικιστικὸ ἰδανικό, πάντα καὶ μὲ ὅλα μου τὰ ἀναθέματα, ἔτρεφα κρυφῆς ἔγνοιες καὶ συμπάθειες ἄνομες πρὸς τὴν καθαρεύουσα».

Τί νὰ εἶναι τάχα ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἔκανε νὰ γράφει αὐτὰ τὰ λόγια καὶ ἀπὸ σύμβολο νὰ καταντήσῃ ὁ πολέμιος τῆς ἰδέας; Τί νὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἔκανε νὰ ὁμολογεῖ ὅτι ἀνέκαθεν ἦταν προδότης, ἢ τοῦλάχιστον εἶχε τὴ διάθεσι τῆς προδοσίας; Στὸ ἐρώτημα δὲν πρόκειται ν' ἀπαντήσω ἐγὼ, ἀφοῦ ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸ θέτω. Φοβοῦμαι μόνο ὅτι ἡ Ἀκαδημία μὲ τὴν καθιερωμένη της καθαρεύουσα κ' ἄλλους, ἐκτὸς ἀπὸ κείνους ποὺ παράσυρε ὡς τὴ στιγμὴ, θὰ παρασύρει σὲ προδοσία.

Ὅτι εἰς ὅμως οἱ προδοσίαι, οἷτε τὸ θέαμα τῶν νέων τάχα συγγραφέων ποὺ εἶδαν τὴ σωτηρία τῆς γλώσσας καὶ τὴ δική τους σένα παρδαλὸ κατασκευάσμα,

μπορούν να φέρουν την συντριβή μιας ιδεολογίας, για την επιβολή της οποίας τα πιδ φωτισμένα μυαλά του ελληνισμού έδωσαν κάθε ικμάδα της ζωής τους. Ίσως μάλιστα ή αντίδραση αυτή να χρειάζεται για να δοθεί ή τελειωτική μάχη για τη νίκη, που δεν έχει σήμερα αρχίσει, αλλά αιώνες όλους πριν.

* *

Ας μη γελιώμαστε: το γλωσσικό ζήτημα δεν παίρνει την όριστική του μορφή με τον Ψυχάρη: το γλωσσικό, είναι ζήτημα του ελληνικού έθνους πολλούς αιώνες πριν κι αν θάπρεπε να παραδεχθούμε δυο ανθρώπους ως τους πραγματικούς αρχηγούς του δημοτικισμού, αυτός είναι ο Εϋριπίδης κι ο Αριστοφάνης. Ο Εϋριπίδης, πρώτος ένόησε πώς τα πρόσωπα των θεατρικών έργων δεν πρέπει απλώς, να παρουσιάζουν τον άνθρωπο όπως πρέπει να είναι, αλλά εκείνο που είναι, αληθινά¹⁾. Και για να κατορθώνεται, ή φκιαχτή γλώσσα του Αισχύλου και του Σοφοκλή, με τα χίλια της κοσμήματα δεν ήμπορούσε να μιλά στην ανθρώπινη καρδιά. Η γλώσσα έπρεπε να είναι το μέσο μιας ψυχικής επικοινωνίας και για να είναι τέτοια, έπρεπε όχι να θαμβώνει, αλλά να μιλά στην καρδιά. Κι' ενώ ο Αισχύλος έχρησιμοποίησε την πιδ «ξέζητημένη» γλώσσα, ο Εϋριπίδης όπως κι' ο Αριστοφάνης έπληραν τη γλώσσα όπως μιλούσαν στην εποχή τους και δεν έχρησιμοποίησαν έτσι απλά και καθαρά ο ένας στις τραγωδίες του και ο άλλος στις κωμωδίες του. Ο δεύτερος μάλιστα μάς δίνει και μια εικόνα των γλωσσικών κανόνων της εποχής του, βάζοντας στους «Βάτραχους» τον Αισχύλο και τον Εϋριπίδη να μαλώνουν για την γλώσσα. Πόσο δε το αθηναϊκό κοινό της εποχής εκείνης ήταν αυστηρό και πόσο ή απλή γλώσσα, «ή γλώσσα του» του έταιρίαζε μάς λέγει το πάθημα του Αντίμαχου στα 405 π. Χ. Όταν μια φορά ο ποιητής αυτός έδιάβαζε ένα ποίημα του, που ήταν αντίθετο, έντελώς, προς το γλωσσικό πνεύμα της εποχής του, όλοι όσοι τον άκουαν έφυγαν και τον έγκατέλειψαν μόνο με τον Πλάτωνα.

Αλλά και όλοι σχεδόν που έγραψαν μετά τον Εϋριπίδη και τον Αριστοφάνη, όλοι χρησιμοποιούν την απλούστερη Αττική γλώσσα πράγμα που μάς αφήνει να βλέπουμε και την εξέλιξη της γλώσσας και του τυπικού της τη διαμόρφωση. Έτσι, αποδεικνύεται για μια ακόμα φορά ή αλήθεια εκείνου που διακήρυξε ο Ψυχάρης, ότι: «γλωσσικό ζήτημα δεν είναι ζήτημα λέξεων αλλά ζήτημα τύπων». Και ή εξέλιξη συνεχίζεται με τους άλεξανδρίνους και με την Παλαιά και Καινή Διαθήκη έχουμε την απόδειξη πώς μιλούσαν ή ελληνική τον πρώτο μ. Χ. αιώνα. Τα ιερά αυτά βιβλία είναι το γραπτό εκείνο μνημείο που μάς δείχνει και τη διαμόρφωση μιας γλώσσας σε πάγκοινη και γενικότερα, τη διαμόρφωση της ελληνικής και την απλούστευσή

¹⁾ Αριστοτ. Πουητ. 46.

της με το πέρασμα των αιώνων. Δεν έχω, βέβαια, το χώρο για να δώσω έδω μερικά παραδείγματα από τα όποια θα φαινόταν ή συνέχεια στη γλώσσα του λαού.

* *

Ίσως μου προβληθεί ότι στην Παλαιά και Νέα Διαθήκη υπάρχουν πλείστες λέξεις εβραϊκές και λατινικές και κατά συνέπεια, ή γλώσσα του Εϋαγγελίου και της Παλαιάς Διαθήκης δεν είναι ή καλύτερη ελληνική. Δεν θα δύσκολο εύρω ν' άπαντήσω ότι και ή αρχαία ελληνική έπληρε εκατοντάδες όλες από τις φοινικικές και άλλες γλώσσες. Η λέξη «χιτών» π. χ. είναι φοινικική και αυτό το όνομα Ζεύς είναι το σονοκροτικό Τζάις. Αυτό μάς αφήνει να διατυπώσουμε τον κανόνα: ότι ή κατάληξη και ή διάπλαση δίνει την εθνικότητα σε μια λέξη. Οι καθαρευουσιάνοι, λησμονώντας το παράδειγμα των αρχαίων ελλήνων, κατατρίβουν τον καιρό τους θέλοντας ναποδείξουν ότι όσοι πιστεύουμε στον δημοτικισμό δεν έχουμε άλλο σκοπό παρὰ να εισαγάγουμε ξένες λέξεις στη γλώσσα γιατί δεν μπόρεσαν ποτέ να μάθουν ότι ο λαός διατήρησε πολύ άμιγέστερη την ελληνική από τους μετά Κοραή προφήτας που διέπλυσαν την καθαρεύουσα, γλώσσα δηλαδή που πίσω από τη φαινομενική ελληνικότητά της έκρυβε την γαλλική, την αγγλική και την ιταλική και μόνο ελληνική δεν ήταν. Σύνταξη, τυπικό και ιδιοτισμός ακόμα μετεφέρθησαν αυτούσια στην καθαρεύουσα που κανχάται έν τούτοις για την ελληνικότητά της. Και μόνο ή δυστυχισμένη δημοτική δεν είναι ελληνική γιατί λείπει τον άρτον ψωμί, το γελέκο, γελέκο, τα παπούτσια, παπούτσια, το βιδός με την αρχαίαν σημασίαν της περιουσίας και δεν λείπει τα ένφωνότατα και γαλλοπρεπέστατα «έλαβε χώροαν» και το ζήτημα είναι επί «τάπητος».

Το μεγάλο κακό είναι ότι οι βυζαντινοί που είχαν κολλήσει κι αυτοί την ψώρα του καθαρευουσιανισμού και λογιοτατισμού δεν καλλιέργησαν τη γλώσσα του λαού. Αν την είχαν καλλιεργήσει, σήμερα δεν θα υπήρχε γλωσσικό ζήτημα. Δυστύχημα ακόμα είναι που δεν διατηρήθηκε ή κρητική άνθηση. Αν δεν έπεφτε ή θεομηνία της βενετσιάνικης σκλαβιάς ίσως και ή Κρητική άνθηση μάς έσωζε από την πληγή του γλωσσικού ζητήματος. Όπως δήποτε όμως και την εποχή ακόμα που οι περισσότεροι βυζαντινοί έπιτηδευόνταν στη γλώσσα και προσπαθούσαν να μιμηθούν τον Αισχύλο, τον Δημοσθένη και τον Ξενοφώντα, υπήρχαν άνθρωποι που έδωσαν την σημασία που της έπρεπε στη γλώσσα του λαού και μάς έσωσαν στα συγγράμματά τους τη γλώσσα αυτή. Άκόμα και άγώνες γλωσσικούς διεξήγαγαν και έδειξαν φωτεινή αντίληψη που, μακάρι και πολλοί σημερινοί να την είχαν. Ίδια όμως, οι εικονομάχοι ιεροκήρυκες συνέβαλαν στη διαμόρφωση της δημοτικής γιατί για να καταστήσουν νοητές τις θεωρίες τους στο λαό, έπληραν τη γλώσσα του και σ' αυτή διατύπωσαν όσα είχαν να διατυπώσουν. Τυπικό παράδειγμα της εθνικής γλώσσας όπως μιλούσαν τον ένδέκατο μ. Χ. μάς δίνει

ὁ Μιχαὴλ Κηρουλάριος μὲ τὴν παρατήρησιν πού ἀπηύθυνε στὰ 1058, στὸν αὐτοκράτορα Ἰσαΐκιο Κομνηνὸ.

«Ἐγὼ σ' ἔκτισα, φοῦρνε μου καὶ ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω». Ἀλλὰ ὅπως στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ πρὸ παντὸς στοὺς ἕρηνους πού ἐποιήθησαν εὐθύς μετὰ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἔχομε ἔξοχα παραδείγματα τῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως διαμορφωνόταν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καὶ πού δείχνουν τὴν ἐξελικτικὴ συνέχεια. Τὴ συνέχεια αὐτὴ καὶ μετὰ τὴν ἄλωση τὴν εἶδαν πολλοὶ λόγιοι πού ὤρθωσαν, στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς τὸ ἀνάστημά τους σ' ὅλους ἐκείνους πού ἐζητοῦσαν νὰ ξαναγυρίσουμε στὰ χρόνια τοῦ Σοφοκλῆ κι' ἔτσι ἐντρανεοῦσαν τὰ δύστυχα ἑλληνόπουλα πού ζητοῦσαν μὲ χίλιους κινδύνους καὶ χίλιες στερήσεις νὰ μάθουν δυὸ γράμματα.

Πρῶτος ὅμως ὁ Κερκυραῖος Νικόλαος Σοφριανὸς (1534) ἔνοιωσε τὴν ἀνάγκη νὰ συστηματοποιήσει τὴ σπουδὴ τῆς δημοτικῆς κι ἔγραψε τὴν περίφημη γραμματικὴ τοῦ τῆς «καθωμιλημένης». Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ἀληθινά, φωτισμένος διακήρυττε στὴν προσφώνησιν τῆς γραμματικῆς του πρὸς τὸν πρίγκιπα τῆς Λορραίνης, καρδηνάλιο Ἰωάννη ὅτι ἡ «καθωμιλημένη» ἑλληνικὴ κάθε ἄλλο ἢ κατώτερη εἶναι τῆς γλώσσας τοῦ Δημοσθένη, τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ξενοφῶντα καὶ στὸν ἐπίλογο προσθέτει, ἀποτείνόμενος σ' ἐκείνους πού θὰ διαβάσουν τὴν ἐπιστολὴ του : «Οἱ ἐπιστῆμες μαθαίνονται ὄχι μόνον μὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ μὲ πᾶσαν ἄλλην γλῶσσαν ὅπου νὰν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, καλὰ καὶ ἦτον ἡ βαρβαρότερη τοῦ κόσμου· πόσον μᾶλλον ἡ ἐδικὴ μας ὀμιλία, ἡ κοινὴ λέγει, ὅπως τέτοια εὐταξίαν καὶ ἁρμονίαν καὶ καλλωπισμόν, ὅπου, ὡς ἐγὼ νομίζω, ἄλλη νὰ μηδὲν ἕνας ὅπου κ' ἂν νὰ τῆς σιμῶνει».

Στὴν περικοπὴ αὐτῆ μαζὶ μ' ἕνα ἀκλόνητο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀξία τῆς δημοτικῆς, ἔχομε καὶ τὸ γραπτὸ ὑπόδειγμα τῆς γλώσσας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

*
* *

Ὀλίγον ἀργότερα, (1568) ὁ Λαμασκηνὸς Στουδίτης συνέγραψε τὸν «Φυσιολόγον». Τὸ ἕφος του, ἴσως νὰ εἶναι περισσότερον ἐπιμελημένον τοῦ ἕφους τοῦ Σοφριανοῦ, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ εἶναι τὸ ἕφος καὶ ἡ σύνταξις τῆς ἐποχῆς του.

«Ὁ Δέλφινος, λέγει, εἶναι ψάρι εἰς τὴν θάλασσαν καὶ οἱ ἄνθρωποι τὸ λέγουν δράκαιναν καὶ τὸ φαγί του εἶναι γλυκὺ καὶ ὠφέλιμον· πλὴν ἔχει εἰς τὰ ποδάρια τῆς φαρμακερὸν κεντρί, μὲ τὸ ὅποιον ἐὰν κεντρήσει ἄνθρωπον ἀποθνήσκει. Εἶναι δὲ ἡ ἰατρεία του νὰ τὸν σχίσεις ἐκείνον τὸν δράκοντα νὰ βάλεις τὸ σικότι του ἐπάνω εἰς τὴν πληγὴν. Διὰ τοῦτο προσέχουν οἱ ψαράδες καὶ δὲν τὸν πιάνουν μὲ τὸ χέρι τους ἕως νὰ ψοφήσει».

Θὰ μπορούσα νὰ παραθέσω ἀπόσπασμα καὶ ἀπὸ τὴν Κλίμακα Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ, μεταφρασμένην ἀπὸ τὸν Μαργουίνιον, στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα συγγράμματα πού εἶδαν ἀργότερα τὸ φῶς τῆς

ἡμέρας καὶ ἀπὸ αὐτὰ ὅμως τίποτα ἄλλο δὲν θάποδεικνυόταν πρὸς τὴν συνέχεια στὴν ἀπλούστευση τῆς γλώσσας καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς νέας ἑλληνικῆς ἀπὸ τὴ δημοτικὴ. Θάποδεικνυόταν ὅμως ἀκόμα καὶ τοῦτο : ὅτι σὲ κάθε ἐποχῇ ἡ δημοτικὴ εἶχε τοὺς ἐχθρούς της, εἶχε ὅμως καὶ τοὺς ἀφοσιωμένους της, αὐτοὺς πού μᾶς ἔφεραν τόσο κοντὰ στὴ νίκη.

Δὲν ἴμπορῶ ὅμως νὰ μὴ παραθέσω ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Τέχνη τῆς Ρητορικῆς*, τοῦ κρητικοῦ τῆς δασκάλου στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Βενετίας Φραγκίσκου Σκούφου πού ἐκκυκλοφόρησε στὰ 1681. Ὁ ἔπαινός του τῆς Ἑλλάδας, τελειώνει ἔτσι :

«Ποιὸς ὅμως ἢ Ἑλλάδα (ὁ Οὐρανὸς) σοῦ ἐχάρισε τὰ πλέον ὑπέρφωτα ἄστρα, ὅπου νὰ σοῦ ἀστράπτουσι εἰς τὸ στερέωμα ; ποῖοι παρὰ οἱ Ἕλληνες ἐσαύθησαν ἐκεῖναι ὅπου ἐλείκαναν τὸν εὐμορφον γαλαζίαν μὲ τὸ γάλα τῆς παρθενίας, ὅπου σοῦ ἐξωγράφισαν τὴν θαυμαστὴν Ἴριν μὲ τὸ αἷμα ὅπου ἔχυσαν διὰ τὴν πίστιν καὶ μὲ ταῖς ἀρεταῖς των, καὶ μὲ τίμιας πέτραις σοῦ ἔκτισαν τὴν μακαρίαν καὶ ἀστραπηφοροῦσαν πόλιν ; Καὶ εἰς βροχυλογίαν, ἂν ὁ Ἐωσφόρος σὲ ἐγδυσε ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους, τὸ ἑλληνικὸν γένος τόσους καὶ τόσους ἅγιους σοῦ ἔδωκε ὅπου δὲν φαίνεσαι πλέον οὐρανός, ἀμὴ χωρὶς καμμὴν ὑπερβολὴν, ὅλος ὅλος φαίνεσαι μιὰ Ἑλλάδα. Μιμητὴς τοῦ Σκούφου ἦταν ὁ Ἠλίας ὁ Μηνιάτης καὶ ὁ κρητικὸς ἐπίσης Γιακουμῆς Μαλάκης.

Ἦστερα ἀπὸ αὐτοὺς σειρὰ ὄλη λογίων καὶ κληρικῶν ἐπεδόθησαν στὴ συγγραφή βιβλίων στὴ δημοτικὴ καὶ διεξάγει ἀμείλικτο κατὰ τῶν ἀρχαϊζόντων, πόλεμο, ὡς πού φθάνομε στὴν ἐποχῇ τοῦ Βηλαρά, τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν περίφημων ἀγώνων μεταξὺ τῶν ἐλλήνων λογίων τῆς Μολδοβλαχίας καὶ ἰδία τοῦ ἀρχοντος Κλοτζιὸφ Δημητίου Καταρτζῆ καὶ Λάμπρου Φωτιάδη.

Ὁ Καταρτζῆς ἔγραψε στὸ Φωτιάδη «πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ συγγράψουμε ταῖς ἐπιστήμας καὶ τέχναις ρωμαϊκά, γιὰ νὰ προκόβουν οἱ νέοι μας πρὸ γλήγορα καὶ μὲ πρὸ θεμέλιο εἰς ὅλα» καὶ σ' αὐτὰ ὁ Φωτιάδης ἀπαντοῦσε : «Ὅν ἀρα παράδοξα τὰ τῶν στωϊκῶν δόγματα, καίτοι τοιαῦτα πολλοῖς οὐ μὴν τῶν συγκλυδῶν καὶ τοῦ συρφετώδους κόμματος κτλ.» Μὲ τίς συγκλύδες ὅμως καὶ τὰ συρφετώδη κόμματα ὁ Φωτιάδης καὶ ἡ ἀπλή χορεία τῶν ἀρχαιοπλήκτων δὲν ἐσταμάτησαν μόνον τὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσας ἀλλ' ἀπότρεψαν τοὺς ροιμάνους νὰ υἱοθετήσουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία θὰ ἔκαμαν δική τους ἂν δὲν ἦταν τόσο δύσκολη, ὅσο τὴν ἤθελαν «οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους».

Τὸ ἔργο τοῦ Καταρτζῆ συνέχισαν ἀργότερα ὁ Γρηγόριος Κωνταντιᾶς καὶ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης. Αὐτὰ ὅμως, φαντάζομε, τὰ λίγα ἀρκοῦν γιὰ νὰ καταφανεῖ ὅτι στὴν ἐξέλιξιν τῆς δημοτικῆς ὑπῆρχε μιὰ συνέχεια ὡς τὴν ἐποχῇ πού ὁ Κοραῆς ἐχώρισε τοὺς Ἕλληνας σὲ δυὸ στρατόπεδα καὶ συνέβαλε τόσο στὴ διαμόρφωσιν τοῦ ἑξαμβλώματος πού λέγεται καθαρεύουσα. Γιὰ τὴν ἐποχῇ τοῦ Κοραῆ, χρειάζεται ἀσφαλῶς, μιὰ ἰδιαίτερη μελέτη. Δὲν θάθελα ὅμως νὰ κλείσω τὸ πρόχειρο αὐτὸ σημεῖωμα προτοῦ σημειώσω τὴν ἀπάντησιν πού ἔδωκεν ὁ Χριστόπουλος (1772—1847) στοὺς καθαρολόγους μὲ τὸ σύγγραμμά

του τὰ *ἑλληνικὰ ἀρχαιολογήματα*, ἀφοῦ αὐτοὶ δὲν κάνουν τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ υποβιβάζουν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα σὲ ζήτημα λέξεων, ὡσὲν ἡ δημοτικὴ νὰ εἶχε ἀντίρρηση νὰ παίρνει ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὅσα τις χρειάζονται.

«Οἱ Αἰολεῖς, λέγει ὁ Χριστόπουλος, ἔλεγαν τὸ ἀνὴρ δέρκων, τὸ θῆρ δράκων, οἱ Δωριεῖς τὸ τέμενος οἶτος, τὸ κυρτὸς ἕβος, τὸ διφθέρα βοῖτα, οἱ Ἴωνες τὸν λόγον μῦθον, τὸν πλούσιον παχέα, τὰς ναῦς βάρκες. Ἄν λοιπὸν οἱ Αἰολεῖς, οἱ Δωριεῖς, οἱ Ἴωνες, ἀλλάζοντας τὰς λέξεις ἀναμεταξύ τους, δὲν ἐβαρβάριζαν, οὔτ' ἡμεῖς βέβαια βαρβαρίζομεν ἀλλάζοντας καὶ λέγοντας τὸ πῦρ φωτιά τὸ ὕδωρ νερό, τὸ οἶνος κρασί, τὸ ποιῶ κάμνω».

Ὅπως δὲν ἔπαυσε τὴν κατεργασία τῆς γλώσσας, τῆς ἀληθινῆς ἑλληνικῆς, πού δὲν κουράζει τὸ νοῦ, ἀλλὰ πού βοηθεῖ στὴν ἀνάπτυξή του. Ἀκόμη ἂν παρουσιαστοῦν καὶ προδότες καὶ λιποτάκτες στὶς τάξεις μας, πολλοὶ μένου ἀκόμη οἱ στρατιῶτες. Κι' ὅπως μὲ τὴν καλλιέργεια, ἀπόδειξαν ὅτι ἡ δημοτικὴ εἶναι τὸ τέλει ὄργανο γιὰ τὴν ἔκφραση κάθε διαλογισμοῦ καὶ τοῦ πιὸ λεπτοῦ ἀκόμα, παρ' ὅσα διακήρυτταν οἱ ἄπαδοι τῆς καθαρεύουσας, μὲ τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴ θέληση θὰ φέρουν καὶ τὴν τελικὴ νίκη. Τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα εἶναι ζήτημα πού μᾶς ἐκκληροδότησαν οἱ αἰῶνες, ποτὲ ὅμως δὲν εἴμαστε πιὸ κοντὰ στὸν τελικὸ ξεκαθαρισμὸ του ἀπὸ σήμερα.

ΧΡ. ΕΜ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗΣ

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ κ. Α. ΠΑΠΠΑ

Φ.λη «Ἰδέα»

Πολὺ σωστὸ νὰ γίνει κάτι γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Μὰ ἡ συζήτηση ἔχει λήξει.

Γιὰ ὅποιον σκέπτεται δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὸς τὸ πιὸ μεγάλο ἐμπόδιο γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ τόπου εἶναι ἡ ἐξακολουθητικὴ ψευτιά, μέσα στὴν ὁποία ζοῦμε, καὶ πού τὴν σκεπάζει ἡ καθαρεύουσα, πού μᾶς κάνει νὰ γελιάμαστε ἀναμεταξύ μας καὶ νὰ γελᾶμε τὸ λαὸ μὲ λόγια καὶ μόνο λόγια. Καιρὸς πιά νὰ γίνει κάτι. Τώρα δὲν πιστεύω νὰ περιμένουμε τὸ κάτι αὐτὸ ἀπὸ τὸ Κράτος.

Ὁ κ. Παπανδρέου παρακάλεσε τὸν κ. Τριανταφυλλίδη νὰ ετοιμάσει μιὰ γραμματικὴ, πού εἶναι ἀπαραίτητη.

Μὰ δὲν εἶναι ἀρκετό.

Ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ βιβλία καὶ γιὰ τὸ δημοτικὸ καὶ γιὰ τὸ γυμνάσιο. Ἀναγνωστικά, ἱστορικά, γεωγραφικά, φυσικομαθηματικά κ.τ.λ.

Ἄς μαζευτοῦμε λοιπὸν μερικοὶ, ὅσοι πιστεύουμε καὶ μποροῦμε, νὰ δίνουμε 2—3000 δρχ. κάθε χρόνο ὁ καθένας μας. Ἔτσι θὰ μαζεύαμε 50 ὡς 100 χιλ. δραχμὲς καὶ θὰ δίναμε 2 βραβεῖα τὸ χρόνο στὰ καλλίτερα διδαχτικά βιβλία.

Ὅταν ἡ Πολιτεία βάλει τὴ δημοτικὴ καὶ στὸ γυμνάσιο, πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμα τὰ βιβλία, ἃ δὲ θέλουμε νὰ ἔχουμε γλωσσικὴ ἀναρχία.

Ἄν θέλει ν' ἀναλάβει αὐτὴν τὴν πρωτοβουλία ἡ «Ἰδέα» γράφουμαι γιὰ 3000 δρχ. τὸ χρόνο.

Ἐνα ἄλλο ζήτημα σπουδαιότατο· ἡ μόνη καθημερινὴ ἐφημερίδα πού γράφεται στὴ δημοτικὴ εἶναι ὁ «Ριζοσπάστης» κι' ἐπειδὴ εἶναι κομμουνιστικὴ, πολλοὶ ἄπλοὶ καὶ ἄλλοι ἐπιτήδαιοι συγχίζουν δημοτικὴ καὶ κομμουνισμό.

Εἶναι καιρὸς νὰ γίνει μιὰ ἐφημερίδα καθημερινή, ὄχι κομμουνιστικὴ, γραμμένη στὴ δημοτικὴ, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος.

Μιὰ τέτοια ἐφημερίδα εἶμαι βέβαιος θὰ εἶχε πολὺ μεγάλη κυκλοφορία καὶ θὰ συντελοῦσε πολὺ νὰ ξεπαστρευτεῖ ἡ σκόπιμη καὶ μὴ σύγχιση καὶ νὰ προδέψει ἡ ἐπίσημη καθιέρωση τῆς δημοτικῆς.

Καὶ σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια εἶμαι βέβαιος πού πολλοὶ θὰ σᾶς βοηθήσουν ὄχι μόνο μὲ λόγια.

Με πολλὴ φιλία

Α. ΠΑΠΠΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἡ «Ἰδέα» δέχεται μὲ ξεχωριστὴ εὐχαρίστηση τὴν πρόταση τοῦ πρώην ὑπουργοῦ κ. Ἀ. Παππᾶ σχετικὰ μὲ τὰ διδαχτικὰ βιβλία. Εἴμαστε βέβαιοι κ' ἡμεῖς ὅτι θὰ βρεθοῦνε εὐκολὰ ἀρκετὰ χρήματα ὥστε νὰ μποροῦνε νὰ τυπωθοῦνε βιβλία στὴ δημοτικὴ γιὰ ὅλα τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ μαθήματα τοῦ σχολείου. Ἴσως μάλιστα νὰ ὑπάρχουνε κιόλας γραμμένα τέτοια βιβλία καὶ περιμένουνε μιὰ εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐκδοθοῦν. Θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει μιὰ μικρὴ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ συνάξει τὰ χρήματα καὶ νὰ προκηρύξει τοὺς σχετικούς διαγωνισμούς. Οἱ σελίδες τῆς «Ἰδέας» θὰ εἶναι στὴ διάθεση τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς γιὰ κάθε σχετικὴ δημοσίευση.

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞ. ΠΑΛΛΗ

Ο κ. 'Αλέξ. Πάλλης μᾶς παρακάλεσε νὰ δημοσιεύσουμε τὸ ἀκόλουθο γράμμα του πρὸς τὴν κ. Μητζωτάκη, σχετικά μὲ τὸ βιβλίο της «Οἱ Ἀδύνομοι», πού βγήκε πέρσι :

Αγαπητὴ κ. Μητζωτάκη,

Διαβάσα το βιβλίο σας καθὼς και τὴν κριτικὴ του Ἀλκῆ Θρυλου. Τὸ βιβλίο το καμαρώσα και δε συμφωνῶ καθόλου με τὴν κριτικὴ. Οἱ τυποὶ του φαινούνται βαθιὰ χαραγμένοι. Πῶς να ξεχάσει κανεὶς τὴν Τουρκισσα τὴν προξενήτρα, καθὼς και στο τέλος τὶς δυο γυναικὲς μεσα στο καταγωγίο. Εἶναι φωτογραφίες. Ἐπειτα ὁ ρουσφετολογὸς βουλευτὴς ποτεσ δε βουρδουλιστήκε τόσο αγρία, θάρεις εβγαλε αιματα αν δεν ηξερες πως αφο το ειδος συνηθως εχει χοντρο τομαρι σα ρινοκερος.

Μητε συμφωνῶ πῶς ἐπρεπε ὁ κρητικὸς διαλογὸς να γίνει σε αλο τυπο παρα τον αληθινα κρητικο. Ἀλιως ὁ διαλογὸς θα εἶτανε ψεφτικὸς και τα προσωπα ψεφτικα. Ἐπρεπε ομως βεβαια οἱ λέξεις οἱ αγνωστες στους μη Κρητικους να εἶχανε ξηγηθῆι στο περιθωριο. Αφο φτανει. Μα να σας πω τὴν αληθια, δεν εχω πολὴ πεποιθηση στα γλωσσικα του Ἀλκῆ Θρυλου. Αν εἶχε σωστὴ γλωσσικὴ ιδεα, θα διορθῶνε το δικο του λεχτικο, που τωρα δεν ειναι μητε σαρκα μητε ψαρι μητε κοκινη καν ρεγγα. Κοιτάξτε αὐτὴ τὴ φραση: «Ὁ τῶνος τον ὁποιον θεωρεῖ μοντερο (τον ὁποιον—μοντερο) προστιθεται στην υποθεση, η ὁποια εξακολουθεῖ να εἶναι υπερωμαντικὴ και ρηχὴ μ' ἕναν τροπο τεχνητο, ὁ ὁποιος αφινει να φαινονται ολα τα ραματα». Απο πιον τῆς προκοπῆς γραφια και σε πια γλωσσα βρισκονται στην αραδα τρια αναφορικα; Και στην καθαρεβουσα μας, οπου τα ὁποια ειναι εξαποδαρα καταντων πολυ πιο ανατριχιαστικα. Θαρεις διαδοχικες κανονιες απο τον Ἅγιο Γιωργη.

Προθυμὸς

ΑΛΕΞ. ΠΑΛΛΗΣ

(ὁ πρεσβυτερος)

Ἀθῆνα 9/4/33

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Βιβλία μὲ καινούργια μορφή.

Ἐπάρχουν ἔργα πού δὲν ἀνήκουν σὲ κανένα ἀπὸ τὰ γνωστὰ λογοτεχνικὰ εἶδη. Δὲ μοιάζουν μὲ κανένα ἀπὸ τὰ βιβλία πού μᾶς χρησιμεύουν γιὰ πρότυπα. Πολλὲς φορές τὰ ἔργα αὐτὰ κλείνουν μέσα τους πολλὰ βιβλία, δὲν ἔχουν ἀρχὴ καὶ τέλος φανερά, ἀγγίζουν ἕνα πλῆθος θέματα, καὶ ἡ ἐνότητα τους εἶναι ἐσωτερικὴ κυρίως.

Τέλος διακήρυξαν, ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν εἶναι καθαρὰ λογοτεχνικὰ μιά πού δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ κατατάξουν σὲ κανένα ἀπὸ τὰ γνωστὰ εἶδη, ἄλλοι δὲ ἔφτιασαν στὸ σημεῖο νὰ χαρακτηρίσουν αὐτὴ τὴν τεχνοτροπία ἀδικαιολόγητὴ καὶ κατὰ συνέπεια τῆς ἀπέκλειαν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπάρχει.

Μοῦ φαίνεται, ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι αὐθαίρετὴ καὶ μονομερὴς. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς στρέφουν κυρίως τὴν προσοχὴ τους στὰ ἐξωτερικὰ μέρη τοῦ ἔργου καὶ ὄχι στὴν οὐσία, στὸ βάθος του. Μὲ τὸ νὰ μὴ βρῶσκουν ἕνα σχῆμα, μιά ἐνότητα ἀμέσως φανερῆ, γενικὰ μιά μορφή ἢ μιά τεχνοτροπία ἀπ' τὶς καθιερωμένες, καταδικάζουν τὸ ἔργο, ὅσῳ νὰ ἦταν ἀρκετὰ μονάχα αὐτὰ σ' ὁποιοδήποτε ἔργο νὰ τοῦ δώσουν τὴν ἀξία του.

Νομίζω, πῶς κάθε δημιουργημὰ πραγματικὸ ἔχει δική του αὐτοτέλεια, ἀρκεῖ μόνο του. Ἐκεῖνο πού δίνει τὸ μέτρο τῆς ἀξίας του δὲν εἶναι ἡ μορφή μὰ ἡ οὐσία. Μάλιστα τὸ μυθιστόρημα, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηροῦσε ὁ Benjamin Crémieux, δὲ γνωρίζει νόμους. Ἐπάρχει μονάχα μιά σειρά ἀπὸ μυθιστορήματα—πρότυπα διαφορετικῶν τύπων μὲ τὰ ὁποῖα συνηθίσαμε νὰ συγκρίνουμε ὅλα τὰ καινούργια μυθιστορήματα. Δὲ μποροῦμε λοιπὸν νὰ καταδικάσουμε ἕνα καινούργιο μυθιστόρημα, γιατί δὲ μοιάζει μὲ κανένα ἀπὸ τὰ πρότυπα. Τότε οἱ «Κιβδηλοποιοὶ» τοῦ André Gide δὲ θὰ εἶχαν καμιά θέση σὲ λογοτεχνικὸ βιβλίο καὶ εἰδικὰ σὰ μυθιστόρημα. Κι' ὅμως τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Gide ἀπομακρυνόμενο ἀπὸ τὰ γνωστὰ καλούπια δίνει ἕνα νέο εἶδος μυθιστορήματος. Ἐτσι πρέπει, νομίζω, νὰ τὸ κοιτάξουμε. Σὰ μιά ἀρχή.

Εἶναι ἀλήθεια, πῶς κάθε τι πού δὲ μοιάζει μὲ τὰ γνωστὰ, μὲ τὰ καθιερωμένα, μᾶς προδιοθέτει ἐχθρικά. Χρεώζεται νὰ ἀποβάλουμε πολλὰ ἀπ' τὶς παλιὰς μας συνήθειες, ἀπ' τὰς μεθόδους μας γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ κατακτίσουμε τὸ περιεχόμενο του. Ἐπειτα ἐδῶ τὸ ἔδαφος δὲν εἶναι σταθερό. Θὰ πλανηθοῦμε σὲ περιοχὰς ἀγνωστες. Ἄντὶ νὰ κουρασθοῦμε προτιμότερη εἶναι ἡ ἄρνηση.

Βρῶσκω, πῶς μιά τέτοια στάση ἀπέναντι σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ ἔργα δὲν δικαιολογείται. Γιατί οὐσιαστικὰ ἐκεῖνο πού θὰ μᾶς ἐνδιέφερε θὰ ἦταν νὰ δοῦμε κατὰ πόσο αὐτὰ τὰ βιβλία τὰ ἰδιόρρυθμα—πραγματικὰ δὲν εἶναι διόλου ἰδιόρρυθμα—ἀνεξάρτητα τῆς μορφῆς ἢ τῆς τεχνοτροπίας, τῆς ἔλλειψης ἐνότητας κλπ. κλείνουν μέσα τους ἐκεῖνη τὴν ἀτμόσφαιρα πού χρειάζεται γιὰ νὰ εἶναι ἕνα ἔργο ἀληθινὸ. Ὅχι δὲ, ἐπειδὴ δὲν ἀκολουθοῦν τὰ γνωστὰ πρότυπα, δὲν ἔχουν τὶς καθιερωμένες μορφές, νὰ τὰ καταδικάζουμε καὶ νὰ τοὺς ἀρνούμεθα κάθε ἀξία.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΞΕΦΛΟΥΔΑΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ : Εισαγωγή στη φιλοσοφία.

Έκδοση Δημητράκου, Αθήνα 1933.

Χαιρετίζω μ' ένθουσιασμό τὸ ογκωδέστατο ἔργο τοῦ κ. Χ. Θεοδωρίδη, καθηγητῆ στοῦ Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης. Ἀντιπροσωπεύει προσπάθεια ἀπὸ τὶς σπανιότερες στὰ ἑλληνικὰ πνευματικὰ χρονικά καὶ σημειώνει σταθμὸ ἀποφασιστικὸ στὴ μεγάλη ὑπόθεση τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ὁ κ. Θεοδωρίδης, πού ἔχω τὸ εὐτύχημα νὰ γνωρίζομαι ἀπὸ χρόνια μαζὶ του, εἶναι ὁ τύπος τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τόσο σπάνιος στὸν τόπο μας. Γιὰ νὰ φτάσει ὅπου ἔφτασε, πάλαιψε σκληρά. Στὴν ἐπαχὴ τοῦ καταρτισμοῦ του, ἦταν τόσο δύσκολο τὸ πλησίασμα τῆς Εὐρώπης, τόσο μακρυνὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸ φεγγοβόλημα τῆς σκέψης της! Μὲ ἀκατάβλητη ἀντοχὴ παραμέρισε ὁ κ. Θεοδωρίδης ἕνα πρὸς ἕνα τὰ ἐμπόδια, βιωτικά καὶ ἄλλα, πού ἐφραζαν τὸ δρόμο του. Καὶ δὲ θὰ ξεχάσω τὸν ένθουσιασμό του ὅταν, πᾶνε σχεδὸν ὀκτὼ χρόνια, μάζεψε γύρω του ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀνήσυχους καὶ φωτισμένους φοιτητῆς γιὰ νὰ μελετήσῃ στοιχικά, ἀδελφικά θὰ ἔλεγα, μαζὶ τοὺς πλήθος κοινωνιολογικά καὶ φιλοσοφικά προβλήματα. Ἡ προσπάθεια του εἶχε γιὰ σκοπὸ νὰ γνωρίσει στὰ ζωηρὰ ἐκεῖνα νεανικά μυαλά τὴν πολύμορφη καὶ ἀνεξάντλητη δυτικὴ σκέψη, πού παρακολουθοῦσε πάντα μὲ ἀγαλλώρωτη προσοχὴ καὶ πού ἀφομοίωσε τελικὰ χάρις στὰ γόνιμα ταξίδια του στὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία. Λίγο ἀργότερα μετὰ τὴν ὥραία του ἐκείνη πρωτοβουλία ἔγινε ὁ κ. Θεοδωρίδης καθηγητῆς στοῦ νεοσύστατο μακεδονικὸ πανεπιστήμιου. Δὲν μπόρῳσε νὰ γίνῃ ἐκλογή πιὸ ἐπιτυχημένη. Στὸ δεύτερο ἀνώτατο ἐκπαιδευτήριό του τόπου ἔμπαινε ἕνας ἄνθρωπος μὲ μάθησι ἀληθινή, μ' ἐξαιρετικὴ εὐσυνειδησία, μὲ ὄρεξη γιὰ δημιουργικὴ δουλειά. Ἡ δράση, πού ἔχει νὰ δείξῃ ἐκεῖ πᾶνω ὁ κ. Θεοδωρίδης, διδαχτικὴ καὶ συγγραφικὴ, ἔρχεται νὰ δικαιώσει πέρα γιὰ πέρα ὅσους τοῦ ἀνέθεσαν ἕνα τόσο λεπτὸ καὶ οὐσιαστικὸ λειτουργημα.

Ἀλλὰ ὁ κ. Θεοδωρίδης δὲν εἶναι μόνον ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ θερμοὺς συνήγορους τοῦ πνευματικοῦ συγχρονισμοῦ μας καὶ τῆς ἐπικοινωνίας μας μὲ τὴ δυτικὴ σκέψη. Εἶναι καὶ ἕνας φλογερὸς δημοτικιστῆς, ἀπὸ τοὺς πρώτους, πού κατάλαβαν, βροντοφώνησαν καὶ ἀπόδειξαν τὴν ἐπίρροια τῆς δημοτικῆς γιὰ τὰ πιὸ βαριά καὶ περίπλοκα νοήματα. Ἡ *Εἰσαγωγή στὴν ψυχολογία*, πού εἶχε γράψῃ πρὶν κάμποσα χρόνια, εἶναι ἀπὸ τὶς πρώτες ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις τῆς δημοτικῆς καὶ μένει ὑποδειγματικὴ γιὰ τὴν ἀριότητα καὶ τὴν κομψότητα τοῦ ὕφους της.

Μὲ τέτοιες προϋποθέσεις ἦταν φυσικὸ τὸ τελευταῖο ἔργο του νὰ πάρῃ τὶς διαστάσεις ἐξαιρετικοῦ πνευματικοῦ γεγονότος γιὰ τὸν τόπο μας. Γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται σὲ μᾶς μιὰ τόσο πλατιὰ καὶ συνθετικὴ προσπάθεια. Μέσα στὶς 462 πυκνοτυπωμένες σελίδες τοῦ βιβλίου του κατάφερε ὁ κ. Θεοδωρίδης νὰ παρουσιάσῃ σχεδὸν ὅλα τὰ «πεπραγμένα» τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας. Λέω σχεδὸν γιατί ὁ κ. Θεοδωρίδης σχεδίαζε νὰ μιλήσῃ εἰδικὰ καὶ γιὰ ἕναν-ἕνα ἀπὸ τοὺς κλάδους

τῆς φιλοσοφίας, γιὰ τὴ λογικὴ, τὴν ἠθικὴ, αἰσθητικὴ κτλ. κτλ. Ὑστερα ὁμως ἀπὸ τὴν ἀσυνείθιστη ἔκταση, πού πήρε ἡ ἔργασία του, ἀναγκάστηκε νὰ τοὺς ἀφήσῃ γιὰ ἄλλη φορὰ. Ἔτσι, τὸ πραγματοποιημένο μέρος τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου του, γενικὸ καὶ αὐστηρότερα μνητικὸ, ἀνταποκρίνεται περισσότερο στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, πού θέλει νὰ λέγεται καὶ νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς *εἰσαγωγή* στὸ φιλοσοφικὸ κυκεῶνα. Τοῦτο ὁμως δὲ σημαίνει ὅτι ὁ κ. Θεοδωρίδης περιορίζεται σὲ μιὰ ξερὴ καὶ χρονολογικὴ ἐκθεση τῶν συστημάτων οὔτε ὅτι ἀποφεύγει νὰ ἐκφράσῃ τὶς ἀτομικὲς του γνώμες ἐπάνω στὰ κεντρικὰ προβλήματα, πού δὲν ἔπαψαν νὰ διαιροῦν τοὺς φιλοσόφους. Ἡ μέθοδος του εἶναι ὀργανικὴ, συνίσταται δηλαδὴ στὴν καθυπόταξη τοῦ φιλοσοφικοῦ ὕλικου σὲ ὀρισμένες κεντρικὲς διαιρέσεις, πού δείχνουν τὴ μεγάλη οὐκειότητα τοῦ συγγραφέα μὲ τὰ θέματα του καθὼς καὶ τὴ μεθοδικότητα καὶ τὴ πνευματικὴ του πρωτοβουλία. Ὁ κ. Θεοδωρίδης σιτῶναι μάλιστα τὴν πρωτοβουλία του ὡς τὸ σημεῖο νὰ φανερώνῃ τὶς δικές του ἀντιλήψεις καὶ αὐτὸ τὸ κάνει εἴτε σὲ ἰδιαίτερα κεφάλαια μὲ συμπερασματικὸ χαρακτήρα εἴτε στὴν ἴδια τὴν ἐκθεση, πού χρωματίζει ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις. Ἀτομικὰ εἶμαι πολὺ ἀντίθετος στὴν ἀντίληψη ἐκείνη (μ' ὅλη τὴν τήν πέραση στὴν Εὐρώπῃ τὴ στιγμὴ αὐτῇ), πού ζητᾷ ἀπὸ τὸ συγγραφέα μιὰς εἰσαγωγῆς στὴ φιλοσοφία νὰ πάρῃ θέση ὅπωςδήποτε ἀπέναντι στὰ προβλήματα, πού χειρίζεται. Προτιμῶ τὴ μαεστρία, πού δείχνεται στὴν ταξινομήση καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῶν θεμάτων, ὅπως προτιμῶ καὶ τὴν αὐτοτέλεια στὴν ἐκθεση τῶν ἀτομικῶν τάσεων, πού δὲν ἀποκλείει, φυσικά, διόλου τὴν ἱστορικότητα, τὸ δικαιολογητικὸ ὕλικό. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεθοδολογικὴ ἐπιφύλαξη, δὲ μοῦ μένει, γιὰ νὰ ἐξετάσω ἄμεσα τὴ διαίρεση τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Θεοδωρίδη, παρὰ νὰ δηλώσω πὼς διαφωνῶ ριζικὰ μὲ τὶς προσωπικὲς του ἀντιλήψεις, πού εἶναι ἀντιὑδαλιστικὲς καὶ πού ἴσως νὰ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ κάποια διευκρίνηση καὶ ἀπὸ μεγαλύτερη συστηματοποίηση.

Ὁ κ. Θεοδωρίδης εἶχε τὴ λιμπιτὴ ἔμπνευση νὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ τὶς εἰδικὲς προϋποθέσεις τοῦ ἑλληνα ἀναγνώστη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, τὰ «Εἰσαγωγικά» του εἶναι κατατοπιστικώτατα. Ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τοὺς δασκάλικους ἀφορισμούς, πού κυκλοφοροῦσαν ὡς τώρα γι' αὐτὴν τὴν τόσο ρευστὴ καὶ ἰδιόρρυθμη πνευματικὴ λειτουργία — τὴ φιλοσοφία. Ὁ ἀναγνώστης καταλαβαίνει μονομιᾶς ὅτι γιὰ νὰ τελεφορήσῃ ἡ ἐπαφή του μὲ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ πλαταίνει τοὺς ὀρίζοντες του καὶ ν' αὐτενεργῆσει. Ὁ κ. Θεοδωρίδης διαιρεῖ τὸ καθυπότατο σῶμα τοῦ βιβλίου του σὲ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο ἀναπτύσσει τὴν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας, στὸ δεύτερο πραγματεύεται τὰ προβλήματα τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ στὸ τρίτο ἐξετάζει τὴ μεταφυσικὴ. Βέβαια οἱ διαιρέσεις στὴ φιλοσοφία ἔχουν κυρίως παιδαγωγικὴ ἀξία. Εἶναι ὁμως μεγάλο πρᾶγμα τὸ νὰ ἐκπληρώνουν μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία τὸν προορισμὸ τους καὶ τὸ νὰ σηματοποιοῦν ὅσο τὸ δυνατό λιγώτερο τὰ διαβήματα τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας. Ἡ διαίρεση τοῦ κ. Θεοδωρίδη ἔχει τὸ ἀνεκτίμητο προσόν ὅτι πλησιάζει πολὺ πρὸς τὸ ρυθμὸ τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσης. Σὺν τὸ ἐσωτερικώτερο καὶ τὸ πιὸ πηγαιῖο μέρος κάθε συστήματος, ἡ μεταφυσικὴ ἀφῆθηκε τελευταία. Πρῶτῃ ἔρχεται ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας — φυσικὸ συμπλήρωμα καὶ προέκταση τῶν εἰσαγωγικῶν — καὶ ἀκολουθεῖ, ἀπαραίτητο ἐνδιάμεσο στὴν πιὸ ἀπρόσιτη περιοχὴ της καὶ τὴν οἰκουμηνικώτερη πλευρὰ της (τὴ λειτουργικὴ τῆς ἀποστολῆς), ἡ γνωσιοθεωρία. Ὁ κ. Θεοδωρίδης δίνει ὅλη τὴν ἐλαστικότητα καὶ περιεκτικότητα της στὴ φιλοσοφία. Δὲν ἀρκιέται νὰ τὴν ἐξετάσῃ ἱστορικὰ ὡς ἕνα δεδομένο, πού ὀλοκληρῶνεται μέσα στὰ φιλοσοφικὰ δημιουργήματα. Προσπαθεῖ νὰ τὴ συλλάβῃ καὶ γενετικά, ψυχολογικά, δείχνοντας σὲ ποιὲς βαθιεὲς ἐσωτερικὲς ἀνάγκες ἀνταποκρίνεται τόσο στὸ φιλόσοφο ὅσο καὶ στὸν κοινὸ θνητό. Ἡ ματιά του εἶναι ὀλίτελα συγχρονισμένη. Δείχνει ταυτόχρονα τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς διαφορὰς, πού ἔχει μὲ ἄλλες σημαντικὲς πνευματικὲς ἐκδηλώσεις, ὡς τὴν τέχνη, τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἐπιστήμη. Μὲ τὴν ἴδια ἐνημερότητα καὶ πληρότητα κατατοπίζει ὁ

κ. Θεοδωρίδης τὸν ἀναγνώστη καὶ στὰ προβλήματα τῆς γνωσιοθεωρίας. Ἐδῶ ἀναλύονται διεξοδικὰ οἱ βασικότερες γνωστικὲς τάσεις μετὰ ὅλες τὶς παραλλαγές τους, δηλ. ὁ ρασιοναλισμός, ὁ ἔμπειρισμός κι' ὁ σκεπτικισμός μαζὶ μετὰ τὸν ἀπριωρισμό, τὸ δογματισμό, τὸν κριτικισμό, τὸ φαινομενισμό κτλ. καθὼς καὶ οἱ μορφές, πού τὸ γνωστικὸ πρόβλημα πῆρε στὶς μέρες μας στὴν εἰδικὴ ἀναφορὰ του μετὰ τὶς φυσικὲς ἐπιστήμες· ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις ἐνὸς Πουαγκαρέ, ἐνὸς Λεγουά κτλ. κτλ. — Νομίζω πὼς τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου, πού ἀναφέρεται στὴ μεταφυσικὴ, εἶναι τὸ καλύτερο. Σ' αὐτὸ ὁ κ. Θεοδωρίδης δείχνει ὅλα τὰ συνθετικὰ του χαρίσματα, πού βοηθοῦνται, εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ὕλικου. Οὐσιαστικὰ τὸ μέρος αὐτὸ ὑποδιαιρεῖται σὲ τρία ἄλλα μέρη. Στὸ πρῶτο ἀναλύονται οἱ «εἰδικοί τρόποι τῆς μεταφυσικῆς γνώσης, στὸ δεύτερο ἐξετάζονται τὰ θέματα τῆς μεταφυσικῆς καὶ στὸ τρίτο συνοψίζονται οἱ παραλλαγές, πού παρουσιάζουν οἱ μεταφυσικὲς διδασκαλίες, σὲ μερικὲς βασικὲς στάσεις ἀπέναντι τοῦ Κόσμου. Κι' ἐδῶ ἡ ἐνημερότητα κι' ἡ ἀκρίβεια τοῦ κ. Θεοδωρίδης εἶναι ἄρτιες. Ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένη εἶναι ἡ ἐκθεση τῆς ἐρμηνείας, πού ἔδωκε τῆ γαλλικὴ κοινωνιολογικὴ σχολὴ σὲ ὀρισμένους ὀντολογικὲς καὶ θρησκευτικὲς λύσεις. Ὁ κ. Θεοδωρίδης εἶχε τὴν ἐξαιρετικὴ πρόνοια νὰ συμπληρώσει τὴ μυητικὴ του προσπάθεια μετὰ μιὰ κατατοπιστικώτατη βιβλιογραφία, πού παραθέτει στὸ τέλος τοῦ βιβλίου του. Κι' ἐδῶ ὁ κ. Θεοδωρίδης ἀκολούθησε τὴν καλύτερη κατάταξη, πού φωτίζουν ἀκόμη παραπάνω λεπτολογημένους ὁδηγίες καὶ σχόλια. Στὴν πολύτιμη αὐτὴ βιβλιογραφία θὰ βρεῖ ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης κατάλογο τῶν δελτίων, περιοδικῶν, λεξικῶν τῆς φιλοσοφίας καθὼς καὶ τῶν εἰσαγωγῶν, ἱστοριῶν καὶ ἐγχειριδίων. Ἀκολουθοῦν τὰ ἔργα τῶν φιλοσόφων κατὰ ἐποχὲς πρῶτα, κατὰ θέματα κατόπι, πού ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια τὴ σειρά τοῦ βιβλίου.

Δὲν μπορῶ νὰ κλείσω αὐτὸ τὸ σημείωμα δίχως νὰ τονίσω τὶς πολυτίμες ὑπηρεσίες, πού ἔρχεται νὰ προσφέρει στὸ δημοτικισμό ὁ κ. Θεοδωρίδης μετὰ τὸ βιβλίο του. Ἡ γλώσσα πού γράφει, ζωντανή, στρωτὴ, εὐλύγιστη, καλοδουλεμένη, εἶναι ἡ πανηγυρικώτερη καθιέρωση τῆς δημοτικῆς τόσο σὰν αἰσθητικῆς μορφῆς ὅσο καὶ σὰν ὄργανου γιὰ τὶς ἀπαιτητικότερες ἐκφραστικὲς προσπάθειες. Εὐχομαι νὰ βρεθοῦν πολλοὶ γιὰ ν' ἀκολουθήσουν τὸ τίμιο παράδειγμα του, πού εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ συνεχίσει ὁ ἴδιος μετὰ τὴν αὐτὴ ἐπιμονὴ κι' ἐπιτυχία.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΘΑΝΑΣΗ ΠΕΤΣΑΛΗ : Γερές καὶ ἀδύναμες γενεές: — Ὁ προορισμός τῆς Μαρίας Πάρνη. Μυθιστόρημα, Ἀθήνα 1933.

Στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα δυὸ διαφορετικὲς ἀστικὲς τάξεις ἀντικρούστηκαν στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸ παλιὸ ἀστικὸ ἀρχοντολόι, μετὰ κάποιο εἶδος ἀριστοκρατικῆς ἀνατροφῆς, δίχως νὰ εἶναι ἀληθινὴ ἀριστοκρατία (ἡ αὐθεντικὴ ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία ξεψύχησε στὴν Πόλη τὸ Μάη τοῦ 1453), ἀπὸ τὴν ἄλλην ὁ νεογέννητος ἑλληνικὸς καπιταλισμός. Τὸ ἀρχοντολόι, ἐξευρωπαϊσμένο καὶ ἐκλεπτισμένο, μετὰ γερασμένο πρὶν τὴν ὥρα του, ἀδύναμο καὶ ἀναιμικὸ (τὰ τζάκια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἐπανάστασης). Ἡ κεφαλαιοκρατία, ρωμαλέα, τραχιά, πρωτόγονη, μετὰ φανερὴ τὴ λαϊκὴ προέλευσὴ τῆς (ἔμποροι, βιομήχανοι, ἐφοπλιστές, τραπεζίτες τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαφιλᾶου Τρικούπη). Οἱ δυὸ αὐτὲς μικρὲς κοινωνίες, ὀλότελα διαφορετικὲς στὰ ἦθη καὶ στὶς διαθέσεις, συγχωνεύτηκαν ὥσπὸς πολὺ γρήγορα γιὰ νὰ ἀποτελέσουν τὴ ση-

μερινὴ ἀνώτερη κοινωνία τῆς Ἀθήνας, μετὰ ὅλα τὰ στραβά της καὶ τὰ κουτσά της, μετὰ τὶς μεγάλες ἀδυναμίες της, τὴ θορυβώδη κοσμικὴ ζωὴ της καὶ τὶς τόσο σπάνιες ἀρετὲς της.

Τέτοιο εἶναι τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο μιᾶς σειρᾶς μυθιστορημάτων, πού ἀρχίζει σήμερὰ νὰ ἐκδίδει ὁ κ. Θανάσης Πετσάλης μετὰ τὸ γενικὸ τίτλο «Γερές καὶ ἀδύναμες γενεές». Καὶ πρέπει ἀμέσως νὰ πῶ ὅτι ἐκτιμῶ πολὺ τὴν εὐρύτητα τῶν βλέψεων τοῦ νέου μυθιστοριογράφου, πού δὲν ἀρκεῖται σὲ μιὰ στατικὴ περιγραφή ἡθῶν, οὐδὲ στὴν ἀνάλυση μιᾶς ἀπομονωμένης ψυχολογικῆς περίπτωσης, ἀλλὰ γυρεύει νὰ μελετήσῃ τὶς προελεύσεις καὶ τὴ διαμόρφωση μιᾶς δλόκληρης κοινωνίας. Ἀδιάφορο ἂν ἡ κοινωνία αὐτὴ (ὁ καλὸς λεγόμενος κόσμος) μᾶς εἶναι ἢ ὄχι συμπαθητικὴ κι' ἂν μπορούσε νὰ εἶναι καλύτερη. Τέτοια πού βρίσκεται, εἶναι κι' αὐτὴ ἕνα ζωντανὸ κομμάτι τῆς πραγματικότητος καὶ ἐπομένως ἀνήκει στὴ λογοτεχνία. Κι' ὁ κ. Πετσάλης εἶναι βέβαια καλὰ τοποθετημένος γιὰ νὰ τὴ μελετήσῃ, σὰν ντόπιος Ἀθηναῖος πού εἶναι καὶ γέννημα καὶ θρέμμα τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ.

Στὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς, τὸν «Προορισμὸ τῆς Μαρίας Πάρνη», παρακολουθοῦμε τὴν ἔνωση δυὸ χαρακτηριστικῶν οἰκογενειῶν, ἀπὸ τὶς δυὸ διαφορετικὲς κοινωνικὲς προελεύσεις πού σημείωσα παραπάνω, ἔνωση πού πραγματοποιεῖται γύρω στὰ 1900. Στους κατοπινοὺς τόμους ὑποθέτω πὼς θὰ παρακολουθήσουμε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔνωσης αὐτῆς, δηλαδὴ τὴ δράση μιᾶς νέας γενεᾶς μετὰ τὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα. Ἡ οἰκογένεια Πάρνη, ἀντιπροσωπεύει τὸ ἐκλεπτισμένο καὶ ἀδύνατο ἀρχοντολόι. Ἡ οἰκογένεια Κούκα, πού κατὰ γέννησιν ἀπὸ ἕνα ἀγροτικὸ ἐπιστάτη τῶν Πάρνηδων, πλουτίζει στὸ ἐμπόριο, διατηρῶντας τὰ πατριαρχικὰ ἦθη καὶ τὴ ζωντανία τοῦ λαοῦ. Ἡ κόρη Κούκα, ὕστερα ἀπὸ ἕνα ἀτυχετὸ γάμο, θὰ πάρει τὸ γιὸ τῶν Πάρνηδων. Ὁ γιὸς τους, πού δὲ μᾶς εἶναι ἀκόμα γνωστός, ὑποτίθεται πὼς συνδυάζει τὴν εὐγένεια τοῦ πατέρα καὶ τὶς λαϊκὲς ὁρμές τῆς μητρικῆς του οἰκογένειας.

Τὰ τρία τέσσερα τοῦ βιβλίου τὰ γεμίζει ἡ ψυχολογία μιᾶς γυναίκας, αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς Μαρίας Πάρνη, πού ὁ προορισμός της εἶναι ἡ ἔνωση τῆς γερῆς γάτας μετὰ τὴν ἀδύναμη. Ὁ κ. Πετσάλης φαίνεται ἀσφαλῶς πὼς ἔχει μιὰ κλίση στὴ γυναικεῖα ψυχολογία. Οἱ ἀντρικοί του τύποι, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστο, εἶναι μᾶλλον ὄχρῳ, μὰ ἡ ἀνάλυση τοῦ γυναικεῖου χαρακτήρα πηγαίνει ἀρκετὰ μακριά. Αὐτὴ ἡ Μαρία Πάρνη εἶναι ἕνας τύπος πού συναντιέται συχνά, ζωντανή, ἀνήσυχη καὶ κατὰ βάθος πολὺ ἰσορροπημένη γυναίκα, ἀποφασισμένη νὰ χρησιμοποιήσῃ ὅλες τὶς δυνάμεις της, ὅσο μπορεῖ καλύτερα, γιὰ νὰ προχωρήσῃ στὴ ζωὴ. Ὁ κ. Πετσάλης τὴν παρακολουθεῖ ἀπὸ τὰ παιδικὰ της χρόνια, μελετᾷ λεπτομερικῶς τὸ σχηματισμὸ τοῦ χαρακτήρα της, τὶς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, τὶς πηγαῖες διαθέσεις της, κατόπι τὴν πλέρια ἀνάπτυξή της καὶ τὴ δράση της μετὰ τὴ ζωὴ, δράση πού εἶναι κάποτε περιπαθῆς, ἀλλὰ πάντα μετὰ κάποια ὀξυδέρχεια, μετὰ κάποιο μέτρο, πού φανερώνουν τὴν ἐπιμονὴ ἀπόφασή της νὰ κερδίσει τὸ παιχνίδι ὅποσδήποτε. Καὶ τὸ κερδίζει ἄλλωστε μιὰ χαρὰ, ἀφοῦ ἡ ἐγγονὴ αὐτῆ τοῦ ἐπιστάτη τῶν Πάρνηδων, καταλήγει ἀρχόντισσα Πάρνη καὶ διευθύνει ἀπὸ ψηλὰ τὶς τύχες τῆς οἰκογένειας. Ἐκεῖνο ὅμως πού μᾶς τὴν κάνει συμπαθητικὴ εἶναι πὼς ρίχνει καὶ τὴν καρδιά της μετὰ τὸ παιχνίδι δίχως νὰ τὴ λυπᾶται.

Ἡ σύνθεση τοῦ βιβλίου εἶναι καλὴ καὶ φανερόνως συγγραφέα πού μελέτησε τὰ κλασικὰ πρότυπα. Στὸ τέλος ἴσως νὰ χωλαίνει κάπως, ἐκεῖ πού πηδᾷ ξαφνικὰ τριάντα χρόνια καὶ μᾶς ἐμφανίζει τὴ Μαρία Πάρνη γερασμένη, κουρασμένη καὶ ὑπερβολικὰ ἠθικολόγα. Ἴσως νὰ γίνεται καὶ κάποια μικρὴ κατάχρηση χρησίων διδασμάτων. Τὸ κατ' ἐμὲ ὁμολογῶ ὅτι βαριοῦμαι ἀρκετὰ τὶς σοβαρὲς κυρίες πού διδάσκουν πὼς «ὁ γάμος ἔχει ἕνα ἱερὸ σκοπὸ : τὴν τεκνοποιία». Καὶ θὰ προτιμοῦσα βέβαια νὰ γνωρίσω τὴ Μαρία Πάρνη στὰ νιάτα της καὶ στὶς ὁμορφιές της, τὴν ἐποχὴ πού ρεμπέλευε, στὸ ἀγρόκτημα τοῦ Ἀργου, σέροντας ἀπὸ τὴ μύτη τὸν ἄβουλο ἐραστή της. Μὰ ὁ φίλτα-

τος κ. Πετσάλης θα μου απαντήσει ότι φιλοδοξεί να εκφράσει την πραγματικότητα. Και ότι, στην πραγματικότητα, οι θραύες κυρίες λένε συνήθως ανάλογα πράγματα περί γάμου και περί τεκνοποιίας, όταν πατήσουνε τα ξήνητα.

Γ. Θ.

Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗ: Εισαγωγή στην «Επιστήμη ως επάγγελμα» του Weber.

Ένα βιβλίο δίνει άφορμή για κριτική έπαφή, όταν ξεκινά από βαθύτερο σκοπό και δυναμικότερη συνείδηση. Γι' αυτό το λόγο, αν η εργασία του κ. Συκουτρή περιοριζότανε στην άπλη μετάφραση της πραγματείας του Weber «Η επιστήμη ως επάγγελμα», θα γκε περιορισμένη την αποστολή της. Όταν όμως, μαζί με την απόδοση του κειμένου του Weber, ο μεταφραστής προσφέρει φωτεινά προϊόντα της δικής του έρευνας που συμπληρώνουν, επεκτείνουν και δημιουργούν, όπως γίνεται με την πολύτιμη εισαγωγή του που προτάσσεται στη μετάφραση, τότε πραγματικά το όλο έργο που ανάλαβε αυτός δεν είναι η προσπάθεια της επικοινωνίας με την πνευματική άνησυχία ενός φιλοσοφημένου όπως ο Weber αλλά η τελειωμένη δημιουργία που εμπνέεται μόνο και άφορμάται από τον ξένο συγγραφέα.

Η εισαγωγή αυτή εύλογα μπορεί να μάς άπασχολήσει ιδιαίτερα, γιατί δεν είναι απλά η επεξεργασία των νοημάτων του Weber, αλλά η λυτρωτική τελείωση μιας προσπάθειας δημιουργικής. Ο κ. Συκουτρή έρχεται να δείξει, να διδάξει καλύτερα, σ' όσους καταπιάνονται με μεταφράσεις ξένων συγγραφέων και μάλιστα φιλοσόφων, ότι η προσφορά τους, όταν άρχουνται στην απόδοση μόνο του κειμένου, είναι όποτε-ώδης, ξένη από κάθε χυμό ζωής, γιατί δεν έχει τον παλμό του δεύτερου δημιουργού, όπως πρέπει να ναι ο μεταφραστής. Μπορεί άριστοι μεταφραστής να μάς άποδώσει μια ξένη πραγματεία, χωρίς μ' αυτό να κατορθώσει να μάς κάνει να κορέσουμε τη δίψα της ψυχής μας. Ο κύκλος του «δημιουργούντος» πνεύματος είναι πάντα έπιτηδες άσυμπλήρωτος. Χρειάζεται ένα τόξο, ελάχιστο βέβαια για τα σοβαρά, και τότε θα κλείσει δόλο:ελα ο κύκλος αυτός και θα φανερωθεί άκέρσιος. Και ιδιαίτερα ο κύκλος της φιλοσοφίας που, όπως όρίζει ο Κάντ, εξετάζει τη σχέση που έχει κάθε γνώση προς τους ουσιώδεις σκοπούς του ανθρώπινου λόγου, προσμένει πάντα τον έρμηνευτή, εξηγητή, συμπληρωτή, που πρέπει πρώτ' άπ' όλα να ναι στοχαστής και να ξεκινά από την ίδια άφειηρία.

Πιστεύω άπόλυτα, χωρίς να περιμένω τη διαβεβαίωσή του, πως ο κ. Συκουτρή έωμήθηκε από κάποιες προϋποθέσεις που έτυχε να ναι και προϋποθέσεις του Weber. Ο ταυτισμός των προϋποθέσεων όταν σχετιστεί και με τη συμφωνία του σκοπού, έχει πανηγυρικά την έναρμόνιση των σκέψεων του μεταφραστή και του Weber.

Η εισαγωγή του κ. Συκουτρή χωρίζεται σε τρία μέρη. Ο χωρισμός αυτός δεν είναι καθόλου τυχαίος. Το πρώτο μέρος εμπνέεται από Weber και προεξέχει σ' αυτό ο γερμανός κοινωνιολόγος φιλόσοφος. Το δεύτερο άφορμάται και πάλι από το Weber μα μένει ελεύθερο στάδιο στο μεταφραστή να εκφέρει ιδιαίτερες άποψεις. Στο τρίτο ο κ. Συκουτρή άσκει συστηματική κριτική στα διδάγματα του Weber. Έννοείται, ότι η γραμμή αυτή είναι κάπως άδρη γιατί και στα τρία μέρη συσχετίζονται τα διανοήματα του συγγραφέα και του μεταφραστή.

Στο πρώτο λοιπόν μέρος ο κ. Συκουτρή άρχίζει ως έρμηνευτής. Παρουσιάζει την άνησυχία, τον προκλητικό τόνο, τις όξεις αντιρρήσεις που γεννούνε τα συγγράμματα του Weber. Έπίσης γίνεται άπτη ή αντίληψη του Weber για την αποστολή της Κοι-

νωνιολογίας, με την κριτική που άσκησε στο Μάρξ όπου δίπλα στην άναγνώριση του ιστορικού υλισμού τοποθετείται σύγχρονα και το μονόπλευρο των μαρξιστικών τάσεων ή με την πρωτότυπη μελέτη του «περί των λογικών και κοινωνιολογικών βάσεων της μουσικής». Περισσότερο διαφωτιστικός γίνεται ο Weber με τη θεωρία των ιδεωδών τύπων, όπου από την έμπειρία του άτομισμού μεταφερόμαστε στην έπιστημονικότητα του γενικού.

Το δεύτερο μέρος άποτελεί πραγματικά άνατομική εξέταση των πλευρών όπου ή επιστήμη σχετίζεται προς όλα τα σύγχρονα και σίώνια προβλήματα. Έδώ ο κ. Συκουτρή εισάγει προσωπικές άποψεις στη λύση των προβλημάτων αυτών. Την έπιστημονική έρευνα τη θέλει, προ παντός, έρευνα αντικειμενική. Άναζητάει το ιδανικό της επιστήμης πριν από τον πόλεμο και κατοπί, κι' άποδείχνει τη διαφορά του. Τη συσχετίζει προς τους νέους, κι' εύλογα θεωρεί πολύτιμη την όρημητικότητά τους. Προχωρώντας, βρίσκει χρεωκοπία της επιστήμης επειδή ούτε την ευτυχία παρέχει, ούτε την πλέρια αλήθεια διδάσκει, ούτε η γνωστική της αξία είναι όριστική. Το σημείο της μελέτης, όπου τη νέα επιστήμη άπαλλάσσει από τον ειδικευμένο χαρακτήρα που είχε η παλαιή κι' άποκρούει το νοησιαρχικό της χαρακτήρα, πρέπει ιδιαίτερα να τονιστεί. Κοντά στον άληθινό προορισμό μας, ως άτόμων και πνευματικών ανθρώπων, μάς σπρώχνει άσφαλώς ο όραματισμός μιας επιστήμης που διαπλάσσει τον όλο πνευματικό κόσμο του άτόμου και προάγει άγνωστες έσωτερικές δεξιότητες και ύψώνει, εκεί που πρώτα όρθωνόταν ή ψυχή και άσκητη προς τα πράγματα έξωτερική σχέση, τον πύργο ενός άτοσυναισθήματος που πηγάζει από τη συγκέντρωση του έαυτού μας. Έτσι, άναγκαία, προβάλλει ή μεταρρυθμιστική άπαιτήση στα Πανεπιστήμια. Σωστή ή παρατήρηση πως τα Πανεπιστήμια τώρα ειδικεύουνε και δεν καλύτεργούνε το νοῦ και την ψυχή. Άληθέστατη ή διαπίστωση πως οι περισσότεροι άπ' αυτούς που διδάσκουνε σ' αυτά δεν προβάλλουν υπεύθυνη γνώμη. Άρχισε βέβαια κίνηση από πολλά τώρα χρόνια για την καλύτερη όργάνωση των Πανεπιστημίων που πρέπει να μένει άκόμητη. Έχουν έγκατασπαρθεί τόσοι τρόποι που δείχνουνε σωστότερους δρόμους: κι' ή πείρα άκόμα δείχνει καθημερινά σε ποιά φθοροποιά σύγχυση του πνεύματος ώδήγησε ή έλλειψη συστήματος στα Πανεπιστήμια. Όλα αυτά εξετάζονται μ' έπιμελημένη άκρίβεια από τον κ. Συκουτρή.

Στο τρίτο μέρος, προχωρεί στην ψηλαφητή κριτική των διδαγμάτων του Weber. Η εργασία του κ. Συκουτρή πρέπει στο σημείο αυτό να έξαρθεί ιδιαίτερα. Ο κ. Συκουτρή, επηρεασμένος τόσο όραία και δημιουργικά από τον Πλάτωνα, δίνει διδάγματα άνωτερότητας κι' ύπεροχής. Την επιστήμη τη θέλει ο κ. Συκουτρή άυτόνομη — όπως, άλλωστε, την έκήρυξε και τη διαμόρφωσε ή προγονική της ελληνική επιστήμη. Καθορίζει άκόμα το έργο του διδάσκοντος και των διδασκομένων στα Πανεπιστήμια. Την άσχολία με το παρελθόν δεν τη θέλει άνούσια άναδρομική τάση, αλλά γονιμώτατη συνάφεια με τους αιώνας, που μπορεί βέβαια να μπήκαν στην ιστορία αλλά κι' εκεί άκόμα γίνονται φορείς εύγενικού πολιτισμού.

*

Τον κ. Συκουτρή τον γνωρίσαμε κι' από τ' άλλα του έργα. Δεν είναι μόνο ο προσεχτικός και βαθύς επιστήμονας και ο άκάματος διανοητής. Είναι και κάτι άλλο: ο άνθρωπος που παντού και πάντα προβάλλει έναν έσωτερικό παλμό. Τον παλμό που κατευθίνει κάθε του στοχασμό και προεκτείνει κάθε του σκέψη. Ο κ. Συκουτρή άσφαλώς διαθέτει μια φωτεινή ψυχή και με τη συνοδεία της έρευνά. Γι' αυτό, διαβάζοντας οποιαδήποτε μελέτη του, νοιώθουμε πάντα, το ξαλάφωμα μιας άσιοδοξίας όμοιας μ' εκείνη που ο Λάμπριος άισθανόταν. . . .

Θ. ΞΥΔΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΑΓΓΛΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΕΤΟΣ

1932

As μείνουμε πιστοί σε μίαν αγγλική συνήθεια, στη λογοτεχνική ζωή, όσον κι αν είναι ή βαθύτερη σημασία της συνήθειας αυτής πολύ περισσότερο **βιβλιεμπορική** παρά **γραμματολογική**, κι ως δώσουμε, εδώ που στεκόμαστε στο μεταίχμιον, όπως λένε, των δυο χρόνων, του ένοϋ, που έφυγε και του άλλου που έρχεται, μιιά ματιά στον περασμένο, να ιδούμε: ποιές υπήρξαν οι μεγάλες **βιβλιεμπορικές**—όχι αναγκαιά και λογοτεχνικές—επιτυχίες αυτού του περασμένου χρόνου.

Η λαϊκή φτηνή έκδοση της «Story of St. Michele» του Axel Munthe (έκδ. Murray) έχει άσπαστη ν' ανατυπώνεται και να ανανεώνεται κάθε μήνα είναι ή μεγαλύτερη βιβλιεμπορική επιτυχία του 1932. Ακολουθούν οι ταξιδιωτικές περιγραφές, από το έσωτερικό της Άγγλιας, του... δημοσιογράφου H. V. Morton, που πρωτοτυπώθηκαν σε σειρά άρθρων στον «Νταϊνλν Χέραλντ»: ή έκδ. οίκος Methuen τις έβγαλε σε βιβλίο και πωλεί — λένε — κάθε εβδομάδα γύρω στις 2000 αντίτυπα! Ο Methuen πάλιν είχε μεγάλη επιτυχία με δυο άλλες εκδόσεις του, των Yeatman και Sellar: τις πνευματωδέστατες ιστορικές παρωδιές «Jobb and all that» και τις ενθουσιώτατες παρωδιές ώρισμένων λαϊκό—επιστημονικών έργων «And Now All This». Και τα δυο είναι εξαιρετικά πετυχημένα κι εύθυμα έργα, που, χάρις μάλιστα στη φτηνεία τους — ή σελληνία — έπουληθήκανε σε εκατοντάδες χιλιάδων αντίτυπα. 120.000 αντίτυπα της κλαυιάρικα συγκινητικής, εικονογραφημένης βιογραφίας της πριγκίπισσας Ελισάβετ έπώλησεν ή Murray, τη σειρά δέ των εκατονταχιλιάρικων εκδόσεων κλεί το βιβλίο «For sinners only» (Hodder and Stoughton), που όμιλει για μιά νέα, μα όποσδήποτε άσημαντη θρησκευτική κίνηση, την κίνηση της λεγόμενης «Ομάδας της Όξφόρδης». Ωστόσο εύρεθήκανε εκατό χιλιάδες και περισσότεροι «άμαρτωλοί» που ζήτησαν να διαβάσουν τό βιβλίο αυτό, που είναι για αυτοίς μονάχα προωρισμένον, όπως λέει ή τίτλος του.

**

Αν τώρα, αφίσουμε κατά μέρος τον έμπορικό αυτόν τρόπον του αντίκρουσματος της λογοτεχνικής ζωής μιās χώρας και ζητήσουμε να ιδούμε ούσιαστικώτερα ποιές ήσαν οι βασικές λογοτεχνικές πνευματικές κατευθύνσεις, στον περασμένο αυτό χρόνο, στην Άγγλια, οι άλλες τάχα και τα θετικά κατασταλάγματα της λογοτεχνικής παραγωγής στη χώρα αυτή, ή επισκόπησή μας δέ θα δώσει πολύ εννοϊκά πορίσμα α. Κρίση κι εδώ, όπως πανταχού. Φτώχεια.

Τό μυθιστόρημα ή πεζός λόγος, γενικώτερα, φτωχός. Αν αφαιρέσουμε τό

πραγματικά ζωντανό μυθιστόρημα έργο του Hemingway: «Death in the Afternoon» (άποσπάσματα του έδημοσιευθήκανε ελληνικά στην καθημερινή άθηναϊκή «Φωνή του Λαού»), έργο, που ανταποκρίνεται άληθινά στη φήμη και στο κύρος του ποιητή του, δέν άπαντούμε παρά έργα καλοδουλεμένα, μοναχά, μα που δέν έχουν τίποτα τό κοινό με... έμπνευσην, ως πούμε, με ιδέες ή με τέχνη του λόγου. Ο Lytton Strachey δέ ζεί πιά, για αυτό δέ μās έχάρισεν ή περασμένος αυτός χρόνος καμμιά από εκείν' τις άλησμόνητες βιογραφίες, επίσης πέρασε ή καιρός των αυτοβιογραφικών έργων των νέων εκείνων συγγραφέων, που είχαν λάβει μέρος στον πόλεμο και που μās συγκίνησαν άληθινά βαθιά με τις γοητευτικές των έξομολογήσεις, όπως οι Graves, Sassoon, Blunden ή ή Aldington, ή Mottram ή ή Tomlinson. Ο πόλεμος και ή μόδα του πέρασε πιά, κι ή λόρδος Δαβίδ Cecil έξεφώνησε, στις γνωστές του γραμματολογικές διαλέξεις, πούησαντε άληθινά ύπεροχες, τον επικήδειο της λογοτεχνικής αυτής πολεμικής μόδας.

Γιατί κι εδώ, όπως πανταχού, ή πόλεμος και ή συγκίνησή του δέν κατόρθωσε να δημιουργήσει μιιά όχι μονάχα πρόσκαιρη λογοτεχνική γενιά, ένα όχι μονάχα πρόσκαιρο λογοτεχνικό είδος. Όλα τα μέλη αυτής της γενιάς είπαν μιιά λέξη, άλήθεια συγκινητική κι ώραιά, μα ύστερα σωπήσανε. Δέν έδημιούργησαν βάση και σταθμό! Ο Robert Graves έγραψε, τότε, τό «Goodbye to all that», ύστερα έστέρησε, ότι κι αν είπεν ύστερώτερα δέν είναι άξιο λόγου. Ο Sassoon τα ίδια έγραψε τα «Memoirs of a Fox Hunting Man», τα «Memoirs of an Infantry Officer» (έκδ. Faber and Faber) κι ύστερις έβουβάθηκε.

Κι οι δυο τους — κι ή Graves κι ή Sassoon — ξεκίνησαν ως λυρικοί, αλλά κι εκεί βουβάθησαν. Ο Edm. Blunden, που μās έχάρισε τό λεπτότατο και τόσο σιγαλά μελωδικό του «Undertones of War» έξέδωκε, τελευταία, έναν τόμο ποιήματα: «Halfway House» (έκδ. Iobden Sanderson), όμως κι αυτά, όπως και τό μυθιστόρημα του Mottram: «Dazzle» (έκδ. Chatto and Wyndus) άπογοητέψανε.

Άλλά είναι κι άλλοι, που σωπήσανε. Ο David Garnett περίφημος από τη «Lady into Fox», R. Hughes που έξωγράφησε με τέτοια δύναμη τη «Θύελλα στην Ταμαϊκή», ή E. M. Forster του «Passage to India» κι ή Norman Douglas, που ή «South Wind» του έγινε πιά... κλασικός. Κι ώσαν να μίν άρκούσαν οι πνευματικοί αυτοί θάνατοι, ήρθε μες στις άρχές του νέου του χρόνου ή Χάρωντας κι έκοψε τη ζωή δυο άληθινά τρανών, άπ' τους παλιούς: του George Moore και του Galsworthy (δέν είν' νεκρολογία ή παρούσα επισκόπηση, άλλως θάπρεπε να είπωθούν πολλά, εδώ και τώρα, για τό λησμονημένο Ίρλανδό και τον νομπελοτιμημένο άρχιμάστορα του αγγλικού λόγου).

**

Κι έτσι μās άπομένουμε οι «κλασικοί», θα έλέγαμεν: ή Άλδος Χώξλεν, ή Μώμ, ή Τζόυς, ή Δ. Χ. Λώρενς, ή Βιρτζίνια Γούλφ και πλάι σε αυτοίς ή J. F. Powys, ή James Hanley, ή Morgan, ή Edward Thompson κι ή Nicolson.

Μα πριν κυττάσουμε από κοντά τό φρετινό, του περασμένου χρόνου, έργο αυτόν των πιά δοκιμασμένων, δέν θέλουμε ν' αφίσουμε άπαρατήρητο έν άλλο λογοτεχνικό γεγονός, ένα έργο, που έχάρισε στην Άγγλια ένας... όχι του επαγγέλματος ένας άπλοϋς στρατιώτης—άεροπόρος, ή άεροπόρος, λέει, E. T. Shaw. Άγνωστος; Ναι αν είναι άγνωστος ή περιβόητος συνταγματάρχης Λώρενς, ή βασιλιάς, έναν καιρό, της Άραβίας, ή συγγραφέυς του περιλάλητου «Revolt in the Desert». Ο σοφός ανατολιστής, που έγινε πολέμαρχος στην Άραβία, στον παγκόσμιο πόλεμο, ύπηρετεί τώρα κάπου πέμα εκεί στις Ίνδιες σαν άπλοϋς άεροπόρος και ξέροντας τη γλώσσα του, ή-

πως λίγοι, μετάφρασε στη γλώσσα αυτή τον Όμηρο, την *Όδύσεια* του Όμηρου. Και όλοι λένε ότι ή μετάφραση του Λώρενς είναι ή *μοναδική* μετάφραση του Όμηρου, λένε πως ξεπερνάει σε ρυθμό, σε ζωντανεία και σε εκφραστικότητα και τη μεγάλη τη μετάφραση του Πώπ και κάθε άλλη! Μά βέβαια! μόνο ένας τέτοιος Όδυσσεύς σημερινός και ένας, που ξέρει να χειριστεί τα Έγγλέζικα έτσι, που ό,τι και να είπει, έχει σημασία και ουσία — λογοτεχνική — μπορούσε να καταπιαστεί με αυτό το έργο. Για γούστο του. Γιατί δέν το κυκλοφορεί στην πιάσα, όπως έβαλε επίσης τον έκδοτη του τον Lap να αποσύρει απ' τη δημόσια κυκλοφορία και την αγορά τα «Revolt in the Desert». Τί είναι αυτός ο άνθρωπος: τυχοδιώκτης ή άγιος; Ένα είναι άναμφισβήτητα: τρανός συγγραφέας.

* *

Και τώρα οι άλλοι. Η «Brave New World» του Aldous Huxley (έκδ. Chatto and Wyndus) είναι ένα σκάνδαλο λένε οι μόν, μιά κραυγή απελπισίας, λένε οι άλλοι, ανήκει, λένε οι τρίτοι, στ' άνθη της συγχρόνου διαστροφής. Ο νέος αυτός κόσμος του Χώξλυ είναι ένας κόσμος, που δέν υπάρχουνε... μητέρες, γιατί οι άνθρωποι δημιουργούνται... χημικώς, και είναι άνθρωποι απρόσβλητοι από κάθε άρρώστεια, άνθρωποι — τύποι, «στανταρντζαρισμένοι» σαν τα αυτοκίνητα του Φόρντ. Και, το φαί είναι τεχνητό — παστίλιες — και το πιοτί και ή αγάπη και... και το μυαλό του Huxley. Άλήθεια... brave new World!

Ο Somerset Maugham κατορθώνει το μυθιστόρημά του «Narrow Corner» να... ξε-μαγεύει κι αυτά άκόμη τα άπόκοσμα, γαλήνια, παραδείσια νησιά του Ειρηνικού, που τόσοι τα τραγούδησαν με μαγεμένα λόγια, από τό Γάλλο τό ζωγράφο τό Γκωγκέν μέχρι τον Άγγλοπολωνό τον Κόνραντ. Πρόκειται, βλέπετε, για τό «New Defeatist Movement», όπως τ'ώνόμασεν επίσημα ή Γραμματολογία, μιά κίνηση, που ανήκει άληθινά στον είκοστόν αιώνα της τεχνοκρατίας. Οι όπαδοί του είναι εκείνοι, που όπως λέει με πίκρα ο Γερμανός ο Ρίλκε: «έχτίσανε τό σπίτι τους και τό περβόλι τους πλάι... στο Θεό» κι έτσι τα ξέρουν όλα και περιφρονούν και τη μαγεία και τό θάμμα! Οι πασιλλότροφοι του Χώξλυ!

Ο T. F. Powys είναι ίσως ή κορυφή των «Highbrow» αυτών, των «abstracteurs de quintessence», όπως τους ώνόμασε κάποιος Γάλλος γραμματολόγος, των όποσδήποτε και με κάθε τρόπο «διανοούμενων»! Τα φετεινά διηγήματά του «The Two Thieres» (έκδ. Chatto and Wyndus) είναι διηγήματα από ένα άγροτικό περιβάλλον με τρομακτικά γεγονότα, εξαιρετικά σκοτεινά και σκότιμα και βδελυρά και άσεμνα. Παρόμοια είναι τα μοτίβα και τό ύλικό του «Ebb and Flood» του James Hanley (έκδ. John Lane), με άλλαγή του περιβάλλοντος — έδώ έχουν τό λόγο ναύτες και λιμενεργάτες —, μόνο που έδώ ή έσωτερική απελπισία του ποιητή είναι άγνότερη και γι' αυτό πεισιτικότερη.

Άπό τους τρεις καθ' έσυτο ήγέτες της σύγχρονης λογοτεχνικής κατευθύνσεως, ο D. H. Lawrence δέ ζει πιά μα έξασχει άκόμα σοβαρήν επίδραση, με τα κατάλοιπά του. Την έκδοση μιās συλλογής του ποιητικής και των επιστολών του έπιμελήθηκεν ο Χώξλυ. Η συζήτηση γύρω σε αυτά υπήρξε ζωντανή και έντονη. Η Virginia Woolf δέν εξέδωκε έφέτος παρά έναν τόμο δοκίμια (The Common Reader, II. vol., The Hogarth Press), του δέ James Joyce κυκλοφορήσανε τελευταία δύο καινούργια άποσπάσματα του «Work in Progress», «The Tales of Shem and Shaun». Όσο γι' αυτά — είναι τυχερός... όποιος μπορεί και τα καταλαβαίνει! Όσο για μένα: όμολογώ — δημοσία — την άδυναμία μου.

Γ. Θ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΟΣ

Έπιστροφή από τη Ρωσία.

Ο Παναίτ Ιστράτης, από ένα Ρουμανικό σανατόριο όπου άργοσβύνει φυματικός, άπαντά στις επιθέσεις των άλλοτε φίλων του κομμουνιστών, από τους όποιους χωρίστηκε πρό τριετίας ύστερα από ένάμιση έτος παραμονή του στη Ρωσία: «κάθε «όργάνωση» είναι και θά είναι πάντα έπωφελής μόνο στους «όργανωτές»... «Τί σάς κάνει να πιστεύετε ότι ή δική σας «άλήθεια» είναι ή μόνη που μπορεί κανείς να παραδεχτεί, και μάλιστα ή μόνη που ταιριάζει στην πάσχουσα ανθρωπότητα;»... «Όταν παρίσταμαι έδώ, στα πέριχα της άστικής Ευρώπης, στο θέαμα των Ρώσων εργατών που φεύγουν την εργατική Ρωσία, και θερίζονται από τα πολυβόλα επάνω στους πάγους του Δνειστέρου, που καταδιώνονται ως τα ρουμανικά όρόσημα, τουφεκίζονται επί τόπου ή κάποτε συλλαμβάνονται από τους «προλετάρους» της Γκεπέου και επαναφέρονται διά της βίας στην «πατρίδα των εργατών», όταν παρίσταμαι σ' αυτό τό σύστημα «όργανώσεως» του νέου κόσμου, επιτρέψατέ μου να αγαπώ και να μισώ τους ανθρώπους με άλλο τρόπο από τό δικό σας».

Πέρα από τον Μάρξ.

Ο Roger Martin du Gard, ο μεγάλος συγγραφέας των Thibault, άπαντώντας σε μιá έρευνα, φρονεί ότι «...Όσο κι αν υπήρξε προφητική ή σκέψη του Μάρξ, όσο φαρδιοί κι αν είναι οι όρίζοντες που μας άνοιξε, άμφιβάλλω όμως αν οι κοινωνικές λύσεις του μέλλοντος περικλείονται κατ' άνάγκην όλόκληρες μέσα στις θεωρίες του.

Οι αντίπαλοι της κεφαλαιοκρατίας (που έχουν με τό μέρος τους την άκατανίκητη όρμη της νεότητας, της σκέψεως και της πίστεως εναντίον μιās παλιās κοινωνίας που κανείς πιά δέν μπορεί να την υπερασπισθεί), αντί να ζητούν τις κατευθύνσεις τους άποκλειστικά μέσα από ένα έργο, που, όποσδήποτε, ανήκει στον ΧΙΧ αιώνα, θά έπρεπε να σκύφουν κοντήτερα επάνω στην ανθρωπινή πραγματικότητα, να μελετήσουν τό δυτικό κόσμο όχι τόσο για να τον καταδικάσουν, όσο για να τον έννοήσουν και να μάθουν ποιá από τα θεμέλια του σημερινού πολιτισμού φαίνονται άπαραίτητα για τον άνθρωπο... Και φαντάζομαι ότι αν ο Κάρολος Μάρξ άρχιζε σήμερα να σκέπτεται και να γράφει, επάνω σ' αυτές τις βάσεις θά προσπαθούσε να στηρίξει τό έργο του».

Έξελιξη ή Έπανάσταση:

Άπό άρθρο του André Muret σε Έλβετικό περιοδικό: «Τό βέβαιον είναι, για έναν άνθρωπο που ζει με τον καιρό του, είτε φίλος είναι είτε έχθρός του σημερινού καθεστώτος, ότι τίποτε δέ θά ανακόψει τό δρόμο της επανυστάσεως. Θά πραγματοποιηθεί άργά ή γλήγορα, είτε χωρίς βία είτε διά της βίας, αλλά θά πραγματοποιηθεί. Και αν μπορούσαν οι όπαδοί του άστικού καθεστώτος να άντιληφθούν εγκαίρως ότι τό τέλος του είναι άναπόφευκτο, θά ήσαν τότε ίσως εις θέσιν να έμποδίσουν την αίματοχυσία».

Έπιστήμη και ήθική πρόεδρος.

Σε βαρυσήμαντο άρθρο του ο Ίούλ Μπεντά εξετάζει κατά πόσον είναι δυνατόν ή επιστήμη να συντελέσει στην ήθική έξύψωση της ανθρωπότητας: «Εκείνοι που συνεισέφεραν κάποια δικαιοσύνη στον κόσμο είναι εκείνοι που έδήλωσαν πρώτα

πρώτα «δὲ δέχομαι τὸν κόσμον αὐτὸν ὅπως εἶναι». Ἡ ἄρνηση αὐτὴ νὰ δεχθοῦν τὴν πραγματικότητα αὐτὴ ἢ ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ «ἐμπειρικοῦ δεδομένου», δὲν ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν ἄρνηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος;» Ἡ πίστη αὐτὴ στὴν ἀγαθοποιὸ ἐπίδραση τῆς ἐπιστήμης, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι σφαλερῆ περικλείει καὶ πολλοὺς κινδύνους καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀπ' αὐτὸς ὁ κυριώτερος εἶναι ὅτι μετατοπίζει τὴν εὐθύνη ἀπὸ τὴν ἠθικὴ βούληση τῶν ἀτόμων καὶ τῶν Λαῶν σὲ παρ' ἰγόντες ἐξωτερικούς, ὅπως εἶναι «ἓνας δικτάτωρ, ἓνας εἰρηνοποιὸς ὑπουργός, μιὰ διάσκεψη νομομαθῶν ἢ ἓνας οἰκονομολόγος», ὅπως δὲ εἶπεν καὶ ὁ ἐπιστήμων ἂν γινόταν δεκτὴ αὐτὴ ἡ θεωρία. Ὁ κόσμος θὰ σωθεῖ μόνο ἂν ἡ ἀνθρωπότης θελήσει νὰ κοπιᾷσῃ γιὰ νὰ ἐξασθεῖ ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο ὅπως βρῆσκειται σήμερα καὶ κάθε θεωρία ποὺ θὰ τὴν ἀπέτρεπε ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὅποιον εἶναι ἔτοιμη σὲ κάθε στιγμή νὰ ἐγκαταλείψει, εἶναι ἐπιζήμια.

Ἐ Κομμουνισμὸς τοῦ Α. Ζίντ (Συνέχεια)*

Συνεχίζοντας τὶς κομμουνιστικὰς του δηλώσεις, ὁ Α. Ζίντ ἐδημοσίευσεν πρὸ ἡμερῶν ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ρωσικὴν νεολαίαν, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχωρίζω τὰ ἀκόλουθα «Εἴμαστε μερικοί, εἴμαστε πολλοί, ἀκόμα καὶ στὴ Γαλλία, ποὺ στρέφομε πρὸς ἐσᾶς, νέοι τῶν ΕΣΣΔ, τὸ βλέμμα μας, γεμᾶτο θαυμασμὸ καὶ ζήλεια» ναι, ζήλεια γιὰ ὅσα ὑποφέρετε, γιὰ τὸ ἡρωϊκὸ σας θάρρος, γιὰ τὴν ἐγκαρτέρησίν σας, ἐπὶ τῇ πρόοψι μιᾶς ἀπελευθερώσεως, τὴν ὁποία σεῖς οἱ ἴδιοι ἴσως δὲν μπορεῖτε νὰ ἀπολαύσετε, ἀλλὰ τὴν ὁποία θὰ ὀφείλουσαν σὲ σᾶς οἱ μετεγενέστεροι».

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπαντᾷ ὁ Ρῶσος Β. Ἰβάνωφ. «Στὸν τόπον μας δὲν ἔχομε καθόλου καταληφθεῖ ἀπὸ πόθον τῆς θυσίας, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ θυσιάσθοῦμε γιὰ τοὺς ἀπογόνους μας, ὡς εἶναι καὶ μόνο γιὰ τὴν τρίτη γενεὰ ὕστερα ἀπὸ μᾶς. Δουλεύουμε γιὰ τὸν ἑαυτὸν μας, γιὰ σήμερα καὶ γιὰ αὔριο ὀρίζοντας νὰ ἐκτελέσωμε ἓναν συγκεκριμένον σκοπὸν στὸ συντομώτερον δυνατὸ χρονικὸ διάστημα» ἔτσι τὸ πενταετὲς σχέδιο ἔγινε γιὰ πέντε χρόνια καὶ ὄχι γιὰ πενήντα... Τὰ λόγια σας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν «τὴν ὁποία σεῖς προσωπικὰ ἴσως δὲν μπορεῖτε νὰ ἀπολαύσετε» ἰσχύουν μόνο γιὰ μιὰ πολὺ μικρὴ μειονότητα στὴν ΕΣΣΔ».

Στὸ μεταξὺ συνεχίζονται τὰ σχόλια, τόσο ἀπὸ μέρους καθολικῶν (H. du Passage): «Εἶναι καιρὸς ποὺ ὁ κ. Α. Ζίντ συνιστᾷ στοὺς ἀναγνώστες του νὰ συμβιβάζουν τὰ ἀντίθετα καὶ νὰ εἶναι δεκτικοὶ σὲ ὅλες τὶς ἰδέας ἐνωμένες— ἂν μὴ ἁρμονισμένες— σὲ μιὰ σύνθεσιν στὴν ὁποία συνίσταται κατ' αὐτὸν ὁ πνευματικὸς πλουτισμός. Ὅλα νὰ τὰ γνωρίσεις, ὅλα νὰ τὰ δοκιμάσεις, τέτοιος ὁ νόμος τοῦ εἶδους, ἢ μᾶλλον ἡ διδασκαλία τοῦ κ. Ζίντ. Μήπως ἐσκέφθηκε ὅτι ὁ μπολσεβικισμὸς ἔλειπε ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του συλλογὴν; Πάντως τὸν προσεταιρίσθηκε κατ' αὐτὸν, στὰ στεφάνια καὶ ἀπὸ μακρὰν, ἀλλὰ μὲ μιὰ τύση θέρμη ὥστε νὰ ἰσοφαρίζει τὸ χαμένο καιρὸ».

Ὅσο καὶ ἀπὸ μέρους τῶν ἀριστερῶν (Alfred Fabre-Luce): «Ἄν ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ θρησκεία τοῦ φαίνονται τερατώδεις ἐξαναγκασμοί, πῶς μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ τὸ σοβιετικὸ κράτος πῶς τοὺς μοιάζει καταπληκτικὰ, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ τυραννία εἶναι συνάμα καὶ πρὸς ἐκτεταμένη καὶ πρὸς αὐστηρὴν; Ὁ κ. Ζίντ φαντάζεται, ἴσως ὅτι με-

* Βλ. Ἰδέα σ. 117, 251.

ρικὰς ἠθικὰς προλήψεις οἱ ὁποῖες τὸν ἔκαναν νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν νεότητά του, δὲν ὑπάρχουν πιά στὴ Ρωσία. Τί ὀπάτη! Ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ὁ σύγχρονος πωριτενισμὸς».

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Κλωντέλ στὸν Χριστιανισμὸ.

Ἀπὸ πρόσφατο αὐτοβιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Κλωντέλ, σημειώνω τὴν βραδείαν ἐπιστροφήν του στὸ Χριστιανισμὸ: Δεκαοχτὸν χρόνων ἔδεχόταν πέρα γιὰ πέρα, μὲ ὅλες τὶς συνέπειας τὶς ὑλιστικὰς θεωρίας. Ὅμως τὸ διάβασμα τοῦ Rimbaud ἀνοίγει μιὰ χαραμὰδα μέσα στὴν ὑλιστικὴ εἰρηκτὴ του καὶ τοῦ «δίνει τὴ ζωντανὴ καὶ σχεδὸν φυσιολογικὴ αἴσθησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ». Τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1886 παρακολουθεῖ ἀπὸ αἰσθητισμὸν τὶς θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν Χριστουγέννων· ἐκεῖ γνωρίζει τὴν πίστη. Ἀλλὰ καὶ μετὰ, παρ' ὅλη τὴν ἐπίμονον καὶ συστηματικὴν μελέτην τῶν θρησκευτικῶν κειμένων τοῦ χρειάστηκαν τέσσαρα χρόνια δισταγμῶν καὶ ἀναβολῶν ὥσπου, καὶ πάλιν τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1890, νὰ ἐπιστρέψῃ ὀριστικὰ στὴν ἐκκλησίαν γιὰ νὰ κοινωνήσῃ. . . .

Autodafe

Τὴν 1η Ἀπριλίου, στὸ Kaiserslautern ἐκάηκαν σὲ ἐπίσημην τελετὴν τὰ 7 ἀντίτυπα τοῦ ἔργου τοῦ Ρέμαρκ «Τίποτε νεώτερον στὸ Δυτικὸ μέτωπον» ποὺ ὑπῆρχαν στὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκην τῆς πόλεως.

Τὸ ζήτημα τῶν Ἑβραίων.

Στις 8 Ἀπριλίου ἡ «θρησκευτικὴ ἐβδομάδα» τοῦ Παρισιοῦ ἐδημοσίευσεν ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καρδινάλιου Verdier, ποὺ ζητεῖ ἀπὸ τὸν κλῆρον καὶ τοὺς πιστοὺς «ἐν ὀνόματι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀλληλεγγύης ποὺ πρέπει νὰ ἐνώνει ὅλα τὰ παιδιά τοῦ ἴδιου Πατέρα, νὰ προσεύχωνται γιὰ νὰ πάψουν τὰ βάσανα ποὺ ὑποφέρουν σήμερα οἱ Ἑβραῖοι».

Ἐ Σίμπουργκ Χιτλερικὸς.

Ἀφοῦ ἔγινε παγκόσμιον γνωστὸς μὲ τὸ ἔργον του «ὁ Θεὸς εἶναι Γάλλος» ὁ Γερμανὸς δημοσιογράφος καὶ συγγραφεὺς Friedrich Sieburg ἐδημοσίευσεν τελευταία ἓνα καινούριον τοῦ βιβλίου ὅπου ὑπεραμύνεται τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ ξαναπαίροντας τὰ παλιὰ μοτίβα «τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ ποὺ κατοικεῖ μέσα στὴ γερμανικὴ ψυχὴ», κ.τ.λ. Περνῶντας κατόπιν ἀπὸ τὴν θεωρίαν στὴν πράξιν ζητεῖ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ γερμανικοῦ μιλιταρισμοῦ, στηριγμένον σ' ἐπιχειρήματα ἐθνικῆς ψυχολογίας: «θέλομε ἀπλῶς νὰ ἀφιερωθῶμε σ' ἓναν αὐτόνομον μιλιταρισμὸν, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ γίνῃ πολιτικὸν ὄργανον, θὰ εἶναι ἀπλῶς σύμφωνος μὲ τὴ φύσιν μας»... Ὁ ἴδιος σὲ συνέντευξιν ποὺ ἔδωκε στὸ Ἐξέλιον ἐδήλωσε ὅτι εἶναι ὁπαδὸς τοῦ Χίτλερ.

Νεκρολογίαι

Στις 28 Μαρτίου πέθανεν ὁ γαλλόφωνος Ἑλβετὸς συγγραφεὺς Louis Dumur σὲ ἡλικίαν ἑβδομήντα ἐτῶν. Ὁ Dumur εἶναι γνωστὸς ἰδίως ἀπὸ μιὰ σειρά μεγάλων ρομάντζων του σχετικῶν μὲ τὸν πόλεμον.

Τὴν 1η Ἀπριλίου πέθανεν ὁ Γάλλος Κάρολος Andler, ὁ βαθὺς ἐρμηνευτὴς τῆς σκέψεως τοῦ Nietzsche, σὲ ἡλικίαν 67 ἐτῶν.

ΓΝΩΜΕΣ ΝΕΩΝ

Ένας γνωστικός ένθουσιασμός.

Φυσικό χάρισμα της νιότης ο ένθουσιασμός. Και φυσικό αυτός ο ένθουσιασμός να χρωματίζει τη δράση της για την πραγματοποίηση των ιδανικών της. Φυσικό όμως ακόμη αυτός ο έμφυτος νεανικός ένθουσιασμός, που βιάζεται κάπου να ξεσπάσει, να μὴν έρχεται να δυναμώσει τον άγώνα για ιδανικά, που ή ήρεμη και βαθειά σκέψη ξεδιάλεξε, αλλά τρέχοντας άνυπόμονα πριν από κάθε τέτοια σκέψη να σπρώχνει ακάθεκτα στὰ πιά πρόχειρα ιδανικά: εκείνα που προσφέρουν οί περιστάσεις, εκείνα που είναι της μόδας, εκείνα που μᾶς συμφέρουν.

Αυτός είναι ο κίνδυνος του ένθουσιασμού. Του επιπόλαιου ένθουσιασμού των χιλιάδων των νέων, που παίρνουν ενεργό μέρος σήμερα στο άναχρονιστικό κίνημα του Hitler στη Γερμανία. Του ίδιου αυτού ένθουσιασμού, που έκανε τις κομμουνιστικές νεολαίες της σημερινής Ρωσίας να πιστέψουνε, ότι θυσιάζοντας τὰ άτομά τους στο κοινό άγώνα για την επικράτηση του σοσιαλιστικού ύλισμου ύπηρετούν κάποιο ψηλό σκοπό.

Τέτοιοι όμως ένθουσιασμοί δέν μᾶς χρειάζονται. Και δέν μᾶς χρειάζονται γιατί δέν ύπηρετούνε καμιά αλήθεια. Έκείνο που χρειάζεται στη σημερινή νεολαία — ιδιαίτερα την Έλληνική — είναι γενικό ξεκαθάρισμα των ιδανικών της με τὸ φῶς της γνώσης και ειδικά για τὸν καθένα ξεκαθάρισμα της προσωπικότητος του με αυτοπαρατήρηση κάτω από τὸ ίδιο φῶς.

Κι' όταν γίνουμε αυτά, όταν ο κάθε νέος γνωρίσει πρώτα πρώτα τὸν εαυτό του και τὴ θέση που πρέπει να κατέχει μέσα στο κοινωνικό σύνολο, όταν ο καθένας μᾶς θὰ μπορεί να ξέρει, τί πιστεύει και γιατί τὸ πιστεύει, τότε μπορεί να πάρει τὸ λόγο του κι' ο ένθουσιασμός, που χρειάζεται βέβαια για τὴ δράση, αλλά που είναι περιττός, ἂν ὄχι βλαβερός, όταν ἀνακατεύεται στη σκέψη.

Δέν έχει να ζημιωθεί ο ένθουσιασμός μας, που θὰ τὸν κάνουμε να περιμένει λιγάκι για να εκδηλωθεῖ. Όταν έρθει ή ὥρα του να εκδηλωθεῖ, ή γνώση ή βαθειά, που θ' ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενό του, θὰ του δώσει ὅλη τὴ σοβαρότητα, που τὴ χαρακτηρίζει. Η γνώση αὐτή θὰ κάνει εκείνον, που στυλίζει ἕνας τέτοιος «γνωστικός ένθουσιασμός», πὸ ὀρμητικό στο να οίκοδομεῖ και πὸ διστακτικό στο να γκρεμίζει. Γιατί, ὅπως ἔλεγε ὁ Montesquieu, μόνο σε μιὰ ἐποχή άγνοιας μπορούνε, χωρίς καμιά βαθύτερη ἀμφιβολία, να κάνουνε τὰ πὸ μεγάλα κακά. Σε μιὰ ἐποχή όμως φωτισμοῦ τρέμουνε ακόμα κι' όταν κάνουνε τὰ πὸ μεγάλα καλά. Νοιώθουνε τις παλιές καταχρήσεις, βλέπουνε ποιά είναι ή γιατρεία, μὰ βλέπουνε ακόμα και τις καταχρήσεις αὐτῆς της ίδιας της γιατρείας. Αφήνουνε τὸ κακό, όταν φοβῶνται τὸ χειρότερο! Αφήνουνε τὸ καλό, σάν ἀμφιβάλλουνε για τὸ καλύτερο.

Θὰ τὸν βεβαιώσει, πῶς, ἂν ὑπάρχουνε ἐπαναστάσεις ύλικές, που για ἐλατήρια έχουνε τὰ κατώτερα ἀνθρώπινα ένστικτα και που μπορούνε να ἐμφανισθοῦνε ὄχι μόνο

στην ιστορία των ἀνθρώπων, αλλά τὸ ίδιο και στο βίο των ζῶων, μπορούνε πολὺ καλά να ὑπάρξουνε και ἐπαναστάσεις ψυχικές, που έχουνε για κίνητρο τις εὐγενέστερες τάσεις της ἀνθρώπινης ψυχῆς. Και πῶς δημιουργικές, από τὴν ἀποψη τόσο του ήθικου ὅσο κι' αὐτοῦ ἀκόμη του ύλικου πολιτισμοῦ, μπορούνε να εῖναι μόνο οί δεύτερες, γιατί οί πρώτες, ἐρεθίζοντας και βγάζοντας κάθε χαλινο ἀπὸ τὰ κατώτερα ένστικτα του ἀνθρώπου, πρέπει να εῖναι ἱκανοποιημένες, ἂν κατορθώσουνε να ξεφύγουνε τὴν καταστροφή των πάντων και τὸ χάος, ὅπου, οὔτε αὐτὰ τὰ ένστικτα, για τὴν ἱκανοποίηση των ὁποίων ἐπαναστατήσανε, δέν θὰ μπορούσανε να βροῦνε χορτασμό. Πῶς ἀκόμη ὁποιαδήποτε ἐπανάσταση, στην ὁποία παρασέγγεται ὁ ὄχλος ἀσυνείδητα κι' ἀσυλλόγιστα, μπορεί τὴν πρώτη στιγμή να πετύχει, μὰ δύσκολο να σταθεροποιήσει για πολὺ καιρὸ τὴ κατάσταση, που ἐπιδίωξε να δημιουργήσει.

Θὰ του δείξει, πῶς στην ἀνθρώπινη ιστορία οί μεγάλοι ἐπαναστάτες — δημιουργοί, σάν τὸν Χριστό, δὲ σπάσανε κάθε δεσμό με τὴν παράδοση. Μεταρρυθμίσανε τις ἀρχές, που πιστεύανε, πῶς ἔπρεπε ν' ἀλλάξουνε και διατηρήσανε τις ὑπόλοιπες. Σεβαστήσανε τις ἀποκτημένες ἀξίες του πολιτισμοῦ και σάν συνέχεια αὐτῶν παρουσιάσανε ἐκείνο, που ἀληθινά εἶτανε μιὰ ζωντανή ἐπανάσταση, ἕνα ἀφάνταστο για τὴν ἐποχή του «εὐαγγέλιο».

Θὰ τὸν πείσει, πῶς ὁ πόλεμος ἐναντίον ὅλων των ἀρχῶν μαζί καταντὰ πόλεμος κατὰ της έννοιας της «ἀρχῆς», που θὰ φέρει ἴσια στην ἀναρχία, ἂν δέν προκαλέσει ἀπὸ ἀντίδραση τὴν ἀπολυταρχία, κείνη που νεκρώνει τὰ άτομα μαζί με κάθε ἐλευθερία τους.

Θὰ τὸν ἀποκαλύψει τὴν ἀλήθεια, πῶς ή ζωή είναι πολὺ πὸ σύνθετη ἀπὸ ὅσο θέλουμε να τὴ βλέπουμε και πῶς, ἂν και εῖναι βέβαια εὐχάριστο να ζεῖ κανένας μέσα σ' ἕνα κόσμο λογικά τσχοτοποιημένο, είναι μεγάλη ἀφέλεια, για να τὸ πετύχει αὐτό, να βγάξει ἀπὸ τὴ μέση ὅτι τὸν ἐνοχλεῖ και να τοποθετεῖ ἄλλα πάλι πράγματα σε καλούπια, που τὰ παραμυθώνουνε.

Θὰ τὸν συμβουλέψει ἴσως, να μὴν ἀκολουθεῖ πάντοτε τὸς ἐκλυσιτικούς δρόμους των ἀκρων, που τὸν κάνουνε να φωνάζει, για να φέρουμε μερικά παραδείγματα, πῶς τὰ προβλήματα της ζωῆς είναι μόνο οἰκονομικά ή πῶς είναι μόνο ήθικά, πῶς ὁ ἀνθρώπος είναι μόνο κοιλιά ή πῶς είναι μόνο πνεῦμα, πῶς ὁποιος δέν είναι κομμουνιστής είναι πρόμαχος του ἀστικού καθεστῶτος κι' ἄς μὴν έχει ὁ ἀνθρώπος κανένα, οὔτε ύλικό οὔτε ήθικό, ενδιαφέρον για να τὸ υπερασπισθεῖ. Ἀλλά θὰ τὸν ὀδηγήσει, να παίρνει συχνά και με τὸν ίδιο ένθουσιασμό, τὸν περιφρονημένο, τὸν λιγότερο ἐκλυσιτικό, μὰ ἴσως πὸ φρόνιμο, πὸ φυσικό, δρόμο του χρυσοῦ μέσου, που δείχνει, πῶς ή ζωή μπορεί να παρουσιάσει προβλήματα διάφορα, τόσο ήθικά δηλαδή ὅσο και οἰκονομικά, ή και σύνθετα, ήθικά και οἰκονομικά μαζί, πῶς ἀκόμα, ὅπως αὐτῆς ὁ ἴδρυτής της πὸ πνευματικῆς θρησκείας ὑπόδειξε, θεραπεία της ψυχῆς δέν σημαίνει παραγνώριση των ύλικῶν ἀναγκῶν, ἀλλά τοποθέτησή των στη θέση, που τὸς ταιριάζει, και τέλος πῶς μπορεί πολὺ καλά κανένας να εῖναι τόσο ἐχθρὸς του σοσιαλιστικού ύλισμοῦ, ὅσο και του ύλισμοῦ του ἀστικού καθεστῶτος και ὅλων των οἰκονομικῶν συνεπειῶν του. Γιατί ὁ μόνος λόγος, που μερικῆς ἀπόψεως της ζωῆς μᾶς φαίνονται πὸ τονισμένες, εῖναι, γιατί ἐρευνῶντες τὴ ζωή ρίχνουμε τὸ πνεῦμα μας πρὸς μιὰ πλευρὰ ἐγκαταλείποντας ὅλες τις ἄλλες κι' ἔτσι χάνουμε τὴ γενική ἐποπτεία των πραγμάτων.

Θὰ τὸν διδάξει, χωρίς να παραστρατᾷ οὔτε βῆμα ἀπ' τὸν άγώνα, να πολεμᾷ τίμια με τὸς ἀντίπαλούς του, γιατί κανένας δέν μπορεί να εῖναι βέβαιος, ὅτι μόνος αὐτὸς κατέχει ὅλη τὴν ἀλήθεια, και να πολεμᾷ, ὅσο τουλάχιστο ὁ άγῶνας στέκεται στο θεωρητικό καθαρά ἐπίπεδο. με ὅπλα, που ταιριάζουνε σ' ἕνα τέτοιο άγώνα κι' ὄχι με βρισιδιά και μάγκικες κοροϊδίες, που φανερώνουνε, πῶς λείπει ή ψυχραιμία, δείγμα πάλι αὐτοῦ της ἔλλειψης σοβαρότερων επιχειρημάτων, που βγαίνουνε ἀπὸ μιὰ λογική θεμελίωση του ιδανικοῦ μας κι' ἀπὸ μιὰ βαθύτερη πίστη σ' αὐτό.

Θά τόν κάνει, νά ύψωθεί πάνω από τις συνηθισμένες πρόχειρες σκέψεις κάθε εποχής, πού από τὸ καιρὸ τοῦ Ὁμήρου, νόμιζε τὸ κάθε πέρσι καὶ καλύτερο, καὶ νὰ κυττάξει μὲ μάτι ἀμερόληπτο τὴ γύρω του πραγματικότητα, πού, παρ' ὅλες τὶς ἀσημαντες μπρὸς σὴν ἔκταση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας παρενθέσεις, πού μπαίνουνε στὴ μέση, δείχνει τὴν ἀνθρωπότητα νὰ προχωρεῖ μὲ σιγανὸ μὰ σίγουρο βῆμα πρὸς ἕνα σκοπὸ, πρὸς ἕνα δικαιότερο, ὁμορφότερο καὶ ἰδανικότερο αἴριο, μὰ πραγματικὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ πάνω στὴ γῆ, ὅπου θὰ πραγματοποιηθεῖ, μέσα σὲ ἀδελφωμένα πιά ἔθνη, ἕνα μέγιστο ὄριο προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀντίκρου σὲ τὸ ἐλάχιστο δυνατὸ ὄριο ἀνισότητος.

Ἡ γνώση αὐτὴ, πού θὰ τοῦ ἀποκαλύψει τὴ ζωὴ, θὰ γίνει γι' αὐτὸν καὶ τὸ «φῶς πού ἀστράψε καὶ γνώρισεν ὁ νιὸς τὸν ἑαυτὸ του» κατὰ τὸν ποιητὴ. Γνωρίζοντας τὸν ἑαυτὸ του καὶ τοὺς νόμους τῆς προσωπικότητάς του θὰ ξέρει, πῶς πρέπει νὰ δράσει στὴ ζωὴ, γιὰ νὰ πετύχει τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀπόδοση τῆς δημιουργικότητάς του.

Κι' ἐνῶ ἡ γνώση θὰ μορφώνει ἡρεμα τὰ ἰδανικά της, ὁ νεανικὸς ἐνθουσιασμός, ἡ φλόγα αὐτὴ ἢ ἱερὴ τῆς νιότης, πρέπει ν' ἀγκαλιάζει ὀρμητικά, ὅ,τι αὐτὴ ἔχει ξεκαθαρίσει. Ὁ γνωστικὸς αὐτὸς ἐνθουσιασμός μπορεί νὰ ριχτεῖ τότε πρὸς τὴ δράση, τὴν πραγματοποίηση τῶν ἰδανικῶν, ἀκάθεκτα καὶ μὲ μιὰ πειθαρχία ἡρωικὴ («ἡρωικὴ» πραγματικά, γιὰτι γιὰ ἕνα νέο χρειάζεται ἀσύγκριτα περισσότερος ἡρωισμὸς γιὰ νὰ βάλει τὸν ἑαυτὸ του σὲ πειθαρχία, παρὰ γιὰ νὰ κάνει ἐπαναστάσεις).

Ξέρει τώρα πιά **τί πιστεύει**. Τὸ ξεκαθάρισμα τῶν ἰδανικῶν του ἀπὸ κάθε ἄστοχολογία ἔχει κάνει τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του πιά σοβαρὸ («σοφὸν τὸ σαφές»), πιά ζωντανό, πιά ἐπιδεκτικὸ πραγματοποίησης.

Ξέρει, **γιατί πιστεύει**. Κι' αὐτὸ τοῦ δίνει μεγαλύτερη δύναμη. Μὲ τὴ ψυχὴ γεμάτη ἀπὸ ἕνα τέτοιο ἐνθουσιασμὸ μπορεί νὰ ἔχει πεποιθήση ὁ νέος στὴ νίκη. Κι' ὅταν νικήσει, μπορεί νὰ πιστεύει, πῶς ἡ νίκη του εἶναι δίκαιη καὶ πῶς δὲν θὰ εἶναι ἐφήμερη.

Μπορεῖ πρὸ πάντων νὰ πιστεύει ὁ νέος πολεμῶντας μὲ ἕνα τέτοιο γνωστικὸ ἐνθουσιασμὸ, πῶς κι' ἂν ἀκόμα τὰ ἰδανικά του δὲν εἶναι ἴσως τὰ σωστά, ἔχει ὅμως κάνει τὸ καθῆκον του κι' ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ του κι' ἀπέναντι στοὺς συνανθρώπους του. Κι' αὐτὸ εἶναι κάτι.

Ψυχικό. 14-IV-33

ΚΩΣΤΑΣ Α. ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Συζήτηση

Στὸ φύλλο τοῦ Ἀπριλίου τῆς «Κοινωνικῆς ἔρευνας» τοῦ κ. Πουρνάρα κάποιος κ. Ἀλέξ. Δρακόπουλος χαρακτηρίζει τὴν «Ἰδέα» καὶ τοὺς ἰδρυτὲς της μὲ ἐκφράσεις σὰν καὶ τοῦτες :

«Οἱ νοσηρὲς ἐκδηλώσεις τους προσβάλλουν τὴν κοινὴ αἰσθητικὴ καὶ τὴ δημοσίαιδω . . . Τὸ κατάντημά τους προκαλεῖ τὸν οἶκτο . . . Θλιβεροὶ ἀνθρώποι μὲ πρόστυχο θόρυβο καὶ βάρβαρους ἀλλαλαγμούς . . . Κάποιος ὑπουργὸς κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν ἑλληνικὴ διάνοση μ' ἀποσύνθεση (ἢ «Ἰδέα») . . . Ρυπαρὸ κύμα πνευματικῆς διαφθορᾶς . . . Καταχθόνιοι ἐργάτες τῆς αἰσχροῦς προσπάθειάς γιὰ τὸν ἐκφραλισμὸ τῆς ἑλληνικῆς

σκέψεως . . . Τὰ ὀνόματά τους ἀνήκουν σὴν κοινὴ περιφρόνηση . . . Οἱ σκοποὶ τους εἶναι σκοτεινοὶ καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τους ὑποπτές . . . Κατώτεροι ἔκφυλοι . . . Εἶναι ἐπικίνδυνοι γιὰ τὴν ἀγραμματοσύνη καὶ τὴν ἀμάθεια πού τους κατέχουν καὶ γιὰ τὴν ἀναίδεια πού τους χαρακτηρίζει . . . Συμπτώματα τῆς νευρώσεως, πού σ' ὅλους εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «διανοητικὸς ἐκφυλισμός» . . . Πνευματικοὶ κινίβαλοι, βάρβαροι καὶ ἀνευθυνίστοι . . . Κωμικὴ παρέα τῶν ἀναμορφωτῶν . . . Ἀτιμία . . . Ἡ κοινὴ περιφρόνηση διακήρυξε τὴν ἀποτυχία τῶν χαμηλῶν υποκειμένων . . . Ρυπαρογράφοι καὶ ἔξευτελισμένοι ὑβριστὲς . . . Τὰ γραφτά τους ἐνθυμίζουν τὶς βωμολοχίες καὶ τὴν αἰσχροὺ διάλεκτο ὑπόπτων τύπων μεσογειακοῦ λιμανιοῦ . . . Εἶναι μανιακοὶ σὲς κακὲς στιγμὲς ἰστερικῶν κρίσεων . . . Ἐκπορευτὲς . . . Νὰ ζήσουν μόνοι τρεφόμενοι ἀπὸ τὶς ἀκαθαρσίες καὶ τὶς κοπριές τοῦ ἰδίου νοῦ τους . . . Ὁ πνευματικὸς θάνατος τοῦ διανοητικοῦ λεπτοῦ κ. Μετὰ καὶ τῆς ἐκφυλῆς παρέας του δὲν εἶναι μακριὰ . . . »

Δὲ σχολιάζουμε. Τὸ μορφωμένο κοινὸ καὶ ἡ ἑλληνικὴ νιότη ἄς κρίνουν ἀπὸ ποιὰ μεριά βρίσκονται τὰ πιά σοβαρὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἄς σχηματίσουν ἀναλόγως μιὰ γνώμη ἀπάνω στὰ προβλήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν.

Στὸ Πανεπιστήμιο.

Τὸ ζήτημα τοῦ κ. Α. Σβώλου, καθηγητῆ στὴ Νομικὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας πού ἀνακινήθηκε τὸν τελευταῖο καιρὸ σὲς ἐφημερίδες, δὲν εἶναι σοβαρὸ αὐτὸ καθ'ἑαυτὸ, ἀφοῦ δὲν εἶχε συνέπειες, ἀλλὰ εἰς αἰ ζήτημα ἀρχῆς καὶ γιὰ τοῦτο δὲν μπορεί νὰ μᾶς ἀφήσει ἀδιάφορους. Εἶναι γνωστὸ πῶς ὁ καθηγητὴς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου δὲν κρίβει τὶς σοσιαλιστικὲς πεποιθήσεις του πού ἐκφράζονται στὰ γραφόμενά του καὶ σὲς δημόσιες διαλέξεις του μὲ μιὰ πολὺ ἀόριστη μαρξικὴ φρασεολογία, καθόλου ὀρθόδοξη. Ὁ κ. Σβώλος εἶναι ἕνας δημοκρατικὸς σοσιαλιστὴς χωρὶς δογματισμὸ μῆτε φανατισμὸ. Ὑποστηρίχθηκε ὡστόσο πῶς τὰ φρονήματα αὐτὰ εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὴ θέση τοῦ καθηγητῆ, ἢ Πρυτανείας καὶ τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας (πού ἔχουνε μεσάνυχτα σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα) ἀνῆσίκησαν μὲ τὸ θόρυβον τῶν ἐφημερίδων καὶ ἔγιναν σχετικὲς συζητήσεις καὶ πραινέσεις «ἐν κλειστῷ χώρῳ». Τὸν κ. Σβώλο τὸν ἐπίασαν τὰ νεῦρα του καὶ ὑπόβαλε πραινέση, πού εὐτυχῶς δὲν ἔγινε δεχτή.

Ἐμεῖς βέβαια εἴμαστε ἀντίπαλοι τοῦ μαρξισμοῦ, μὰ ἀφοῦ κατηγοροῦμε τὸ μαρξισμὸ γιὰ τὴν ἀνελευθέρια του δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συγχωρῶσουμε καμμιάν ἄλλη ἀνελευθέρια. Ἰσοῖα - ἰσοῖα ζητοῦμε τὴν πλέρια καὶ ἀπόλυτη ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ τῶν ἰδεολογικῶν συζητήσεων, ἀφοῦ πραιβέουμε ὅτι χωρὶς αὐτὴν δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ ζωὴ. Βῆδικὰ ὅμως γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς προτιμήσεις μας, πιστεύομε ὅτι πρέπει νὰ εἶναι μιὰ ἐστία ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ μελέτης, ὀλότελει χιραφετημένη ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τάξης καὶ ἀπὸ τὸν πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ καιροσκοπισμὸ τοῦ Κράτους - μιὰ ἐστία ὅπου νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀναπτύσσονται ἐλεύθερα ὅλες οἱ ἐπιστημονικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς μας, μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Χωρὶς τὴν ἐπικράτηση ἑνὸς τέτοιου πνεύματος στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτήριά μας, μῆτε ἀληθινὴ ἐπιστημονικὴ ζωὴ θὰ ὑπάρξει στὴν Ἑλλάδα, μῆτε σοβαρὸ καὶ ἀξιοσέβαστο Πανεπιστήμιο. Γιὰ τοῦτο, ἀκόμα καὶ ἂν εἶταν ὁ κ. Σβώλος στενὸς μαρξιστὴς (πού δὲν εἶναι) πιστεύομε ὅτι κανεὶς δὲ θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ περιορίσει τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ τοῦ λόγου. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκφράζει τὶς ὅποιεςδήποτε πεποιθήσεις του, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν ἔδρα, φτάνει μονάχα νὰ κρατιέται μὲς στὰ ὅρια τῆς ἀληθινῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας.

Οὐρανιάδος συνέχεια

Ἐξαιρετικὸς καὶ ἀμετανόητος ἐξακαλουθεῖ ὁ κ. Οὐράνης μέχρις ἐξοντώσεως τὸ κακομεταχείρισμα τοῦ δυσμοίρου Βαλερύ. Αὐτὴ τὴ φορά ὁμοῦς ἀνεμίζει θριαμβευτικὰ στὸ χέρι μιὰ πρόσφατη μελέτη τοῦ ποιητῆ τοῦ «Θαλασσινοῦ κοιμητηριοῦ», πὸν νομίζει ὅτι δίνει ἀφραση ἀμαρτιῶν στ' ἀτέλειωτα στραβοπατήματα του. Εἶπαμε καὶ δεῖξάμε ὅτι ὁ κ. Οὐράνης διαβάζει ἄσχημα τὰ ἑλληνικὰ ἀλλὰ πολὺ χειρότερα τὰ γαλλικά. Ὁ συζητητὴς μας διαμαρτύρεται καὶ γιὰ τὸ νὰ μᾶς πείσει ὅτι τὸν ἀδικοῦμε συγκεφαλαιῶναι τὶς ἀπόψεις, πὸν παρουσιάσαμε στὸ δεύτερο, τὸ ἐπεξηγηματικὸ σημεῖωμα μας. Ἄλλ' ἂν ὁ κ. Οὐράνης ἔχει τὴ βεβαιότητα ὅτι μᾶς διάβασε καλά, τότε δὲ μένει παρὰ νὰ υποθέσουμε ὅτι συστηματικὰ παραμορφώνει τὰ λόγια τῶν συζητητῶν του. Δὲν εἶπαμε πούθενά ὅτι «ἡ ἀξία τῆς βαλερικής ποιήσεως ἔγκειται στὰ βαθυστόχαστα νοήματα της». Καθορίσαμε ἀπλούστατα τὴ δεσπόζουσα τάση τοῦ Βαλερύ, τονίζοντας ὅτι «εἶναι κατ' ἐξοχὴν διανοητικὸς ποιητὴς. Ἐπίσης δὲ χωρίσαμε — γιὰ τὸν δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ — τὴν ποίηση του ἀπὸ τὴ μεταφυσικότητα τῆς διάθεσής του, ὅπως τὸ δραματίζεται ὁ κ. Οὐράνης ὅταν γράφει, γιὰ δικὸ μας λογαριασμό: «Χρησιμοποιεῖ τὴν ποίηση γιὰ νὰ ἐκφράσει τὶς βασικές του διαθέσεις ἀπέναντι τοῦ κόσμου». Ἡ διάθεση του αὐτὴ εἶναι καθαρὰ ποιητικὴ καὶ ἐκφράζεται μὲ σύμβολα, μὲ εἰκόνες, πὸν ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐνῶ ὁ αἰσθητικὸς φιλόσοφος προβάλλει τὴ μεταφυσικὴ του διαισθησιμὴ μὲ τὴ βοήθεια τῆς διαλεκτικῆς δηλ. μὲ μιὰ επιχειρηματολογία συστηματοποιημένη. Καὶ ὅλες αὐτὲς οἱ παρανοήσεις τοῦ κ. Οὐράνη ὀφείλονται στὸ ὅτι δὲν μπόρεσε ἀκόμη ν' ἀντιληφτεῖ ὅτι, μιλώντας γιὰ τὰ νοήματα τοῦ Βαλερύ καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια, πὸν χαρακτηρίζει τὴν αἰσθητικὴ ἀπόδοσή τους, δὲν εἶχαμε ὑπ' ὄψη μας ἀποκλειστικὰ τὶς ἀφαιρεμένες ἔννοιες του ἀλλὰ τὸ καθεὶ, πὸν θέλει νὰ ἐκφράσει, ὄνειροπολήματα καὶ ὀραματισμούς, σωματισθηματικὲς ἢ αἰσθησιακὲς διεγέρσεις. Τώρα ὁ κ. Οὐράνης φαντάζεται ὅτι τὸ ἄρθρον τοῦ Βαλερύ ἔρχεται ν' ἀνατρέξει ὅλες αὐτὲς τὶς βεβαιώσεις. Τόσο ζαίρει νὰ διαβάσει ὁ ἄνθρωπος! Ὁ Βαλερύ, λέει, φιλοδοξεῖ πρώτιστα νὰ κάνει ποιήματα καὶ στὴν πρόθεσή αὐτὴ εἶναι ὑποταγμένα τὰ πάντα, οἱ σκέψεις, οἱ ἤχοι, οἱ στροφές κτλ. κτλ. πὸν δημιουργοῦν ἀπὸ κοινού τὸν ποιητικὸν κόσμον. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά πὸν ἐπιμένει ὁ Βαλερύ στὸ ἐπὶ artisan τῆς ποιητικῆς ἐργασίας. Μήπως καὶ ἄλλοτε, μὲ τὴν εἰρωνεία, πὸν χαρακτηρίζει πολλοὺς ἀφορισμούς του καὶ πὸν σ' αὐτὴ φαίνεται ὁλόκληρο ἀδιαπέραστο ὁ ἥκιστα μεταφυσικὸς καὶ τακερώτατος λυρικὸς κ. Οὐράνης, δὲν εἶπε κατὰ πὸν σκανδάλισε ὅλο τὸν κόσμον: ὅτι προτιμᾷ ν' ἀφήνει τοὺς ἄλλους τὸν τίτλον τοῦ ποιητῆ ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἀποβλέπει παρὰ νὰ εἶναι ἄπλως στιχοπλόκος: Ἐπετα ὅτι πρέπει νὰ στείλουμε περίπαιτο κάθε συνέπεια καὶ λογικὴ καὶ νὰ πάρουμε τοὺς μετρητοὺς κάθε houtade, πὸν πέφτει ἀπὸ τὴν πέννα τοῦ Βαλερύ, χάσκοντας ἐμβρόντητοι μπροστὰ της; Ὅσο γιὰ τὴν δημιουργικὴν διαθεσιμότητα του, πὸν ἐκφράζει παραστατικώτατα ὁ ἴδιος, μολονότι μὲ κάποια δόση ὑπερβολῆς, λέγοντας πὸς συχνὰ ἡ ἐμπνευση τοῦ ἔρχεται μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ρυθμικῆς ἢ φραστικῆς εὐαισθησίας, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ πανηγυρικώτερη δικαιοσύνη ἐκείνου πὸν τονίσαμε στὸ προηγούμενον σημεῖωμα μας: ὅτι ὁ ποιητὴς-μεταφυσικὸς, κάθε ὄριμος καὶ συνειδητὸς ποιητὴς, γενικὰ, εἶναι ἔτοιμος νὰ προβάλῃ τὶς διαθέσεις του στὴν παραμικρὴ δόνηση, πὸν ἀπ' ὅπουδήποτε θὰ νιώσει. — Νομίζουμε πὸς πραγματικὰ τὸ τελευταῖον ἄρθρον τοῦ Βαλερύ ἤρθε νὰ βάλῃ τέρμα σ' αὐτὴ τὴ διασκεδαστικὴ συζήτηση μὲ τὸν κ. Οὐράνη, πὸν πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωριστῇ ὅτι φιλοτιμήθηκε νὰ μᾶς παρουσιάσει ὅλες τὶς δυνατὲς τεχνικὰς ἐκπλήξεις. Κρίμα μόνον πὸν αὐτὸ τὸ τέρας δὲν εἶναι ὅπως τὸ εὐχθήθηκε ὁ κ. Οὐράνης. Ἐκτὸς πὸν ἂν βρεῖ τὸν τρόπο νὰ δραματιστῇ τὸ ἀντίθετον. Ἀπὸ κατὰ παραξινικάριους «λυρικούς» ὅλα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ περιμένει. . .

Ἡ "ΙΔΕΑ,, ΘΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙ ΣΤΑ ΕΡΧΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ:

Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ: Συνέχεια τῆς συζήτησης μὲ τὸν κ. Δ. Γληνό.

Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ: Δοκίμιον γιὰ τὴν φιλία.

Χ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ: Τὸ δράμα ἐνὸς ποιητῆ (μὲ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Κρυστάλλη).

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ: Δοκίμιον γιὰ τὴν εὐτυχία.

Κ. Θ ΔΗΜΑΡΑ: Δοκίμιον γιὰ τὴν ἐρωτικὴν δημιουργία.

Γ. ΒΟΥΜΒΛΙΝΟΠΟΥΛΟΥ: Νεοελληνικὴ φιλοσοφία.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ: Οἱ φιλοσοφικοὶ παραλογισμοὶ τοῦ μαρξισμού.

Μαρξισμὸς καὶ δημαγωγία.

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ: Πρῶτος Ἔρωτας.

**Τακτικὴ παρακολούθηση καὶ μελέτη τῆς
ἑλληνικῆς, βαλκανικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς
πνευματικῆς ζωῆς.**

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ. 1841

Κεφάλαια Μετοχικά και 'Αποθεματικά Δρ. 1.250.000.000
Καταθέσεις τῆ 31 Δεκεμβρίου 1931 • 7.709.000.000

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑΤΑ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΠΡΑΚ/ΡΕΙΟΝ ΕΝ Ν. ΥΟΡΚΗ, 51 Maiden Lane
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΣΙΚΑΓΩ, 33 S. Clark Street
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΧΩΡΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ἐκτελεῖ πάσης φύσεως τραπεζικῆς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν καὶ ἐξωτερικόν ὑπὸ ἐξαιρετικῶς συμφέροντας ὄρους.

Δέχεται καταθέσεις

(εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσμίᾳ καὶ ταμιευτηρίου)
εἰς δραχμὰς καὶ ξένα νομίσματα μὲ λίαν εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW-YORK, 51 MAIDEN LANE

'Ιδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς 'Εθνικῆς Τραπεζῆς 'Ελλάδος,
συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τῆς Νέας 'Υ-
όρκης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν 'Αμερικῇ 'Ελλήνων

Κεφάλαια ὀλοσχερῶς καταβεβλημένα Δολλ. 1.500.000